

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

Георгій Щокін
УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ
РОЗВИТКОМ:
ЗАГАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ

МАУП

Київ 2005

ББК 60.5
Щ 92

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 2 від 16.02.05)*

Щокін Г. В.

Щ92   Управління суспільним розвитком: загальна
концепція. — К.: МАУП, 2005. — 184 с.: іл. —
Бібліогр.: с. 171–179.

ISBN 966-608-398-1

У пропонованому виданні на основі аналізу загальноосвіто-
вих та вітчизняних тенденцій суспільно-історичного поступу
робиться спроба побудувати оригінальну концепцію управління
соціальним розвитком в сучасних умовах. Розробка виконана на
базі багатьох попередніх праць автора.

Для широкого кола читачів.

ББК 60.5

© Г. В. Щокін, 2005
© Міжрегіональна Академія
управління персоналом
(МАУП), 2005

ISBN 966-608-398-1

ПЕРЕДМОВА

Запропонована вашій увазі загальна концепція управління суспільним розвитком є стислим і концентрованим викладом основних положень попередніх праць автора, зокрема:

- трилогії “Управління людськими ресурсами: теорія та практика”: 1. “Візуальна психодіагностика: пізнання людей за їх зовнішністю та поведінкою”; 2. “Організація та психологія управління персоналом”; 3. “Соціальна теорія та кадрова політика” (К.: МАУП, 1995–2002, загальним обсягом понад 2 тис. с.);

- До розробки концепції управління сучасним суспільством // Концепція управління посттоталітарним суспільством: погляд на проблему. — 1999. — № 1(49). — С. 1–23 (Додаток до журналу “Персонал”);

- Концепція державної кадрової політики у сучасній Україні: Проект (у співавт.) // Персонал. — 2002. — № 10. — С. 40–43;

- Концепція соціального розвитку: висновки для України. — К.: МАУП, 2002. — 72 с.;

- У пошуках ідеології для нашої України // Персонал. — 2002. — № 11. — С. 32–38.

- Концепція стратегії розвитку України у XXI столітті: консервативна модель (у співавт.). — К.: МАУП, 2003. — 40 с. та ін.

У цій концепції розглядаються загальні контури теорії суспільного розвитку та соціального управління на основі культурно-історичного і системного підходів, а також ідеали соціального устрою та головні сучасні тенденції цивілізаційного поступу. На цій базі побудована оригінальна авторська концепція управління суспільним розвитком в сучасних умовах, яка може бути використана в системі державного управління країнами, які перебувають у посттоталітарному, перехідному періоді свого існування.

Окремі положення запропонованої концепції стосуються України та її подальшого розвитку в сучасному світі.

ВСТУП. ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

Історичний період переходу України і багатьох інших країн від тоталітаризму до демократії потребує розробки і реалізації відповідної *моделі соціального управління*, що ґрунтується на пізнанні й використанні *законів соціального розвитку*. Цей період характеризує *перманентна криза*, яка є явищем системного порядку. Вона охоплює всі сфери організації суспільства (економічну, політичну, духовну), тому її слід розглядати як кризу соціального управління загалом. Подолати кризу управління суспільством можна лише тоді, коли ми усвідомимо справжні причини її виникнення і, ґрунтуючись на науковому передбаченні, знайдемо шляхи виходу країни з історичної ситуації, що склалася. Якщо найближчим часом політичне керівництво і національна еліта країни не докладуть зусиль у цьому напрямі, країна, цілком імовірно, буде приречена на злиденне життя на периферії розвитку світової спільноти в наступному і подальших історичних періодах. Потрібна колективна розробка *концепції управління суспільством перехідного періоду*, яка б урахувала як загальносвітові тенденції, так і національні особливості соціального розвитку. Ця концепція, на наш погляд, має містити такі основні *компоненти*:

1) опис несуперечливої моделі соціального розвитку людства та соціумів, з яких воно складається, на основі вивчення й пізнання основних соціальних законів і закономірностей;

2) розробку основних принципів соціального управління, що найбільшою мірою відповідають історичному періоду, який ми нині переживаємо, і розвитку посттоталітарних суспільств;

3) пропозицію можливої системи управління сучасним суспільством, що ґрунтується на вивченні й використанні об'єктивних даних про національний генезис і менталітет, природні ресурси та географічне положення, виробничий і культурний потенціали, домінуючі в суспільстві цінності тощо.

Розробка такої концепції має стати колективною працею вчених і фахівців різних галузей знання, які небайдужі до історичної долі свого народу та всього, що його оточує, і завжди, навіть у найнесприятливіших умовах, прагнуть виконати своє професійне покликання.

У сучасній соціальній філософії, як відомо, існують два основні підходи до розуміння весвітньо-історичного процесу.

Перший підхід обстоює єдність історичного процесу, підпорядкованого загальним незаперечним законам еволюційного розвитку, що передбачають поетапний, поступальний, висхідний рух від примітивних, нижчих форм соціальної організації до досконаліших, вищих. У руслі такого лінійного, або системного, підходу розроблялися концепції класичної філософії історії (Вольтер, Гердер, Гегель), історичного матеріалізму (Маркс, Енгельс, Ленін), теорії цивілізацій (Сен-Сімон, Спенсер,

Дюркгейм, Белл, Тоффлер, Арон), теорії модернізації й конвергенції (Гелбрейт, Боулдінг, Фурастьє) та ін. *Загальний принцип* таких концепцій — об'єктивна закономірність соціального прогресу як єдиного поступального руху суспільства від “гіршого” минулого до “кращого” майбутнього.

Другий підхід передбачає розгляд розвитку історичного процесу за певними циклами й ритмами, згідно з якими зароджуються, дозрівають, гинуть і знову зароджуються соціальні системи. У руслі цього циклічного підходу розроблялися теорії історичного кругообігу (Платон, Аристотель, Полібій, Віко, Фур'є, Макіавеллі), культурно-історичних типів (Данилевський), локальних культур (Шпенглер), регіональних цивілізацій (Тойнбі), соціокультурної динаміки (Сорокін) та ін. *Загальний принцип* такого підходу — повторювані ритмічність і циклічність історичного процесу.

Третій, новий підхід, сформувався в останні десятиліття ХХ ст. Він намагається усунути недоліки й певну односторонність наведених теорій. Цей підхід обстоює багатовимірність і багатоваріантність соціального розвитку, його альтернативність, з одного боку, і необоротність еволюції — з іншого. У руслі нового *системно-циклічного* підходу розроблялися концепції молодих галузей наукового знання — кібернетики та синергетики, які досліджують, зокрема, загальні закономірності динаміки соціальних систем та їх самоорганізації. Це загальні закономірності становлення багатовимірного і багатоваріантного світу, що визначають водночас його ритм і поступальність у постійному культурно-історичному розвитку.

Новий підхід до розуміння соціальної історії дає змогу створити несуперечливу модель суспільного розвитку і на її основі запропонувати оптимальну систему соціального управління. Системно-циклічний підхід до розуміння культурно-історичного процесу ґрунтується на даних філософії, історії, соціології, психології, синергетики і об'єднує позитивні моменти як власне циклічного, так і формаційно-цивілізаційного підходів. Суть цих основоположних ідей і принципів розкрито в положеннях, про які йтиметься далі.

A large, light blue, stylized logo is centered on the page. It consists of a square frame containing a complex, abstract shape that resembles a stylized letter 'M' or a similar symbol. The shape is composed of several overlapping, curved lines that create a sense of movement and depth. Below the logo, the letters 'МАУП' are printed in a large, bold, light blue font, matching the color of the logo.

МАУП

Розділ I

КОНТУРИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Усе починається з **ідеї** (образу, думки, поняття), яка відтак оформлюється словом (логосом) і може торувати шлях у суспільному бутті як відповідна теорія, концепція, конструктивний принцип людської діяльності в досягненні визначеної суспільної мети. Вироблення й оприлюднення **концептуальної державної ідеології** стає необхідною умовою розбудови кожної суверенної держави в сучасних умовах та її етносоціального розвитку в далекоглядному майбутньому. При цьому кожна держава й кожний народ розвиваються не відокремлено, а разом зі своїми історичними сусідами згідно з об'єктивно діючими тенденціями та закономірностями соціального розвитку, деякі з яких набувають загальнолюдського значення. Тому для вироблення певної концепції національно-державного поступу, що найбільше відповідає вимогам суспільного майбутнього, необхідно виявити та проаналізувати загальносвітові тенденції соціального розвитку, де найбільш помітною є сьогодні всеохопна **криза**, що має глобальний характер.

1.1. Криза як глобальне явище сучасного світу

Людство переживає переломні зміни у своїй історії, про що свідчать не лише катаклізми ХХ ст. (дві світові війни, революції, руйнування загальнолюдських цінностей, соціальний, економічний та інтелектуальний хаос, геноцид тощо), а й глобальна криза суспільства, ознаками якої є екологічна катастрофа (зокрема, генетична, пов'язана з проблемами клонування), вичерпування ресурсів, розлад світової фінансової системи (через постійне збільшення обсягів спекуляцій фіктивним капіталом, відірваним від матеріального виробництва), наркоманія, СНІД тощо. Нині спостерігається екстраординарна глобальна криза всієї людської цивілізації: кризи зазнають мистецтво, наука, філософія, релігія, право, політика, й у процесі переходу від одного типу глобальної культури до іншого народжується *нова цивілізація* з новим набором культурних цінностей і норм [19, 235].

Криза в мистецтві супроводжується руйнуванням *чуттєвої* (за визначенням П. Сорокіна) форми живопису, скульптури, музики, літератури, драматургії та архітектури, що характеризується натуралістичністю, відтворенням явищ зовнішнього світу такими, якими вони сприймаються нашими органами чуття. Нині криза виявляється в дезінтеграції, хаотичності, еклетичності, примітивізації та ірраціоналізації різних видів мистецтва. Досить згадати такі напрями живопису ХХ ст., як кубізм, експресіонізм, сюрреалізм, ташизм, авангардизм та ін. Окремі футурологи звертають також увагу на виникнення комп'ютерної графіки, що свідчить про кардинальну зміну ідеї мистецтва.

Криза в науці, на думку сучасних дослідників, характеризується вичерпуванням традиційних методів наукового дослідження. Багато концептуальних, методологічних і гносеологічних труднощів науки пов'язують з кризою традиційних концепцій і уявлень європейської цивілізації. Вважається, що розв'язати таку ситуацію можна, звернувшись, наприклад, до архаїчних концептуальних “арсеналів” (давньоміфологічних побудов, східної та античної мудрості), які, адаптуючись до сучасної наукової творчості, перетворюються на нові оригінальні ідеї, що ґрунтуються більше на інтуїції, ніж на раціональному пізнанні. Таким чином, нинішня технологічна цивілізація започатковує смугу особливого розвитку, коли гуманітарні та інші *духовні орієнтири* стають відправними у визначенні стратегії наукового пошуку й осягненні наукової істини.

Криза у філософії пов'язана з характером західно-європейського філософського мислення, його гіпертрофованою безпристрасністю й абстрактним раціоналізмом, які виявилися безсилими перед потребами буття. Якщо досі істину шукали в розумі, то тепер її почали вбачати в досвідомому, підсвідомому, несвідомому. За нинішніх переломних часів на передній план виходять теми культурно-історичного існування, постпозитивізм, філософська антропологія, філософія культури й методологія історії. Своєрідність філософії початку ХХІ ст. полягає в осмисленні ситуації тотальної загрози існуванню людства, її оцінці й у виробленні адекватної *системи цінностей*.

Криза традиційної християнської релігії виявляється в поширенні нетрадиційних релігій і сект, переважно східного або тоталітарного напрямку, у подальшій секу-

ляризації життя суспільства, тобто змищенні культури, у появі нових конфесій і церков, часто непримирених у взаємовідносинах. Ситуацію погіршують криза західної цивілізації і посилення позиції “світського суспільства”, яке десакаралізує характер і зміст релігійного культу. Проте сьгоднішні прихильники різних релігій змушені зважати на те, що світ має плюралістичну структуру, а прагнення нав’язати людям якусь одну систему вірувань може призвести до загибелі людства.

Криза в етиці виявляється в дезорганізації сучасної етичної системи Заходу, що ґрунтується на пріоритеті чуттєвого щастя, насолоди, корисності, комфорту як найвищих цінностей, її норми відносні, а не абсолютні, тому розглядаються як створені штучно. Нині відбувається процес заперечення цінностей чуттєвої етики, спостерігається потяг до *цінностей абсолютних* (наприклад, Христос, Будда, Магомет та інші обожені особи чи моральні цінності нового, духовно орієнтованого суспільства).

Криза у праві виявляється в неухильній девальвації правових норм, сьгоднішні цілі яких винятково утилітарні: збереження людського життя, охорона власності, соціального порядку, щастя і благополуччя суспільства і панівної еліти. Ці правові норми відносні й умовні, вони зазнають змін, у них не закладено нічого вічного і святого. Тому юридичні норми і закони дедалі більше розглядаються як *зряддя еліти*, що стоїть біля влади й експлуатує менш впливові групи населення. У результаті залишаються лише груба сила та обман, а звідси — сучасне “*право сильного*”, що характеризує кризу в етиці та праві [19, 236–241].

Таким чином, системна, всепроникна, глибинна криза охопила всі сфери соціального буття — духов-

ну, політичну, економічну — і виявляється передусім у руйнуванні колишніх ціннісних орієнтацій та несформованості нових, що спричиняє системну дезорієнтацію суспільства. Водночас періоди піднесення і спаду відомі впродовж усієї соціальної історії, де спад, як правило, необхідною передумовою майбутнього піднесення, що вказує, вочевидь, на дію об'єктивних соціальних законів, які певним чином і торують той чи інший шлях суспільного розвитку.

1.2. Основні підходи до розуміння соціальної історії

У соціальній філософії історії, як уже зазначалося, донедавна існували два основні підходи до розуміння всесвітньо-історичного процесу. **Перший підхід** обстоює єдність соціальної історії, її лінійний (або спіралеподібний) поступальний розвиток від примітивних, нижчих форм соціальної організації до більш сучасних і вищих. *Загальний принцип* цих побудов — об'єктивна закономірність соціального прогресу як єдиного поступального розвитку суспільства. **Другий підхід** розглядає розвиток історичного процесу у зв'язку з певними циклами і ритмами, згідно з якими відбувається зародження, визрівання, старіння, загибель і нове відродження соціальних систем. *Загальний принцип* теорій цього підходу — повторювана ритмічність, задана циклічність історичного процесу.

Новий, **третій підхід**, суттєво згладжує, на нашу думку, вади, певну однобічність названих концептуальних побудов. Він обстоює багатовимірність і багатоваріантність історичного розвитку, його альтернативність, з одного боку, і необоротність еволюції —

з іншого. Цей *системно-циклічний підхід* сприяв розробці концепції нових наукових напрямів, які досліджують загальні закономірності різних системних утворень, насамперед механізмів динаміки соціальних систем. Це — загальні закономірності становлення багатомірного і багатоваріантного світу, що визначають одночасно його ритм і його поступальність.

Системно-циклічний підхід, так би мовити, альтернативний погляд на світовий розвиток, враховує дійсну картину динамічного світу після “холодної війни” з її протиріччями “глобальності” історії, коли перехрещуються протилежні тенденції: уніфікація всього світу в культурному, етнічному, політичному й економічному аспектах, з одного боку, і регіоналізація, посилення культурного розмаїття, національної ідентичності, політичного та економічного плюралізму — з іншого [19, 493].

Перебіг соціального розвитку згідно із зазначеним синтетичним підходом можна подати так:

- на певних історичних етапах відбувається об’єктивна, часто не залежна від волі людей глобальна зміна *основних (базових) цінностей*, які закладені в архетипах колективного несвідомого (К. Юнг) і мають свої паралелі в ноосфері (В. Вернадський);
- зміна базових цінностей символізується появою відповідної *релігійно-етичної системи* (нової релігії), яка визначає орієнтири духовного розвитку соціуму на цьому історичному етапі. Роль квазірелігій можуть також виконувати за певних історичних умов різні мегаідеології (лібералізм, комунізм, фашизм);
- носіями нових релігійно-етичних систем або ідеологій постають, як правило, відповідні *расово-етнічні*

спільноти (суперетноси, етноси, субетноси), а всередині них — відповідні *соціальні верстви* (духівництво, аристократія, буржуазія, пролетаріат, декласовані елементи);

- етноси і соціальні верстви, які найбільше відповідають новим основним цінностям, стають панівними на певному історичному етапі і визначають домінування найбільш адекватних їм *соціальних сфер* — духовної, політичної, економічної. Домінування соціальних сфер співвідноситься при цьому з домінуванням *сфер психічних* — пізнавальної, вольової, емоційної.

Розглянемо ці положення докладніше.

1.3. Базові цінності — найвищі регулятори людської діяльності

У найзагальнішому і приблизному вигляді глобальні історичні зрушення, що відбуваються періодично, можна охарактеризувати як руйнування в суспільній та індивідуальній свідомості традиційних базових цінностей і бажання віднайти нові [42]. **Цінності** — це специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, які виявляють фундаментальне їх значення для людини і суспільства (Істина, Краса, Добро, Справедливість та інші категорії, закладені в явищах суспільного життя чи природи). Базові цінності становлять зміст *ціннісних орієнтацій особи*, які фігурують як цілі життя й основні засоби досягнення цих цілей і завдяки цьому виконують функції найважливіших регуляторів соціальної поведінки індивідів. Регулярне вивчення ціннісних орієнтацій дає уявлення про групування соціальних суб'єктів за основними ціннос-

тями: орієнтовані на духовні цінності; на політичну діяльність; на цінності матеріального виробництва; на споживацькі цінності. Таке групування ціннісних орієнтацій дає змогу робити певні висновки про верховенство в суспільстві певної цінності [42].

Вирізняють такі базові цінності [37, 93, 103]:

- **Достаток.** Ця категорія регламентує переважно споживацьку діяльність членів суспільства, їхню можливість володіти певними ресурсами, їхні права та обов'язки. При цьому існуюча в суспільстві категорія Достатку формує домінуючі в соціумі *джерела існування* — агресію (народи-завойовники), переважно духовне чи матеріальне виробництво (відповідно народи — виробники духовних чи матеріальних благ), паразитування. Близькою до Достатку цінністю є *Свобода*, що означає можливість діяти згідно з власним волевиявленням, не детермінованим зовнішніми умовами і спрямованим на максимально можливе задоволення насамперед природних (біологічних) потреб.

- **Справедливість** — категорія, яка відображає існуючий (чи неіснуючий) стан речей як належне, що відповідає сутності та правам людини, чи, навпаки, як таке, що суперечить їм і тому має бути усунуте. Справедливість оцінює не просто явище загалом, а співвідношення кількох явищ залежно від розподілу насамперед матеріальних благ між людьми, зокрема, співвідношення ролі окремих людей (соціальних груп) у житті суспільства та їхнього соціального становища. До категорії Справедливості близька за змістом категорія *Рівності*, яка означає необхідність однакового становища людей у суспільстві. Цінності Рівності та Справедливості регламентують переважно процеси

розподілу насамперед матеріальних благ, тобто належать більше до споживчої, ніж до виробничої, сфери.

- **Добро** — основна цінність, з якою найбільше кореспондує поняття *Благо*. У філософії воно є найзагальнішим поняттям на позначення позитивної цінності, предмета чи явища, які задовольняють певну людську потребу, відповідають інтересам, цілям і прагненням людей. Розрізняють блага природні — результат природних процесів (наприклад, родючість ґрунту) і суспільні — продукти соціальної діяльності. Залежно від того, які потреби задовольняються, виокремлюють матеріальні і духовні блага, тобто ця цінність стосується насамперед виробничої сфери, де розрізняють матеріальне і духовне виробництво.

- **Краса.** Ця категорія регламентує не так поведінку членів суспільства та їхні стосунки у процесі виробництва й розподілу духовних і матеріальних благ, як їх ставлення до життя, навколишнього світу за допомогою понять про красиве і некрасиве, прекрасне і потворне. Поруч із цією цінністю стоять категорії *Фатуму* чи *Доля*. Доля — поняття, що виражає релігійно-ідеалістичне уявлення про надприродну силу, божественний промисел, який визначає всі події в житті людей. Уявлення про долю як божественний присуд поєднується іноді з ідеєю свободи волі людини, тобто ця категорія належить передусім до морально-етичної сфери.

- **Істина** — найвища із соціальних цінностей. В історії філософії цю категорія розуміли як відповідність знання речам (Аристотель), як вічну і незмінну абсолютну властивість ідеальних об'єктів (Платон, Августин), як відповідність мислення відчуттям суб'єкта (Д. Юм), як згоду мислення із самим собою, з його ап-

ріорними формами (І. Кант). Поняття істини за своєю природою настільки абстрактне, що майже не стосується безпосередньо поведінки і діяльності, а регламентує переважно *пізнавальну сферу*, здатність людини до мислення та інтуїції, а також підтримує і закріплює інші соціальні цінності за допомогою категорій Віри і Знання. *Віра* — це, як правило, бездоказове визнання істинності явища, вона завжди є складовою будь-якої релігії. Релігійна віра, що ґрунтується на ірраціональній інтуїції, протилежна своєю суттю раціональному Знанню. Безпосередньою функцією Знання є переведення окремих уявлень у форму загальності, утримання в них того, що може бути передане іншим як тривка основа практичних і розумових дій.

Усі основні цінності *наявні* в кожній конкретній соціальній спільності й водночас *протистоять* одна одній. Цей взаємозв'язок має *ієрархічний*, самопідпорядкований характер, за якого одні цінності домінують за рахунок применшення значущості інших. На нашу думку, основні цінності та їх поперемінне домінування відповідають періодичним змінам релігійно-етичних парадигм (або ідеологій), а також певним соціальним верствам і етносам, що характеризує своєрідність історичних епох. Так, категорія *Істини* найповніше відповідає “жрецьким” релігіям, духовному стану й у цілому релігійно-духовним епохам, де провідне місце посідають духовно орієнтовані народи завдяки насамперед розвиненості своєї інтуїтивно-пізнавальної сфери. Категорія *Краси* (а разом з нею — *Фатуму* і *Доли*) більше відповідає релігії і стану світської аристократії, а також народам-завойовникам, які внаслідок переважної розвиненості емоційно-вольової сфери продукують воєнно-

політичну діяльність, характерну для всіх “героїчних епох” загалом. Категорія *Добра* найповніше відповідає релігіям “третього стану” і народам — виробникам матеріальних благ, які уособлюють “громадянські часи” й розвиненість раціонально-емоційної сфери. Категорії *Справедливості* й *Достатку* часто приходять у світ під прапором соціальних революцій, тоталітарних режимів, комуністичних чи фашистських ідеологій, атеїзму і масової культури, які передусім характеризують панування маргінальних і люмпенізованих соціальних верств, що, вірогідно, знаменує собою завершення соціальної історії цього етапу людського розвитку й перехід на наступний, де знову засяє категорія Істини.

1.4. Соціальна історія як зміна релігійно-етичних парадигм

Людина — це модель людства. Те, що притаманне психічному цілому, відображається і в соціальному цілому. Йдеться не про вульгарну психологізацію соціальних процесів, а про схожість всього людства з окремими людьми, що входять до його складу, як космобіологічної системи із системою психосоціальною.

Відомо, що **психіка людини** характеризується *процесуальними* і *потенційними* властивостями. До перших належать пізнавальні, вольові та емоційні *процеси*, які у динаміці утворюють відповідні *психічні сфери*, а другі відображають *статичні конструкти*, основним з яких є темперамент як генетично зумовлена база для розвитку певних здібностей, спрямованості й характеру людини. Ці процесуальні й потенційні властивості одно-

значно притаманні кожній людині, проте одні з них *превалюють* над іншими, що й визначає величезну різноманітність індивідуальних відмінностей.

Подібне спостерігаємо й у різних **соціальних системах** (групах, організаціях і особливо етносах), де основними складовими організації колективного життя є духовна, політична і матеріальна *сфери*, які у своїй динаміці поперемінно бувають то провідними, то другорядними. Статичними конструктами соціального цілого є *соціальні верстви* (класи, страти). До основних (за класифікацією Середньовіччя) належать духовенство, аристократія, “третій стан” (купецтво, бюргерство, буржуазія) і працівники (ремісники, робітники, селяни тощо). Залежно від переважання на певному історичному етапі розвитку соціальної системи певної сфери організації колективного життя (духовної, політичної або матеріальної) переважає відповідно й чітко окреслена соціальна верства. Наприклад, як уже зазначалося, за домінування духовної сфери провідне становище в суспільстві належить представникам духовенства (брахмани, жерці, священнослужителі) аж до встановлення теократії, що було найхарактернішим для багатьох держав Давнього світу. За домінування адміністративно-державної (політичної) сфери головним станом є світська аристократія на чолі з князями, королями, царями, імператорами, що знаменує настання монархії, найяскравіше репрезентованої у Середні віки. Превалювання матеріального виробництва над духовною й адміністративною сферами організації суспільства супроводжується виходом на історичну арену “третього стану” — купців, бюргерів, буржуа, що ба-

гато в чому визначило своєрідність Нового часу з його численними соціальними зрушеннями.

Названі сфери організації суспільного життя (духовна, політична і матеріальна) певною мірою відповідають сферам організації людської психіки — пізнавальної, вольової та емоційно-сенсорної. Усі вони виражені переважно у *свідомості*, тобто на найвищому рівні психічного відображення й саморегуляції. Проте існує ще й *несвідоме*, що виявляється у первісному мисленні, інстинктах, афектах, не усвідомлюваних людиною. Ця сфера психіки, на нашу думку, найточніше характеризує Новітній час, тобто теперішній історичний період, де головними дійовими особами і в політиці, і в економіці, і в культурі часто стають люмпенізовані й маргінальні особи, представники “соціального дна”, по суті, *декласовані елементи*.

Неважко помітити, що чергування провідних сфер організації соціального життя становить певний **цикл**, де духовна сфера поступається своїм місцем політичній, політична — матеріальній, а та — несвідомій. Таку циклічність було помічено з давніх-давен, наприклад, “золотий, срібний, бронзовий і залізний віки” давньоіндійської та античної міфології; “релігійні, романтичні та громадянські часи” Дж. Віко; “абстрактна, ідеалістична і чуттєва культури” П. Сорокіна; “духовні і матеріальні епохи” К. Ясперса та ін.

Наріжним принципом чергування різних сфер організації соціального життя й основним механізмом висунення на провідні позиції відповідних соціальних верств є **основні (базові) цінності**, репрезентовані, за визначенням К. Юнга, в архетипах.

Останньою основою цінностей є **релігії** — найвищі регулятори суспільного розвитку й загальнолюдської діяльності. М. Вебер класифікував релігійно-етичні системи залежно від того, які основні цінності й соціальні верстви були головними виразниками цих учень: індуїзм — монах, який упорядковує світ (брамін, жрець, теократ); конфуціанство — бюрократ, який організовує світ (чиновник, воїн, монарх); іудаїзм — мандрівний торговець; християнство — мандрівний ремісник. Особливу увагу М. Вебера привертала проблема “*релігії паріїв*”, носіями якої були соціальні групи, що стояли на нижньому щаблі соціальної ієрархії або навіть перебували поза нею. Якщо для представників інших соціальних верств характерна спрямованість інтересів на “поцейбічний” світ, прагнення його упорядкувати (індуїзм), організувати (конфуціанство), просвітити (християнство), то в “релігії паріїв” на передній план висуваються мотиви звертання до “потойбічного”, магічно-культового начала. М. Вебер показує, що найактивнішими носіями “релігії паріїв” серед непривілейованих верств є збіднілі вихідці з інших, більш “статусних” соціальних страт (наприклад, російські різночинці, які стали ідеологами і практиками соціалістичних революцій) [14].

Вивчення соціальної історії переконливо свідчить про зміну провідних позицій соціальних верств завжди в певному порядку. Так, інститут жерців найбільше поширився в Давній Індії, Китаї, Вавилоні, Єгипті внаслідок виокремлення богослужіння і пов’язаних з ним нагородженням, систематизацією і переданням знання в окрему соціальну функцію [70]. Пророк Мойсей призначив свого брата Аарона главою окремої лінії священ-

ства — левітів, які згодом стали професійними священиками і монополізували цю функцію як спадкову. Приблизно в 1500 р. до н. е. першими професійними жерцями арійських племен були зібрані найбільш ранні ведичні гімни, названі “Рігведа” (“пісні знання”), після чого розпочалася соціальна диференціація і поступове піднесення жрецтва, що сприяло встановленню жорсткої кастової ієрархії: брахмани-жерці відповідали за духовний стан; кшатрії-аристократи воювали й керували; вайшії — землевласники й купці — розвивали матеріальне виробництво; шудри — робітники, ремісники й селяни — обслуговували потреби перших трьох каст.

Найдавнішою з релігій, до писемних свідчень якої ми маємо доступ, є релігія шумерів. Відомо, що приблизно за 2500 р. до н. е. у шумерів між жерцями й урядом було запекле суперництво. Вавилоняни теж мали складно впорядковане жрецтво. Його основною відмінною ознакою було те, що жерці належали до царського роду, а верховним жерцем був сам цар. У Єгипті приблизно з 2400 р. до н. е. вплив жерців був сильнішим за вплив самого царя. Це призвело до повстання знаті, внаслідок якого Єгипет розділився на кілька протидержав, а жерців було взято під контроль.

Хвилею виступів проти жрецтва позначене VI ст. до н. е. Ці виступи послабили владу тодішніх релігій і менш як за 50 років дали світові кілька великих релігійних систем: буддизм, джайнізм, конфуціанство, ведантизм, даосизм. У Греції перші революційні ідеї висловив Піфагор (розквіт його діяльності також припадає на VI ст. до Р. Х.) [70].

Отже, аналіз історичних подій давніх царств засвідчує початкове верховенство жерців, що поступово ос-

лаблювалося приблизно від 3000 до 500 р. до н. е. Характерно, що великі пророки і засновники нових релігій Заратуштра (Зороастр) і Мойсей, які жили близько 1200 р. до н. е. і були сучасниками приреченої на згасання “жрецької доби”, також належали до жрецького стану. Цього не скажеш про інших засновників принципово відмінних релігійно-етичних систем — принців Махавіру та Будду в Індії і збіднілих аристократів Конфуція і Лао-Цзи в Китаї. Ці великі релігійні реформатори, які жили в VI ст. до н. е., підняли справжнє повстання проти засилля жрецтва й ознаменували своїми вченнями настання нової доби в історії людства і вихід на історичну арену нового гегемона — світської аристократії.

У період з III ст. до н. е. по III ст. н. е. на основі ортодоксальних ведичних традицій сформувався *класичний індуїзм*, що став релігією не тільки жерців і аристократів, а й передусім широких верств населення Індійського субконтиненту, а на світанку нашої ери переможний рух планетою почало *християнство*, засновник якого — Ісус Христос — народився у сім'ї теслі. Водночас єдине до цього вчення буддизму розпалося на два основні напрями — махаяну і хінаяну (велику і малу колісниці).

Злам I і II тисячоліть нашої ери позначився таким самим великим розломом християнства на *православ'я* і *католицизм* (1054), а давні китайські вчення знайшли нове життя в неоконфуціанстві та *даосизмі* — релігії, що сформувалася в II ст. Ще дві нові релігії — *ламаїзм* як тибетський варіант буддизму та *іслам*, що виник серед арабів-міщан, які жили з торгівлі, — принесло світу VII ст. Засновником ісламу був караванник Мухаммед

(бл. 570–632), який виріс у злиднях і згодом став підприємцем.

Багатим на події релігійної історії було й XVI ст. Воно позначене появою в Індії нової релігії — *сикхізму*, а в католицизмі — Реформації, що розділила християнство на кілька нових течій, які об'єдналися під спільною назвою “*протестантизм*”. Духовним вождем Реформації виступив монах М. Лютер (син рудокопа із селянської сім'ї), якого підтримали Т. Краммер в Англії (1489–1556), Ж. Кальвін у Швейцарії (1509–1564) і Т. Мюнцер (бл. 1490–1525) — вождь селянсько-плебейських мас у Німеччині. Під впливом протестантських ідей, зокрема кальвінізму, відбувалися нідерландська (XVI ст.) і англійська (XVII ст.) революції.

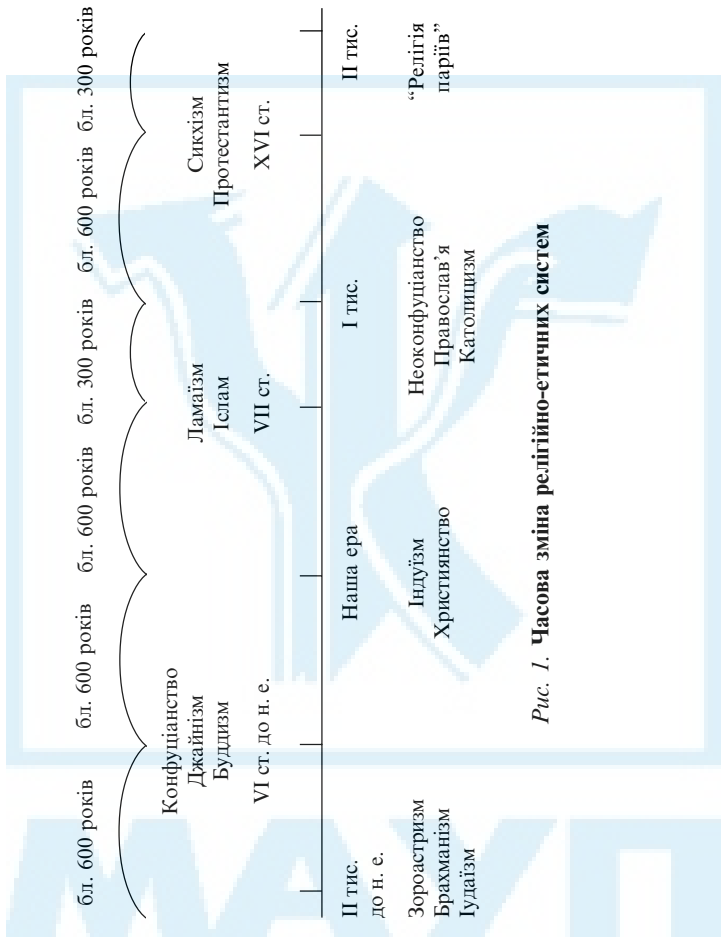
Отже, релігійна історія постає як **циклічна зміна релігійно-етичних систем**, що уособлюють зміну основних цінностей та їх головних носіїв. Початкова влада жерців упала, поступившись місцем світській аристократії. Спроби Зороастра, Мойсея та індійських брамінів реформувати давню жрецьку релігію за тисячу двісті років до Різдва Христового були приречені на історичну невдачу. Нині брахманізм остаточно трансформувався в народну релігію індусів — індуїзм, а основним носієм іудаїзму, за визначенням М. Вебера, став мандрівний торговець. Провісниками нових цінностей були в VI ст. до н. е. Будда, Махавіра, Конфуцій, Лао-Цзи та інші представники аристократичних верств, а початок нашої ери позначився піднесенням цінностей “третього стану”, які в XVI ст. так само закономірно трансформувалися в цінності плебейсько-селянських мас. Події XX ст. з його соціалістичними революціями, магічно-культовими ідеологіями та люм-

пенізованими вождями (Сталін і Гітлер як найхарактерніші представники “соціального дна”) свідчать про нову зміну цінностей, настання доби “релігії паріїв”, що відображає потреби маргінальних і декласованих верств населення, у тому числі кримінальних елементів.

Аналіз подій релігійної історії людства свідчить про певну часову закономірність зміни релігійно-етичних систем (рис. 1).

Якщо наші висновки правильні, ми перебуваємо на порозі *чергової глобальної зміни* суспільної свідомості; ця зміна, впливаючи з циклічної природи “круговороту” цінностей, повинна відбутися у сфері духу, а не матерії і політики. Можливо, сучасні концепції постіндустріального суспільства, що ґрунтується на інформаційних технологіях, є передчуттям історичного повернення *доби Знання*, орієнтованої на духовні цінності.

Видатні релігійні реформатори, духовні світочі, засновники світових релігій приходять у наш світ під личиною представників найрізноманітніших станів, щоб вказати нам шлях зміни основних цінностей відповідно до змінюваних історичних періодів. А вибір певних соціальних верств як головних носіїв основних цінностей конкретного періоду відповідає найвиразнішій функції — спроможності кожної соціальної верстви, орієнтованої або на духовні цінності, або на політичну діяльність, або на цінності матеріального виробництва. Орієнтація на руйнацію, агресію, паразитичний спосіб життя і в цілому на аномальну поведінку, яка притаманна “релігії паріїв”, належить, скоріш за все, до іншого ряду. На рис. 2 зафіксовано спробу охарак-

Рис. 1. Часова зміна релігійно-етичних систем

Характеристики	Основні (“нормальні”) періоди соціального розвитку			Критичний (“аномальний”) період
	I	II	III	
Тип історичної епохи	Духовна (Давній світ)	Політична (Середні віки)	Матеріальна (Новий час)	“Епоха парів” (Новітній час)
Тривалість у часі	III тис. — VI ст. до н. е. (понад 2,5 тис. років)	VI ст. до н. е. — XVI ст. н. е. (понад 2 тис. років)	XVI–XX ст. (близько 500 років)	XX ст. (менш як 100 років)
Основна соціальна верства	Духовна аристократія (духовенство)	Світська аристократія (дворянство)	“Третій стан” (буржуазія), робітники та селяни	Маргінальні та люмпенізовані верстви
Ціннісні орієнтації	Орієнтовані на духовну сферу	Орієнтовані на політичну діяльність	Орієнтовані на матеріальне виробництво	Орієнтовані на споживання
Панівні релігійно-етичні системи	Брахманізм Зороастризм	Конфуціанство Буддизм Джайнізм	Християнство (Протестантизм) Іслам Юдаїзм	“Релігія парів” Атеїзм
Панівні психічні сфери	Пізнавальна	Вольова	Емоційно-сенсорна	Несвідома

Рис. 2. Основні характеристики історичних епох

теризувати різні історичні епохи відповідно до панівних базових цінностей.

Знання закономірностей соціального розвитку, його основних механізмів і рушійних сил сприяє створенню ефективних систем **соціального управління**, адекватних конкретному історичному періоду в житті суспільства. Наприклад, одне з *найголовніших завдань* сучасного соціального управління — масове поширення **знань**, максимально можливе підвищення освітньо-культурного рівня націй і опанування на цій основі законів соціального розвитку, формування в широких верств населення відповідних основних цінностей як дороговказів у майбутню *епоху Духу*.

Зв'язок зміни релігійно-етичних систем, а також відповідних типів культур, соціальних верств та історичних часів визначається, як показують сучасні дослідження, **ритмами космічних впливів**. Цивілізаційним зрушенням (переходом від одного типу релігії та культури до іншого) в історії людства відповідає *космічний корелят*, який виявляється передусім у сонячній активності, на чому свого часу наголошував О. Чижевський. З принципу єдності Космосу і Людини, обґрунтованого В. Вернадським, випливає, що в основі “хвилеподібного руху” релігійно-етичних систем і зумовлених ними культур — *космічні чинники*, змінені крізь призму умов нашої планети. Це положення знайшло підтвердження в сучасних астрофізичних дослідженнях.

Так, американський астроном Дж. Едді, вивчаючи сонячну активність за останні 5 тис. років, виявив (на основі аналізу радіоактивного вуглецю в кільцях стовбурів дерев) не зовсім регулярний цикл із середньою

тривалістю 500–700 років. З'ясовано, що за останні 5 тис. років було щонайменше 12 різких змін сонячної активності. Як правило, період часу між сусідніми максимумами сонячної активності не перевищує 600 років. У структурі циклів Дж. Едді простежується щось на зразок 900–1200-річного циклу, який складається з двох напівциклів — довгого (приблизно 600 років) і короткого (приблизно 300 років). Структура цих циклів корелює зі змінами релігійно-етичних систем (рис. 1), а також з рухом культур у теорії П. Сорокіна*. Так, нині рівень сонячної активності починає підвищуватися, тоді як раніше він перебував у точці мінімуму. Водночас “чуттєва” культура XV–XX ст. наближається до своєї межі, її починає змінювати нова, *духовно орієнтована* культура, відбувається глобальна зміна соціокультурних типів, що характеризується низкою соціальних катаклізмів XX ст. Отже, існує певна синхронність між спричиненими сонячною активністю змінами на нашій планеті та великомасштабними історичними подіями (за безумовної ваги суто історичних і соціальних чинників) [19, 240–241].

1.5. Закономірності розквіту і занепаду цивілізацій

Окремі держави й народи, що їх населяють і мають власні культури, об'єднуються в цивілізації, які, згідно

---

* Подібні цикли були відкриті й українським ученим М. Чмиховим, який вирізняв періоди у 532 роки, що входили до більш тривалих історичних епох (див.: *Чмихов М. О.* Давня культура. — К.: Либідь, 1994. — С. 285).

з поглядами *Ф. Бродела*, *Ф. Конечни* та їх послідовників, є глобальними структурами з незворотними процесами, сукупністю історичних, географічних, соціокультурних та інших особливостей, що найяскравіше виявляються в окремих **культурах** певної **цивілізації** (наприклад, латинська цивілізація виявляється в англійській, французькій, польській та інших культурах). Цивілізаціям як особливим формам організації колективного життя людей властива *ієрархічна впорядкованість основних цінностей*, які є чинниками розвитку цивілізацій. Кількість цих чинників і їх різне для кожної цивілізації поєднання підпорядковуються *певному закону*, відповідно до якого й відбувається “перекombінування” основних цінностей у тій чи іншій цивілізації. Цивілізації не можуть “схрещуватися” й давати творчий синтез, а в разі боротьби між ними завжди перемагає *нижча* цивілізація, тобто зміна цивілізацій відбувається так само, як зміна станів — від вищого до нижчого [81; 103].

М. Данилевський розглядає цивілізацію як певний *історичний період*, упродовж якого народи, що утворюють **культурно-історичний тип**, здійснюють соціальну діяльність, виходячи з нахилів, закладених у їхній національній природі. При цьому в різних культурних типах переважає певний вид діяльності: духовна, політична, господарська. *Слов’янський тип культури*, за *М. Данилевським*, поєднує різні види діяльності як *найперспективніший* у майбутньому здійсненні управління *всесвітньо-історичним процесом*. При цьому, згідно з одним із найважливіших законів існування культурно-історичного типу, запозиченню в інших типів підлягає тільки те, що перебуває “поза сферою на-

родності” (наприклад, висновки і методи позитивної науки і техніки). Народ, готовий “приміряти” до себе чужі засади культурно-історичного типу, на переконання М. Данилевського, із самостійного історичного діяча перетворюється на етнографічний матеріал [28; 45].

Згідно з поглядами *О. Шпенглера* і *А. Тойнбі* існування кожної такої культурно-історичної цілісності визначається певним історичним часом. Перший вимірює *час існування культури* тисячею років, другий вважає, що цей час не може бути точно визначений. (Л. Гумільов визначав тривалість етногенезу 1100–1500 роками, а момент народження пов’язував з появою *етноніма*, тобто самоназви етносу [45; 87; 100]).

Таким чином, людство в цілому постає як глобальний життєвий процес, що містить у собі цивілізації, культури та народи, які послідовно змінюються і виконують певні соціальні завдання й функції. У зв’язку з цим розрізняють *духовні, політичні та господарські етноси*, що відповідає:

- послідовному домінуванню основних цінностей (Істина, Краса, Добро) і релігійно-етичних систем;
- основним сферам організації соціального життя (духовна, політична й економічна);
- основним типам історичних часів (релігійні, політичні та громадянські);
- провідному становищу відповідних соціальних верств (духовна аристократія, світська аристократія, “третій стан”).

За панування маргінальних і люмпенізованих верств (люмпен-селянства, люмпен-пролетаріату, люмпен-інтелігенції) суспільство стає на шлях **кризового розвитку**, що характеризується культивуванням спо-

живацьких цінностей під гаслами Справедливості й Достатку. При цьому разом з *об'єктивною потребою* циклічної зміни основних цінностей, релігійно-етичних систем, основних сфер організації суспільного життя, типів історичних часів і панівних станів людство і народи, які його утворюють, мають здатність до *вільного визначення*, що передбачає, з одного боку, *альтернативність* історичних шляхів розвитку, а з іншого — *незворотність* раз обраного історичного шляху [1; 103].

На цінності як основу й фундамент кожної культури вказував і *П. Сорокін*, який у своїй теорії соціокультурної динаміки обґрунтував ритмічну періодичність історичного процесу й послідовну зміну основних типів соціокультурних систем. Криза сучасної культури й суспільства полягає, на думку *П. Сорокіна*, саме в руйнуванні панівної сьогодні чуттєвої, грубо-сенсорної системи *євро-американської культури* [83].

Вивченню закономірностей *всесвітньо-історичного процесу*, появи, розвитку і загибелі цивілізації та держав була присвячена й соціальна філософія *К. Ясперса*, який вирізняв у *всесвітній історії* людства типи глобальних історичних часів [111].

К. Маркс свою основну ідею про природно-історичний процес розвитку людства сформував, виокремивши з різних галузей суспільного життя *економічну*, а з усіх суспільних відносин — *виробничі*, що найяскравіше відобразилося в ученні про суспільно-економічні формації. Ці формації, згідно з марксизмом, становлять історичний тип суспільства, базований на певному способі виробництва щабель прогресивного розвитку

людства від первіснообщинного ладу через рабовласницький лад, феодалізм і капіталізм до комуністичної формації. Причому такий рух відбувається за спіралеподібним типом, тому найвища — комуністична — формація багато в чому нагадує найнижчу (первіснообщинну), але на якісно іншому рівні.

Цінність теорії К. Маркса полягала, на нашу думку, в тому, що він зміг побачити об'єктивну, не залежну від волі людей закономірну змінність різних історичних діб і основних станів, які він назвав класами. Проте, усупереч припущенням К. Маркса про соціальний прогрес, виявлена ним об'єктивна закономірність зміни станів свідчила не про перехід суспільства від гіршого до кращого, а навпаки, від панування духовної аристократії до агресії світської, від абсолютного монархізму до гендлярства буржуазії, від демократичних форм правління до споживацтва маргіналів та тиранії їх люмпенізованих вождів.

“Винахідник” сучасної демократії *Ш. Монтеск'є* шукав, на відміну від К. Маркса, шляхи приборкання не економічної, а *політичної* стихії. До Ш. Монтеск'є політична система завжди будувалася за вертикальною ознакою як ієрархія з лідером на чолі. Він перший запропонував принцип політичної горизонталі: три рівноправні й рівноважні інститути (законодавча, виконавча і судова влади), жоден з яких не може перетворитися на одноособового господаря системи [60; 110].

Т. Парсонс, розглядаючи суспільство як окремий різновид соціальної системи, вважав, що суспільство в цій більшій системі виконує інтегративну функцію, де

політика відображає субфункцію досягнення мети, *економіка* — адаптації, а *культура* — дотримання зразка взаємодій. При цьому, на думку *Н. Лумана*, суспільство у процесі свого розвитку проходить кілька стадій: початкова злитість різних функцій змінюється висуненням на передній план *політичної системи*, далі настає черга функціонального пріоритету *економіки*, відтак створюється ситуація, коли суспільство стає всеохопною системою, що фактично є граничною умовою соціальності [45; 103].

Творці концепції про три історичні типи цивілізацій *Д. Белл* і *О. Тоффлер* запропонували класифікацію передіндустріального (традиційного), індустріального і постіндустріального суспільств на основі (на відміну від економічного детермінізму *К. Маркса*) *технологічного детермінізму* в поясненні соціальних явищ. У межах цієї цивілізаційної схеми інакше розміщуються й самі формації: наприклад, передіндустріальна (аграрно-ремісничка) цивілізація розвивалася в межах рабовласницької і феодальної формацій, а формами індустріальної цивілізації були капіталізм і державний соціалізм [36].

Постіндустріальна цивілізація становить собою інформаційне суспільство, основою якого є інформація, інформаційна технологія. При цьому формування інформаційної технології позначається на всіх сферах суспільного життя — економічній, політичній і духовній: відбувається демасифікація виробництва; долається розрив між виробництвом і споживанням; усуваються крайнощі централізації та концентрації (виникають невеликі автономні підприємства, сімейні

фірми, практикується надомна робота — в “електронних” котеджах тощо); відбувається деурбанізація. Усе це спричиняє зміни в характері праці, соціально-демографічній структурі працівників, у системі освіти, сприяє трансформації структури сім’ї тощо [52].

Таким чином, в основу концепції постіндустріального суспільства покладено поділ усього соціального розвитку на три основні етапи: в *доіндустріальному* суспільстві визначальною є сільськогосподарська сфера, з церквою та армією як основними інститутами суспільства; в *індустріальному* — промисловість, з корпорацією та банком на чолі; у постіндустріальному — теоретичне знання, з університетом як центральним місцем його виробництва й зосередження. Основні чинники “переходу” від одного типу суспільства до іншого наведено в табл. 1.

Таблиця 1

**Основні чинники перехідних періодів
від одного типу суспільства до іншого**

Чинники трансформації	
традиційного суспільства в індустріальне	індустріального суспільства в постіндустріальне
Перетворення місцевих ринків на ринок загальний і невиразний, що стає універсальним посередником між відносно незалежними фрагментами суспільства	Зміна економіки від товаровиробної до обслуговуючої, що означає переважання сфери послуг над сферою промислового виробництва, а останньої — над сільськогосподарською сферою

<p>Виникнення ринку праці, що видокремлює ролі виробника і споживача, відокремлює виробництво (робоче місце) від сімейного господарства, сприяє професіоналізації та підвищенню продуктивності сільської праці</p>	<p>Зміна соціальної структури суспільства, де провідну роль відіграє професійна (а не майнова) стратифікація, значне збільшення частки дипломованих спеціалістів у всіх галузях суспільного виробництва</p>
<p>Наявність особливих “еліт”, “диктатур індустріального розвитку”, “маргінальних груп”, що ініціюють антиавтаркічні процеси й змушують традиційного селянина перебудовувати господарство за критеріями ринкової раціональності</p>	<p>Становлення університетів — центрів зосередження теоретичного знання як провідних інститутів суспільства. Поява нової панівної еліти, що має високий рівень освіти та знання</p>
<p>Основний код цивілізації</p>	
<p>Спеціалізоване масове велике машинне виробництво, побудоване на принципах стандартизації, концентрації (урбанізації) та централізації, що зумовлює відповідний характер усіх інших сфер соціального життя (школи як фабрики навчання, лікарні як фабрики для лікування хвороб, управління будується на жорсткій ієрархії, властивій фабриці, тощо)</p>	<p>Формування інформаційної технології як основи нової цивілізації позначається на всіх сферах соціального життя, де відбувається демасифікація виробництва, деурбанізація, долається розрив між виробництвом і споживанням, виявляється пріоритет освітньої сфери</p>

1.6. Ситуація в сучасному світі

Отже, сучасний період історичного розвитку людства більшість дослідників вважає перехідним від одного *типу суспільства* (передінформаційного, індустріального, капіталістичного, економічного, тобто сучасного) до другого (інформаційного, постіндустріального, посткапіталістичного, постекономічного, тобто постсучасного).

Справді, загальноприйнятий поділ економіки на *три сектори* (перший пов'язаний із сільським господарством, мисливством, рибальством і добуванням корисних копалин, другий — з промисловим виробництвом, третій — з торгівлею, комунікаціями та сферою послуг) цілком відповідає класифікації суспільств з цивілізаційного підходу. Причому окремі дослідники (наприклад, *Д. Пісмен*) встановили взаємозв'язок між відповідними типами суспільств, демографічними характеристиками і переважаючим типом соціального характеру. Так, у суспільствах, що перебувають на стадії “*високого потенціалу приросту населення*”, коли смертність і народжуваність приблизно однакові й дуже високі, а приріст населення при цьому незначний, переважає “первинний” сектор і орієнтований на традицію соціальний характер (позначений схильністю до традиції і релігійно-моральних засад). У суспільствах, які перебувають на стадії “*перехідного збільшення населення*”, що характеризується “демографічним вибухом” у результаті зниження смертності й різкого збільшення народжуваності (унаслідок більшого виробництва продуктів харчування, поліпшення санітарних умов і стану медицини), переважає “вторинний” сектор і орієнтований на себе соціальний характер (підприємливий, ініціа-

тивний, любить ризик і все нове). У суспільствах на стадії “початку спаду населення”, коли народжуваність і смертність знову приблизно однакові, а зростання населення досить незначне, переважає “третинний” сектор і орієнтований на інших соціальний характер (основним джерелом орієнтації й основною сферою сприйняття людей у суспільстві цього типу є схвалення інших) [73].

На наш погляд, існує також стадія “зменшення населення”, на якій показники смертності відносно високі, а народжуваності — низькі, що відповідає суспільствам перехідного типу з кризовим станом практично всіх сфер соціального життя (наприклад, Україна) і типом соціального характеру, який лише формується й відповідає особливостям наступного етапу соціального розвитку (духовно орієнтованого, наприклад).

Якими ж показниками характеризується сьогодні населення Землі? Насамперед значним збільшенням кількості, особливо в останнє століття: якщо за доби неоліту людство налічувало близько 10 млн чол., то у 1000 р. воно збільшилося до 275 млн чол., у 1900 р. — вже до 1,6 млрд чол., а наприкінці ХХ ст. перевищило 6 млрд чол. Якщо демографічні викладки Д. Рісмена правильні, то можна констатувати, що людство впродовж останнього століття перебувало в стані “демографічного вибуху” й на відповідній стадії “перехідного збільшення населення”, коли за зниженням смертності зменшуватиметься й народжуваність, що, можливо, спричинить стабілізацію кількості населення земної кулі в новому столітті. При цьому, звичайно, жодна нація не є монолітною ні щодо характеристик населення, ні в економіці, оскільки різні групи й регіони репре-

зентують різні стадії розвитку, а соціально-культурні особливості відображають ці відмінності. Однак існує, очевидно, певна “логіка індустріалізації”, що сприяє збільшенню подібності (конвергенції) різних суспільств в основних параметрах і соціальних інститутах, хоч би як різнилися вони спочатку. Для ілюстрації можна послатися на **вибіркові показники світового розвитку**, з яких випливає таке [63]:

- середньорічний приріст як усього населення Землі, так і трудових ресурсів в останні роки ХХ ст. мав тенденції до зниження (за одночасного й практично повсюдного збільшення участі жінок у суспільному виробництві), де основним чинником стало зниження загального коефіцієнта народжуваності. Водночас неухильно знижується й коефіцієнт дитячої смертності, що в найзагальніших рисах відповідає наведеній вище демографічній ситуації “*перехідного збільшення населення*”;

- кількість міського населення зростає в усіх групах країн, що може свідчити про сталу *тенденцію до урбанізації* соціального життя, характерну для історичних типів цивілізацій, які змінюють аграрне суспільство;

- *динаміка економічного зростання* свідчить про зниження показників середньорічного приросту в сільському господарстві та про значне його збільшення у промисловості, що, очевидно, підтверджує відповідну “логіку індустріалізації” у глобальному масштабі. Помітне також збільшення цього показника у країнах із середнім рівнем доходів (найчисельніша група) у сфері послуг, що, очевидно, може розцінюватись як тенденція поступового переходу до постіндустріального розвитку;

- незважаючи на неповноту відомостей про початкову, середню й вищу школу, можна констатувати певне *підвищення загального рівня освіти* (особливо серед жінок), що також відповідає створенню умов, потрібних для постіндустріального розвитку. При цьому помітне збільшення питомої ваги контингенту вищих навчальних закладів у країнах з високим рівнем прибутків і в країнах, де прибутки перевищують середній рівень, що свідчить про більшу готовність названих груп до переходу на наступний етап соціальної історії.

Загалом країни з низьким рівнем прибутків (менш як 765 дол. ВВП на душу населення), які становлять близько 40 % усіх обстежених країн і зосереджені переважно у “чорній” Африці, Південно-Східній і Центральній Азії, за всіма показниками значно поступаються *країнам з високим рівнем прибутків* (понад 9386 дол.), що розташовані переважно в Північній Америці та Західній Європі (трохи більше 10 % усіх держав земної кулі). *Неграмотність дорослих* серед країн з низьким рівнем прибутків становить понад 40 %, а питома вага осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах (у відповідній віковій групі), — лише 3 % [63].

Ці диспропорції у світовому розвитку роблять дуже *проблематичним* безконфліктне співіснування різних країн і регіонів світу в осяжному майбутньому, де багато хто з політологів і футурологів вбачає високу ймовірність **конфліктів** між “багатою Північчю” і “бідним Півднем”, а також між Сходом і Заходом — конфліктів, які інколи асоціюються з мусульманською та християнською цивілізаціями. На наш погляд, во-

доділ супротивних світів проходитиме не між півкулями й не між світовими релігіями (хоч напруження тут час від часу буде, безумовно, посилюватися), а передусім між західною, євро-американською, і східною, євразійською, культурами, які охоплюють різні півкулі (євро-американська культура) і різні світові релігії (євразійська). Це протистояння позначиться, очевидно, у найважливішій для постіндустріального суспільства сфері — *сфері ціннісних орієнтацій етносів*, що належать до тієї чи іншої культури.

П. Сорокін, як уже зазначалося, називав сучасну західну євро-американську культуру “*чуттєвою*”, тобто такою, що відповідає приматові цінностей матеріального виробництва і споживання над усіма іншими, що неминуче призводить до поглиблення моральних пороків (наркоманія, алкоголізм, гомосексуалізм, криміналізація, корупція), а також до руйнування релігійних і сімейних підвалин, поширення занепадницької масової культури, войовничого індивідуалізму й культу насильства. “*Споживацький цинізм*” крайньої форми цієї культури культивує *ідеї “світового панування”*, які мають на меті хижацьку експлуатацію решти людства. Водночас, згідно з поглядом того ж таки П. Сорокіна, якщо економічна нерівність у якійсь соціальній системі (наприклад, світове співтовариство) стає занадто великою (як у випадку із західним євро-американським світом) і сягає точки перенапруження, то верхівці такого співтовариства призначено зруйнуватися або бути скинутою. Таким чином, *сучасний Захід*, на думку багатьох учених і політиків, не спроможний утримати в XXI ст. провідні позиції у світі, оскільки сам стоїть на порозі масштабних соціальних катаклізмів.

Тому виголошена керівництвом США теза про близьку *глобалізацію* може виявитися не такою вже безневинною, оскільки ще К. Ясперс застерігав, що глобальне єднання людства (унаслідок небаченого розвитку техніки) може здійснюватися від національних держав через великі континентальні об'єднання або до світової імперії, або до глобального федералізму [111]. *Світова імперія* створює світ на Землі за допомогою однієї-єдиної влади, яка підкоряє собі всіх з якогось одного центру; ця влада тримається на насильстві (що дуже характерно для теперішньої зовнішньої політики США). А *глобальний федералізм* — це єдність без єдиної влади, і встановлений світовий порядок може бути змінений тільки законодавчим шляхом. Тому шлях до світового порядку, за К. Ясперсом, пролягає через самообмеження могутніх, і це *самообмеження* є умовою свободи всіх. Результатом цього була б не світова держава, а постійно оновлювана шляхом колективно ухвалюваних рішень організація держав.

Чи можуть США і тісно пов'язаний з ними **міжнародний сіонізм**, що інтегрував традиційно шовіністські ідеї світового панування, дійти до добровільного самообмеження своєї могутності? Гадаю, що агресивна зовнішньополітична діяльність **США** останніх десятиліть не залишає жодних ілюзій щодо цього. Водночас є приклад іншого гатунку, коли **Україна** — суверенна держава, що була легітимним членом всесвітнього “ядерного клубу”, без зовнішнього тиску, з власної ініціативи й на очах сучасного озброєного людства проголосила свій без'ядерний статус. Цей приклад стосується вже, очевидно, *нової ідеології* майбутнього, постеконічного, отже, духовно орієнтованого суспільства.

Неспроможність лідерів сучасного західного світу до реального самообмеження своєї технічної могутності у сфері озброєнь ставить з усією нагальністю питання про створення “**системи противаг**” в існуючому світопорядку. Такою дієвою противагою агресії Заходу міг би стати “тріумвірат” євразійського світу в складі Росії, Китаю та Індії, що є сусідами і володіють усіма потрібними природними і людськими ресурсами*. Система противаг справді могла б з часом привести до усвідомлення ядерними державами необхідності самообмеження озброєнь і побудови **всесвітньої конфедерації держав**, де виключалася б сама можливість встановлення глобального тоталітаризму.

Тоталітаризм часто виростає з різновидів *соціалізму*, який, на думку окремих дослідників, разом з *лібералізмом* є універсальною тенденцією сучасного світу, найхарактернішою ознакою нашого часу. Сьогоднішній розвиток принципів соціалізму і перемога різних соціалістично орієнтованих партій у країнах західного світу свідчить про можливість майбутніх соціальних зрушень і про очевидну “вагітність” західної цивілізації тоталітаризмом.

Соціалізм і лібералізм, очевидно, є логічним *завершенням індустріальної епохи* як наслідок доведених до абсурдності *утопічних принципів*. Наступна епоха постіндустріалізму передбачає відродження *духовних цінностей*, примат справжнього Знання і провідну роль у суспільному розвитку соціальної верстви високо-

---

* Сучасні дослідники відпрацьовують нову геополітичну модель під умовною назвою РІКІ — Росія, Індія, Китай, Іран.

освічених і духовно обдарованих людей як основних носіїв цього знання. Іншими словами, *основними тенденентами* в майбутнє духовно орієнтоване, постеконічне або постіндустріальне суспільство можуть стати країни, що пережили або вже “доживають” свою соціалістичну та ліберальну стадію історичного розвитку.

Таких країн багато (і це тільки підкреслює універсальність цієї тенденції у сучасному світі), але особливе місце, на нашу думку, належить країнам східного, євразійського, світу як антиподові західного, євро-американського, насамперед у визначальній нині сфері — *сфері ціннісних орієнтацій*. Навіть побіжного ознайомлення з базовими ціннісними орієнтаціями цих двох відмінних спільнот, наведеними в табл. 2, достатньо, щоб помітити переважно *духовну* орієнтацію східного світу і явно *матеріальну* — західного.

Таблиця 2

Відмінності східної і західної культурних традицій*

Основні позиції	Культурна традиція	
	Східна (євразійська)	Західна (євро-американська)
1	2	3
Ставлення людини до істини	Істина — це саме буття, сама сутність, вона не залежить від розуму і волі того, хто її осягає	Істинне лише те, що підвладне розуму і волі людини, контролюється нею

* Доклад. див.: *Галаганов С. Г.* Запад и Восток, традиции и современность. — М., 1993.

1	2	3
Оцінка пізнавальних можливостей людини	Існує щось принципово непізнаване	Безмежна пізнаваність світу
Сутність і механізм процесу пізнання	Спроби аналізувати, категоризувати навколишнє і маніпулювати світом безглузді і непродуктивні	Аналітичний підхід і раціональне мислення — найефективніші способи розв'язання проблем
Ставлення людини до природи і світобудови	Людина і природа становлять єдине ціле: мета людини — досягнення гармонії з природою, а не активний вплив на неї. Тіло і розум єдині	Людина може і повинна контролювати довкілля. Тіло, дух і розум людини існують окремо
Ставлення до науково-технічного прогресу	Наука і технологія дають людству лише ілюзію прогресу	Наука і технічний прогрес значно поліпшують життя людини
Основна цінність	Духовно орієнтоване буття; теоцентризм	Матеріальне поліпшення життя; антропоцентризм

Розділ 2

ЛЮДИНА І СОЦІУМ

У цьому розділі детальніше розглядаються складові психічної та соціальної організації людини і суспільства, а також основні цілі життєдіяльності, головні властивості та фундаментальні тенденції функціонування соціумів як біосоціальних феноменів.

2.1. Людина — міра всіх речей

Людина, як відомо, з одного боку, є біологічною істотою, а з іншого — істотою соціальною. Як суб'єкт і результат суспільно-історичної діяльності вона являє собою *систему*, в якій фізичне і психічне, генетично зумовлене і прижиттєво сформоване, природне і соціальне, матеріальне й духовне утворюють нерозривну єдність. Оскільки соціальний розвиток загалом є історією конкретних людей, народів і всього людства (яке знов-таки складається з окремих людей), на нашу думку, його правомірно розглядати не лише з філософського та соціологічного погляду, а й з психологічного, що дає змогу простежити загальнозначущі тенденції від особистісного до глобально суспільного рівня розвитку.

У **психіці** людини розрізняють сфери *свідомого* і *несвідомого* (раціонального й ірраціонального, кори і

підкірки)*, а також функціональну асиметрію мозку (діяльність правої та лівої півкуль)**), що багато в чому визначає *диференціацію* психічних функцій і особистісну спрямованість чи то на зовнішній (екстраверсія), чи то на свій внутрішній світ (інтроверсія). Діяльність кори й підкірки, лівої і правої півкуль головного мозку забезпечує взаємодію різних *інстанцій* співвідношення людини з навколишнім середовищем (інстинкти, перша і друга сигнальні системи: І. Павлов, В. Бехтерев, П. Орбелі, Р. Сперрі та ін.).

Крім того, психологія, як зазначалося, розрізняє два основні психічні *утворення* — психічні процеси і психічні властивості, що відображають *динамічну* і *статичну* сторони психічної діяльності. При цьому кожний із психічних процесів відображується у психічних властивостях особистості, до яких належать якості розуму (пізнавальна сфера), волі (вольова сфера) і почуттів (емоційна сфера), що закріпилися у спрямованості, здібностях і стилі поведінки людини.

Характерно, що кожна з трьох психічних сфер функціонує між двома крайніми полюсами (інтуїцією та інтелектом, емоціями та відчуттями, волею та інстинктами), тобто представлена як у свідомій (раціональній), так і в несвідомій (ірраціональній) ділянках. Це підводить нас до поняття загальнозначущих фундаментальних категорій (або метаначал), що визнача-

---

* З поняттями “раціональний— ірраціональний” у деяких філософських і психологічних системах (наприклад, у давньокитайській) ототожнюються поняття “чоловічий — жіночий” (Ян — Інь).

** З правою півкулею пов’язані еволюційно давніші компоненти складних психічних функцій, з лівою — новіші.

ють психологічну, соціальну і філософську сутність людини. До цих начал з глибокої давнини належать такі *категорії*: Дух, Душа, Розум і Тіло. Дух (інтуїція) як ірраціональне начало протистоїть раціональному Розуму (інтелект), а Душа (почуттєве, емоційне начало) — матеріальному Тілу (відчуття, сенсорика). Отже, ірраціональне й ідеальне протистоять раціональному і матеріальному, що відповідає різноспрямованим орієнтаціям людини або на духовний, тобто внутрішній, світ, або на навколишній, в основі своїй матеріальний, світ, а своєрідним “вододілом” між ними є свідомо воля та ірраціональні інстинкти.

Отже, єдність і боротьба протилежностей (свідомого — несвідомого, ідеального — матеріального, чоловічого — жіночого, інтровертивного — екстравертивного, динамічного — статичного) створюють багатоманітність і унікальність структури особистості, яка як *мікрокосм* співвідноситься з *макрокосмом* — навколишнім, насамперед соціальним, середовищем, що дає підстави провести умовну аналогію між психічними і соціальними сферами, між основними психологічними і соціальними конструктами.

Якщо дотримуватися цього принципу аналогії, можна помітити, що переважання в соціальному цілому, яке складається з великої кількості індивідів, певної психологічної константи, певного виду психологічної спрямованості позначається і на зміні історичних епох (здебільшого матриархальної або патріархальної, панування ідеалізму чи матеріалізму, домінування Східної або Західної півкулі, духовно-героїчних або науково-технічних епох та ін.), а переважання в соціумі певної сфери (пізнавальної, емоційної, вольової)

зумовлює домінування в ньому певного виду соціальної діяльності (духовної, економічної, політичної) і соціальної верстви, що відповідає цій діяльності.

Таким чином, основні компоненти структури психіки людини певною мірою можуть бути екстрапольовані на структуру всього людства і спільностей (рас, метаєтносів, етносів, субетносів), з яких воно складається. Кожній спільності (як і кожній людині) водночас притаманні всі зазначені компоненти, але один із них зазвичай переважає, що й створює індивідуальну, етнічну або расову своєрідність. Наприклад, можна припустити, що у великих *людських рас*, які існують нині, домінують такі психічні сфери: емоційно-сенсорна — у негро-австралоїдної, інтуїтивно-ірраціональна — у монголоїдної, раціонально-вольова — у європеїдної раси. З *трьох європейських суперетносів* емоційно-сенсорне начало, ймовірно, найбільш розвинене в романських народів, вольове — у германських, а пізнавальне — у слов'янських. У *слов'янському суперетносі* емоційно-сенсорне начало, очевидно, домінує у південних слов'ян, вольове — у західних, пізнавальне — у східних (те саме відповідно і поміж *східнослов'янських народів* — білорусів, росіян, українців, а в кожному з цих етносів — у відповідних субетносах). Крім того, раси й етноси різняться ступенем раціональності — ірраціональності (чоловіче та жіноче начала), переважною спрямованістю на навколишній або на свій власний світ (екстраверсія — інтроверсія), історичним віком та іншими ознаками. Наприклад, з-поміж людських рас наймолодшими, мабуть, є європеїди, а з-поміж європейських метаєтносів — слов'яни, що вказує на їхню сприятливу історичну перспективу (але це не заперечує і дуже давнє походження пращурів слов'ян).

З діяльністю лівої півкулі багато дослідників пов'язують прагнення до досягнення назовні (екстраверсія), індивідуалізм, самоконтроль, механізм, раціональність, а правої — переважно до самоактуалізації й самовираження (інтроверсія), почуття взаємозалежності та гармонії людини з навколишньою природою. Визначено, що *західне суспільство* більшою мірою орієнтоване на ліву півкулю, тобто на раціонально-логічну діяльність, тоді як *східне* — на праву, тобто на інтуїтивно-іраціональне начало [20].

Як уже зазначалося, в основі різноманітних видів психічної діяльності — системна організація психічних функцій, яка передбачає взаємодію різних *інстанцій* взаємовідносин людини з навколишнім середовищем (інстинкти, перша і друга сигнальні системи), що являє собою три своєрідні щаблі сходження від *несвідомого* (де зосереджуються потяги, прагнення, спонукання, зміст яких визначається інстинктами) через *підсвідоме* як особливу примежову ділянку до *свідомості*. Така схема дуже нагадує цивілізаційний підхід до розуміння соціальної історії, згідно з яким вирізняють три типи цивілізацій (традиційне, індустріальне та постіндустріальне суспільства), а також поділ економіки на три основні сектори (первинний — сільське господарство, вторинний — промислове виробництво, третинний — сфера послуг і комунікації).

Іншими словами, за такого підходу до розуміння *соціальної історії* різні теорії історичного кругообігу й теорії формацій постають як відображення послідовної зміни соціальних сфер (основних видів соціальної діяльності) і соціальних станів, що їм відповідають, а теорії цивілізацій і соціального прогресу — як відображення послідовної зміни провідних сигнальних систем, ін-

станцій взаємовідносин соціуму з навколишнім світом, що виявляється в поступі людства від несвідомого існування до свідомого осмислення навколишнього світу та власного буття. Загалом три основні психічні сфери відображено у структурі організації суспільства та соціальній діяльності (духовна, політична, економічна галузі), історичних часів (релігійні, героїчні та громадянські часи Дж. Віко), культурних суперсистем П. Сорокіна та ідеальних типів М. Вебера, соціальних станів Платона (філософи-правителі, вартіві-воїни і трудівники-виробники), типів соціального характеру Д. Рісмена і класифікації народів М. Данилевського (релігійно-культурні, політичні й економічні етноси). Розвиток усього соціального життя, кожної цивілізації, кожного етносу є результатом взаємодії трьох основних сфер людської діяльності — духовної, політичної та матеріальної (Ф. Конечни, О. Шпенглер, А. Вебер), які представлені у такому самому тричленному психічному цілому кожного індивіда.

2.2. Суспільство як біосоціальний феномен

Людське суспільство багато в чому є **біосоціальним феноменом**, що розвивається в часі й просторі відповідно до космобіологічних, психофізіологічних і соціальних закономірностей. Розвиток соціуму супроводжується ускладненням системи і є ланцюгом закономірних переходів від переважно біологічної форми існування через її соціально-біологічну фазу до духовної сфери соціального життя [48].

Спільний для всіх соціумів філогенетичний розвиток визначається передусім їхніми базовими формами со-

ціальної активності (економічна, політична і духовна діяльність), які, своєю чергою, зумовлюються потребами членів соціуму (*генотипний механізм*) і основними цінностями (*архетипний механізм*). Третій необхідний складник соціуму (поряд з генотипним і архетипним механізмами) — *суспільний поділ праці*. Отже, **основні складники** людського суспільства як біосоціального феномена такі:

а) *базові потреби* людини, що, проектуючись на соціальну активність, зумовлюють початковий поділ суспільної праці;

б) *початковий поділ праці* як похідна індивідуальних здібностей людей, що проектується на організацію трьох основних сфер соціального життя (матеріальну, політичну й духовну), а також на диференціацію відповідних їм соціальних верств;

в) *архетипи колективного несвідомого*, що, проектуючись на основні цінності суспільства, формують систему соціальних норм, стандартів поведінки і способу життя загалом.

Перелічені складники соціуму, якщо вони взаємодіють у конкретний історичний час і в певному навколишньому середовищі, породжують *унікальну макро-реалізацію*, близьку за значенням до теорій соціально-економічних формацій, розвитку цивілізацій та історичного кругообігу [48].

За *Ф. Тенісом*, схема історичного розвитку соціуму охоплює розвиток від стану з переважанням відносин типу “*общини*” до стану з переважанням відносин типу “*суспільство*”. Спочатку — сім’я, сусідські, дружні відносини, що є природними й органічними, відтак — соціальна структура з переважанням суспіль-

ства. *Е. Дюркгейм* розглядає суспільство як всеосяжну реальність, де вирішальним моментом розвитку є поділ праці. *Суспільний поділ праці* формувався на засадах первісної *статеві-вікової рівності*, що диференціювалася згодом на переважно чоловічу й переважно жіночу працю, розподілу прав і обов'язків між різними віковими класами (молодими, зрілими, старими) і пізніше — між соціально-професійними групами (воїнами, виробниками, жерцями), що згодом уможливило процес відокремлення військових, господарських і духовних керівників.

У процесі історичних змін первісна *злитість соціуму* замінюється висуванням на передній план *політичної системи*. Далі настає черга функціонального пріоритету *господарства*, а відтак — ситуація, коли жодна система не має функціонального пріоритету. Суспільство постає як величезна *всеохопна система*, що фактично є граничною умовою соціальності: політика, господарство, наука, релігія, виховання — його приватні функціональні системи, кожна з яких втілює в собі суспільство (*Н. Луман*). При цьому економічна сфера суспільства (так само, як і раціонально-сенсорна в людини) виконує функції *адаптації*, політика (вольова сфера) — *цілесюгнення*, а культура (пізнавальна сфера загалом) — створення і підтримання *зразків взаємодії* в системі (*Т. Парсонс*).

Культура є специфічною ознакою людини, що виражається в системі різних змінюваних у часі й просторі *позабіологічних* способів оформлення певних видів діяльності, більшість з яких властиві всьому людству від початку його існування. Основні *підсистеми культури* — виробнича (виробництво засобів існування і зна-

рядь для їх добування, транспорт тощо), духовна (у тому числі наукова, художня, релігійна, комунікативна й інша пізнавальна діяльність), організаційна (у тому числі соціонормативна, політична, управлінська та інша діяльність). Виявлення підсистем культури як *універсального механізму адаптації* людини та етносу до навколишнього середовища залежить від специфіки і відносного переважання певних видів діяльності, що властиві цьому етносу.

2.3. Цілі життєдіяльності — рушійні сили розвитку

З погляду сучасної психології **рушійні сили розвитку** людини виявляються в суперечності між потребами і реальними можливостями їх задоволення, що змінюються у процесі діяльності. А оскільки людина є водночас і біологічною, і соціальною істотою, її **потреби** поділяють на біологічні (*природні*) і соціальні (*духовні*). Проміжними є потреби, що їх умовно можна визначити як соціально-біологічні [37].

Біологічні чинники, що визначаються переважно генетичною спадковістю, соціалізуються у процесі суспільної життєдіяльності людини в трьох основних середовищах: діяльності, спілкуванні та пізнанні. До *природних потреб*, що визначають біологічні цілі життєдіяльності людини, належать потреби самозбереження (підтримання свого існування за рахунок їжі, одягу, житла, сну, відпочинку тощо), продовження роду (статевий інстинкт і пов'язана з ним поведінка) та збереження виду (піклування про потомство). До *соціально-біологічних потреб* (як і попередні, їх мають і людина, і

вищі тварини) належать переважно потреби у здійсненні лідерських функцій і пов'язані з ними потреби в забезпеченні безпеки, групової належності, організації колективного життя та ін.

Людина підпорядковується природним і соціально-біологічним потребам мимоволі, часто несвідомо, на рівні ірраціональної поведінки. А раціоналізація ірраціональних цілей життєдіяльності в кожному окремому соціумі відбувається через призму *соціальних потреб*, що визначають вищі цілі життєдіяльності й представлені основними цінностями (тобто абстрактними ідеями, що втілюють у собі суспільні ідеали і завдяки цьому є еталоном належного).

До **основних цінностей** різні автори (Платон, М. Вебер, Л. Шестов, П. Сорокін, Ф. Конечни, Л. Гумільов, Х. Ортега-і-Гассет та ін.) зазвичай відносять Істину (Віру), Красу (Долю), Добро (Благо), Справедливість (Достаток), що відповідає в загальних рисах основним психічним функціям людини — інтуїції (Дух), емоціям (Душа), інтелекту (Розум) і відчуттям (Тіло).

Деякі індивідуальні потреби генетично жорстко зафіксовані, що дає змогу розкрити потенції одночасно індивіда і суспільства через прототипи людської психіки, *архетипи колективного несвідомого* (К. Юнг). Саме архетипи можуть бути своєрідними генами соціального організму як цілого, а надто його духовної сфери. Якщо звичайні гени відповідають більшою мірою за виживання людини як біологічної істоти, то архетипи — як істоти соціальної, духовної цілісності соціуму. Архетипи є *базисними ідеями* духовного життя суспільства, підґрунтям формування і розвитку його основних цінностей. Іншими словами, істинний зміст архетипів

виражається цілями всього соціального розвитку, що змінюються циклічно, а їх основна мета полягає в навчанні людства соціальному майбутньому. Отже, *гени* — це інформація з історичного минулого, а *архетипи* — це “культура попереду нас”^{*}.

Діяльність кожного соціуму спрямовується основними цінностями, а їх руйнування призводить до трансформації або загибелі соціуму (М. Вебер, П. Сорокін та ін.). При цьому в кожному соціумі в певний історичний період з усіх існуючих у ньому одночасно основних цінностей одна є домінуючою, що значною мірою визначає *своєрідність* історичного шляху конкретного соціуму. Тому відбір, розвиток і виховання потреб, приведення їх у відповідність із суспільними цілями і основними цінностями є одним із центральних завдань *формування* людини й етносу загалом, а отже, й усієї системи соціального управління.

Основні цінності людства — Істина, Краса, Добро, Справедливість — мають різне рангове значення не лише для певного етносу, а й для кожної його соціальної верстви. Так, *Істина* як цінність домінує у народів, в яких переважає інтуїтивно-духовна сфера, що виявляється у специфіці їхньої соціальної діяльності (релігійно-культурні народи) і пануванні духовного стану (жерці, філософи). Цінність *Краси* превалює у народів, в яких переважає емоційно-вольова сфера й відповідна їй політична діяльність (політичні народи), а також провідними є позиції світської аристократії. Цінність

---

^{*} Доклад. див.: Кузьмин М. Самоорганизация и социозволюция // Философ. и социолог. мысль. — 1994. — № 9–10. — С. 99–135.

Добра характерна для народів, у яких переважає раціонально-емоційна сфера життєдіяльності з відповідною їй економічною сферою (економічні народи), що визначає домінування “третього стану” (буржуазії). Категорія *Справедливості (Достатку)* є основною для незаможних пролетаризованих і маргінальних верств населення, які керуються переважно ірраціонально-інстинктивною сферою і орієнтуються на життєдіяльність в умовах тоталітарного суспільства. Зміна в певному етносі провідної цінності вказує зазвичай на зміну панівного становища відповідного стану (соціальної верстви). Зміна цінностей зумовлює *зміну релігійно-етичних систем* як на етнічному, так і на глобальному, загальносвітовому рівнях, що визначає своєрідність різних історичних епох.

Уявлення про історичний процес як *ритмічно організований соціальний цикл* склалося ще в глибоку давнину: згідно з давньоіндійською філософією та за уявленнями греко-латинської античності історичний процес складався з чотирьох неоднакових частин — золотого, срібного, мідного і залізного віків, які практично по колу змінювали один одного. До того ж між ними існували істотні *відмінності*, основою яких була зростаюча матеріалізація від золотого віку (час розквіту релігії, філософії, науки й мистецтв, тобто *духовної сфери суспільства*) до залізного (час грубої сили, жорстокості, пожадливості, ненаситності бажань і неприборканості пристрастей, що породжуються *матеріальним світом*).

Отже, **найвищими регуляторами людської діяльності є основні цінності**, що формуються на основі природних нахилів людини, у процесі виховання та освіти, ігрової

та трудової діяльності, спілкування й творчості, в її соціальному оточенні та з набуттям індивідуального життєвого досвіду, а також на основі усвідомленого чи неусвідомленого розуміння сенсу соціального життя й історії загалом. Зміна історичних епох і часів, культурних систем і суспільних формацій, великих цивілізацій і світових релігій завжди зумовлена зміною основних людських цінностей — Істини, Краси, Добра, Справедливості.

2.4. Динаміка як властивість соціальних систем

Динаміка соціальних систем ґрунтується на двох протилежностях, що виникають одна з одної і переходять одна в одну: на *аритмії* (хаосі) і *циклічності* (ритмічній організації). **Соціальний цикл** — це послідовність подій і станів динаміки соціальної системи, що регулярно повторюється, її ритмічна організація, яка забезпечує стабільне відтворення й зміну цієї соціальної системи. У першому наближенні фіксуються *дві пари циклів*: перша виражає ритмічність функціонування й відтворення соціальної системи — це “маятник” і “коло”; друга описує ритмічність розвитку та зміни системи — це “спіраль” і “хвиля”. У період становлення системи частіше трапляються цикли маятникового типу, які, досягаючи певної досконалості, набувають циклічності колового типу; в зрілому стані системи домінують процеси розвитку за типом спіралеподібних циклів, а із згасанням соціальної динаміки її циклічність набуває хвильового характеру [97].

Пізнання законів динаміки соціальних систем дає змогу *прогнозувати* можливе настання різних подій і визначати приблизну тривалість історичних періодів розвитку. Однак внаслідок дії в соціумі різноманітних чинників закони суспільного розвитку набувають характеру *тенденцій*, тому будь-яке прогнозування припускає певний ступінь абстракції й наявність кількох альтернативних шляхів соціальних змін.

На нашу думку, на рівні людства та його великих складових (населення півкуль, великі людські раси, суперетноси, етноси й субетноси) діють макро-, мезо- і мікроцикли тривалістю, відповідно, в тисячі, сотні, десятки і кілька років. Різні автори вказують на існування таких циклів тривалістю 11, 15–16, 30–33, 100, 125, 300, 500, 700, 1000, 1200 і 1500 років. Прикладами *макроциклів* маятникові коливання протилежних начал (раціонального — ірраціонального, ідеального — матеріального, екстраспрямованості — інтроспрямованості тощо), а *мезоциклів* — колоподібного, спіралеподібного або хвилеподібного типу тривалістю кілька сотень років — цикли політичних форм правління, типів культури, способів виробництва, релігійних форм свідомості, еволюції етносів та ін. *Мікроцикли*, що тривають від кількох років до кількох десятиріч, представлені 11-річним циклом сонячної активності О. Чижевського, а також економічними циклами М. Кондратьєва, К. Жюгмера, І. Шумпетера, Г. Менша та ін.

Сучасна епоха характеризується домінуванням чоловічого, екстравертивного начала, переважанням раціоналізму Західної півкулі та європеїдної раси, чуттєво-сенсорної культури євро-американської цивілізації, цінностей матеріального виробництва і поши-

ренням псевдодемократичних форм правління. Можливими шляхами подальшого розвитку людства, насамперед його західної частини, можуть бути, на наш погляд, або триваюча матеріалізація соціального життя в бік техніцизму, споживання й загалом цінностей маргінально-люмпенізованих верств, зміна існуючих демократичних форм правління на охлократичні й тиранічні, поширення різноманітних форм “релігії паріїв” (за М. Вебером) і атеїзму, що неминуче призведе до глобальної катастрофи, або свідоме відродження духовних начал соціального життя, надання переваги теоцентризму над техноцентризмом, розвиток аристократичних (тобто кращих) форм соціального управління, орієнтація на вищі цілі людської життєдіяльності.

Аналіз сучасної ситуації історичного розвитку людства свідчить, однак, про тенденцію до дедалі більшої матеріалізації соціального життя. *Соціалізм*, вважає К. Ясперс, — це універсальна тенденція сучасного суспільства, найхарактерніша прикмета нашого часу, що розглядає питання організації спільного життя з погляду Справедливості. Влада, яка підпорядкувала собі соціалізм, зростає завдяки основному принципу соціалізму — *плануванню*, а також примату *техніки*, що сприяє перетворенню суспільства на одну велику машину, а самої людини — на один із видів сировини, яка має пройти цілеспрямовану обробку, тобто з мети перетворюється на засіб. Реальність планування і техніки сприяє утвердженню *нігілізму* та *атеїзму* всередині населення, яке перетворюється на масу, а маси завжди схильні взаємодіяти з тиранами, які маніпулюють ними (К. Ясперс).

2.5. Дезорганізація і організація — дві фундаментальні тенденції

Соціальна система завжди є складноорганізованою, оскільки її *структуру* становлять *елементи*, що якісно вирізняються своєю природою й властивостями (безпосередньо індивіди, соціальні інститути та організації, соціальні відносини). Крім того, соціальна система охоплює всі *сфери суспільства* (економічну, політичну, духовну), тому одні й ті самі елементи залежно від обставин і потреб можуть входити до різних підсистем [46].

Ступінь упорядкованості соціальних відносин і стійкість усієї соціальної системи характеризуються за допомогою *структури*, що має стійкість і жорсткість. Свідоме начало — **соціальне управління** — здатне поєднувати об'єктивні та суб'єктивні аспекти суспільного розвитку, доцільно впливати на необхідні соціальні зміни. Чинник *свідомості* є специфічною рисою соціальної системи, що не властива якомусь іншому класу систем.

На макрорівні організацію соціального життя можна подати у формі взаємодії двох великих **підсистем** — *організаційно-управлінської* та *ціннісно-нормативної*, розходження між якими призводять до *конфлікту* між культурно продиктованими прагненнями і соціально структурованими засобами їх реалізації (*Р. Мертон*). Напруження, що при цьому виникає, порушує соціальний порядок. Як правило, причиною *кризового стану суспільства* є *деформація* соціальної структури загалом, тобто зміни в різних сферах суспільства (економічній, політичній, культурній), у системі цін-

нісних орієнтацій, а також у соціальних інститутах і соціальній стратифікації.

Дезорганізація об'єктивно властива складноорганізованним системам і супроводжується такими явищами, як диспропорція, нестабільність, нерівномірність і перервність розвитку. Рівність організуючого і дезорганізуючого начал нейтралізують дії, взаємодоповнюються, вони стихійно організують світ (*А. Богданов*). Така *концепція динамічної рівноваги* як оптимального режиму функціонування системи оформилась у результаті спроб розв'язати важливу дилему, а саме: співвіднести *дві протилежні тенденції* соціальної системи — розвитку і прагнення зберегти стабільний стан [46].

Дві тенденції функціонування соціальної системи зумовлюють можливість кризових форм її стану, які можуть мати два виходи — *регенерацію* соціальної системи або її *руйнування*. Взаємодія *держави і громадянського суспільства* забезпечує соціальній системі стан динамічної рівноваги, сприяє повноцінному вияву процесів *самоорганізації* на стику організаційного й дезорганізаційного начал.

Громадянське суспільство і держава, постаючи як гегелівська "єдність і боротьба протилежностей", є джерелом розвитку *державних форм правління*. Це боротьба різноспрямованих тенденцій — між прагненням до необмеженої свободи і необхідністю організації соціального життя. За переважання в суспільстві першої тенденції в соціальному управлінні поширюються демократизація та колективізм, за домінування другої — авторитаризм та індивідуалізм влади. Тому найприйнятнішою стає *змішана форма правління* як спосіб роз-

в'язання соціальних суперечностей, яка теоретично усуває недоліки кожної з крайніх державних форм — демократії і тиранії [59].

Якщо система відхиляється далеко від рівноваги і переступає поріг стійкості, вона опиняється в зоні хаосу, для якої навіть за незначних випадкових відхилень характерні сильні наслідки (*І. Пригожін*). Тому в переломний момент важко сказати наперед, в якому напрямі розвиватиметься соціальна система, що передбачає лише *багатомодельний*, альтернативний опис можливої перспективи. Перманентна нестійкість соціальної системи властива зазвичай **кризовим періодам** і може перерости або в соціальний хаос (катастрофічного характеру), або в одну з таких еволюційних моделей:

а) *модель “Реставрація”* — тенденція до колишнього соціального порядку існує в суспільстві доти, доки чітко не визначився напрям майбутнього розвитку соціальної системи. Процеси та зміни, враховуючи циклічний характер соціокультурних явищ, здатні перетворюватися на свою протилежність (наприклад, за періодом революційних змін неминучий контрреволюційний період та ін.);

б) *модель “Порядок будь-якою ціною”* — люди, втомлені від анархії, перетворюються на інертну масу, яка прагне наведення порядку **будь-якими засобами**. Це може статися за затяжного громадянського конфлікту або в разі появи харизматичного лідера, який має проєкт соціального переоблаштування;

в) *полісистемна модель* — моносистемна модель сучасного соціуму, детермінованого одним визначальним параметром (економікою), поступається місцем полісис-

темній моделі, складнішій і багатограннішій, де відбувається інтеграція політичного, економічного і духовного плюралізму (Н. Луман). У становленні цієї моделі дезорганізація є чинником переходу системи на якісно інший рівень розвитку і джерелом організації нового соціального порядку [46].

2.6. Етноси як соціальні організми та культурно-історичні утворення

Кожний **етнос** має певний історичний вік, відповідну орієнтацію, переважаючий розвиток якоїсь соціальної сфери, властиві йому темперамент і спрямованість, що виявляється у своєрідності національних характеристик і стереотипах національної поведінки. На думку *Л. Гумільова*, етнос — явище не лише біологічне та соціальне, а й географічне, тому що він завжди пов'язаний з ландшафтом проживання, а оскільки ландшафт Землі різноманітний, то різноманітні й етноси, які її населяють. Етнографічні спостереження, що підтверджують тісний, багато в чому визначальний зв'язок етносів з навколишнім середовищем, відображені у працях Гіппократа, Платона, Цицерона, Ксенофонта та інших мислителів. Гіппократ, зокрема, вважав, що з природою місцевості пов'язані фізичні дані й характер її жителів.

Суперетноси, за Л. Гумільовим, мають одну спільну особливість — *поляризацію* всередині системи. Як моноліти вони поводяться тільки у фазі становлення, а відтак, підпорядковуючись діалектичному закону єдності протилежностей, знаходять напрями для діяльності, що здійснює стійку рівновагу в постійній бо-

ротьбі між собою. Однак порівняно з іншими суперетносами вони є *цілісністю*, хоча різні частини системи поведуться неоднаково.

На процес створення етносу або суперетносу впливають простір і час. *Простір* — це ландшафтне й етнічне оточення, яке впливає на форми господарювання, устрій етносу, його дружні або ворожі стосунки із сусідами, а також визначає його можливості та перспективи. *Час* — це фаза етногенезу й етнічного оточення, яка визначає варіанти етнічних контактів, а також рівень науково-технічного прогресу, що властивий певній епосі, і уможливорює запозичення існуючих технічних досягнень. Третій компонент, за Л. Гумільовим, — *енергія*. Саме ця енергія — пасіонарність (що виявляється відповідно до історичного віку, спрямованості та національного характеру етносу) — і витрачається на політичну діяльність, створення культурних і матеріальних цінностей у процесі етногенезу*.

Найяскравішою, вражаючою подією є *момент народження етносу* як нової системної цілісності з оригінальним стереотипом поведінки. З цією подією часто пов'язана й поява нового *етноніма*, тобто самоназви етносу. Порівнюючи момент народження етносу з датою пасіонарного поштовху, можна визначити тривалість інкубаційного періоду етногенезу (приблизно 130–160 років). Етногенези, на думку О. Шпенглера, визначаються періодом у 1000 років; на думку Л. Гумільова, вони тривають від 1100 до 1500 років; деякі інші автори вимірюють цей період у 3–4 тис. років.

---

* Доклад. див.: Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. — Л., 1990.

О. Шпенглер на основі біологічної ритміки (народження — дитинство — молодість — зрілість — старість — умирання) у межах загального циклу еволюції в кожній культурно-історичній цілісності виокремлює два основні етапи: сходження (“культура”) і спуск (“цивілізація”). Перший етап характеризується “органічним” типом еволюції в усіх сферах людського життя, другий — “механічним”, який супроводжується процесами “змасовіння”, урбанізації, глобалізації всіх форм і способів людського існування, що концентровано виражається у світових війнах, мета яких — глобальне панування над світом держави-переможниці — є найвищим сенсом існування “цивілізації” і Цезаря, який втілює її (*постаті*, за О. Шпенглером, яка незмінно з’являлася в усіх культурах на стадії “цивілізації” [79; 100].

Процес розвитку кожної культурно-історичної цілісності, які виокремлює А. Вебер, можна подати як результат взаємодії її власне *соціального, цивілізованого* (науково-технічного) і *культурного* (духовного) чинників. Одна з основних тенденцій, що об’єднує всі ці культурно-історичні утворення, — просування до дедалі більших, міцніших і зріліших соціальних порядків. Кінцева стадія цього руху — заціпеніння, старече розкладання або “світова експансія”, в якій зникає власна визначеність, виливаючись в універсальний процес загальнолюдського досягнення. Цивілізація при цьому є “генералізуючою” тенденцією, а культура — “індивідуалізуючою” (А. Вебер).

Кожний культурно-історичний тип, за М. Данилевським, об’єднують близькість мови, етнічне походження, усвідомлення спільності своєї долі; він проходить певні фази — від несвідомого періоду через

державне становлення й розквіт цивілізації до занепаду. При цьому в різних типах переважає певний вид діяльності: релігійна, господарська, політична. Відмінність між культурно-історичними типами й народами, які їх утворюють, М. Данилевський вбачає в повноті втілення соціальної діяльності (духовної, політичної, економічної) з огляду на задатки, що є в їх національній природі.

Історичні народи, тобто народи, які відігравали (або відіграють) провідну роль на певному етапі історичного розвитку, — це народи, основна соціальна діяльність яких найбільшою мірою відповідала духові часу. Криза сучасної культури і суспільства, на думку П. Сорокіна, полягає саме в руйнуванні домінуючої чуттєвої (скоріше навіть сенсорної) системи євро-американської культури. Це один із *поворотних моментів* людської історії, що знаменує настання нової духовної доби.

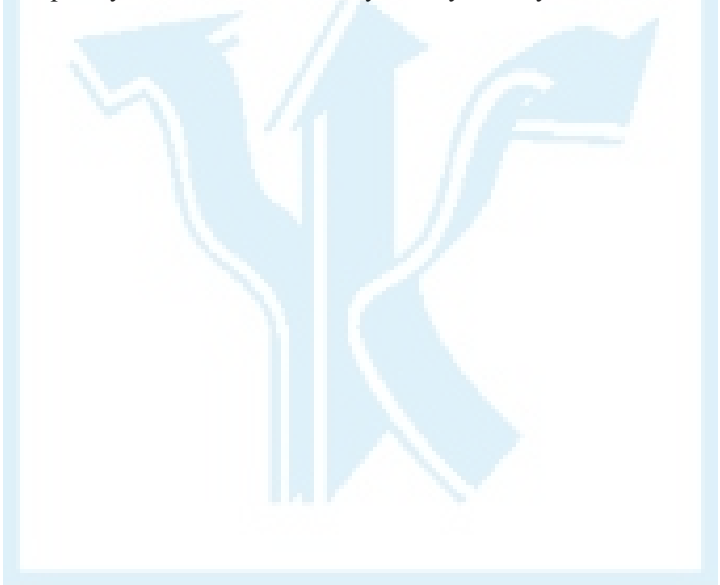
Отже, у кожному етносі як культурно-історичній цілісності переважає одна з основних сфер соціальної діяльності (духовна, політична, економічна), в якій немовби відображується *основна функція* цього етносу (особливості його національного менталітету і характеру), виконавши яку, він гине або трансформується в інші культурно-етнічні утворення, втративши лідируючі позиції у виконанні цієї функції. При цьому високорозвинені цивілізації не можуть “схрещуватись” і давати творчий синтез — можливий тільки синтез складових, окремих культур у межах однієї великої цивілізації. За просторового, тобто механічного, накладання різних культур і цивілізацій між ними завжди виникає боротьба, що закінчується перемогою нижчої

цивілізації (М. Данилевський, Л. Гумільов, Ф. Конечни). Така сама закономірність простежується у зміні історичних часів і панівних станів, де нижчі перемагають вищих (до низхідної точки соціального циклу, після чого настає нове піднесення соціальної системи або вона повністю руйнується).

Застосувавши зазначену тенденцію до *Європи*, помітимо, що панування колись великої римської цивілізації, політичної сфери й *романського* суперетносу загалом змінилося пануванням “варварського” *германського* суперетносу, економічної сфери і “грубо чуттєвої” євроамериканської культури. Отже, можна припустити, що наступним гегемоном європейського континенту може стати *слов'янський* як наймолодший суперетнос (а якщо ширше — то весь євразійський світ), який орієнтується не на матеріальні цінності, що характерні для сучасного Заходу, а на цінності духовної сфери.

Всесвітня історія є по суті історією суверенних держав та цивілізацій, утворених певними етносами, історією соціального розвитку, поступального руху в державних формуваннях (за *Г. Гегелем*, національно-етичних субстанцій). Відповідно до цього всесвітня історія розпадається, за гегелівською класифікацією, на чотири *всесвітньо-історичні світи*: східний, грецький, римський і німецький. Їм відповідають такі *форми держав*: східна теократія, антична демократія і аристократія, конституційна монархія. Весь Новий час, що почався Реформацією, *Г. Гегель* вважає епохою німецької нації, під якою він має на увазі не лише німців, а й усю групу германських народів. Слов'янські народи, за оцінкою *Г. Гегеля*, ще не встигли до того часу проявити себе у всесвітній історії, що відповідає в загальних

рисах і нашим поглядам на чергування в соціальній історії авангардної ролі різних метаєтносів. Сучасна епоха, на наше переконання, характеризується ослабленням провідних позицій романо-германського світу і зростанням ролі найбільшого нині європейського метаєтносу — *слов'янського*, який має виконати свою історичну місію в соціальному майбутньому.

МАУП

Розділ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕТНОСУ І МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

У цьому розділі розглянуто основні складові організації етносу, оптимальні моделі соціального управління, механізми соціальної стратифікації та мобільності з огляду на їх свідоме використання в системі ефективного розвитку людських ресурсів. Аналізуються також деякі сучасні геополітичні тенденції, які необхідно враховувати в управлінні державно-етнічними утвореннями.

3.1. Основні складові організації етносу

Соціальна організація етносу, як уже зазначалось, охоплює *три головні сфери* суспільного життя: духовну, матеріальну і політичну, кожна з яких є *домінуючою* на певному історичному етапі розвитку.

Духовна сфера   Основою духовної сфери організації суспільного життя є зазвичай релігійно-етнічні системи. Поява кожної нової **релігії** означає зміну однієї домінуючої в людській спільності *цінності* на іншу. Конкретними носіями цих цінностей є певні *соціальні верстви*. Наприклад, духов-

ний стан, як уже йшлося, загалом є носієм цінності Істини (Віри, Знання), якому відповідали стародавні релігії, релігійні часи та теократична модель соціального управління. Жерці Мойсей і Зороастр близько 1200 р. до н. е. були останніми реформаторами жрецької релігії і релігійної *доби людства*.

Будда, Махавіра, Лао-Цзи, Конфуцій, Піфагор і їх послідовники в VI ст. до н. е. підняли могутню хвилю виступів проти жрецтва, послабили владу існуючих релігій і менш як за 50 років свого руху дали світові гілку великих релігійних систем (буддизм, джайнізм, конфуціанство, даосизм та ін.), які ознаменували прихід нового домінуючого стану — *світської аристократії* та нової загальнолюдської цінності — Краси. На світанку нашої ери переможну ходу планетою почало християнство, засновник якого на земному плані був сином теслі, а VII ст. принесло світові іслам, що виник серед арабів-міщан, які займалися торгівлею. Він знаменував швидке настання доби "*третього стану*" і нової панівної цінності — Добра. Духовним вождем Реформації і засновником протестантизму в XVI ст. виступив син рудокопа Мартін Лютер, якого підтримав Томас Мюнцер — ватажок селянсько-плебейської маси в Німеччині. Під впливом протестантських ідей відбувалися нідерландська й англійська революції, які ознаменували швидкий прихід нової цінності — Справедливості, що стала панівною у XX ст. для маргінальних і нерідко декласованих верств населення — основних рушіїв *соціалістичних революцій*. Примирення ворогуючих цінностей неможливе: жодне наукове мислення, жодна філософська система не в змозі знайти достатньої підстави, щоб віддати перевагу одній групі цінностей

перед іншою (М. Вебер). За М. Вебером, *традиційні цінності* більше властиві хліборобським народам і селянському стану, що орієнтувалися на відправлення сезонних ритуалів і культів магічних релігій. *Харизматичні цінності*, що ґрунтуються на аскетично-діяльному началі, — народам-завойовникам і світсько-аристократичному стану. *Матеріальні цінності* ґрунтуються на інтелектуально-прагматичному началі й відповідають міським станам ремісників і купців, а також буржуазним епохам загалом. Особливу увагу М. Вебера, як уже йшлося, привертала проблема “релігії паріїв”, тобто маргінальних і люмпенізованих верств, які стоять на найнижчому щаблі або навіть поза соціальною ієрархією. Звідси виходить, що *класифікація різних релігійно-етичних систем* будується відповідно до домінуючих основних цінностей, які визначають панівне становище певної соціальної верстви, а також своєрідність історичних епох: ведична релігія (брахманізм) більше відповідала духовним цінностям, духовному стану та релігійним епохам; зороастризм, буддизм, конфуціанство — харизматичним цінностям, світській аристократії та героїчним епохам; класичний індуїзм, християнство (особливо протестантизм) і частково іслам — цінностям “третього стану” (ремісники й торговці) і переважно світським епохам (за Дж. Віко); “релігія паріїв”, а також атеїзм — маргінальним і люмпенізованим верствам, кризовим соціальним епохам загалом.

Отже, *загальна схема світової історії* така: циклічне чергування основних цінностей, закладених в архетипах колективного несвідомого, зумовлює появу нових

світових релігій, носіями яких є відповідні соціальні верстви, що визначають своєрідність історичних часів, типів матеріальної та духовної культури, форм соціального управління та інших соціокультурних особливостей (табл. 3).

Таблиця 3

Соціокультурні характеристики історичних епох

Характеристика	Епоха			
	релігійна ("золотий вік")	героїчна ("срібний вік")	світська ("бронзовий вік")	"паріїв" ("залізний вік")
Підсистеми культури	Духовна	Організаційна	Виробнича	Споживацька
Характер влади	Теократичний	Аристократичний	Демократичний	Тоталітарний
Провідні соціальні верстви	Духовенство	Аристократія	"Третій" стан	Маргінальні та ломпенізовані верстви
Шляхи до влади	Віра (Знання)	Слава (Заслуги)	Багатство (Гроші)	Сила (Агресія)
Соціальний характер (тип особистості)	Релігійний (орієнтований на традицію)	Героїчний (орієнтований на себе)	Конформістський (орієнтований на інших)	Авторитарний (орієнтований на владу)
Основні цінності	Істина (Дух)	Краса (Душа)	Добро (Розум)	Справедливість (Тіло)

Визначення світових релігій як вищих людських цінностей і провідних орієнтирів історичного розвитку поділяли мислителі різних часів і народів.

Політична сфера Ця сфера організації суспільного життя базується на *двох універсальних принципах*: керування і підпорядкування. Вияв лідерства, потяг до влади для людини природний, він глибоко закладений у біологічних, природних і соціально зумовлених основах пізнавального та емоційно-вольового життя. Не менше значення і таку саму складну біосоціальну природу має й інший дзеркальний бік лідерства — підпорядкування. Командування й виконання — два однаково *універсальні принципи влади*. Вони неподільні і взаємодіють, як і *два типи особистості*, схильної володарювати (“ведучої”) і підпорядкованій (“веденої”). Обидва типи суспільно необхідні й відтворюються у формі різних соціальних структур і відносин між ними (наприклад, держави і суспільства, уряду і населення та ін.) [93; 103].

Ієрархія організації влади на початкових етапах розвитку суспільства становить певну *структуру*, багато характерних рис якої властиві й сучасним структурам соціального управління. Очолює ієрархію *лідер* (спадкоємний, харизматичний чи виборний), який, спираючись на духовних, військових і господарських *керівників* різного рангу (організаційно-управлінську верхівку) і підлеглий їм *апарат* (професійних чиновників і воїнів), примушує основну масу населення (*виробників*) забезпечувати виробництво (або добування) необхідних засобів існування соціуму. Окреміше, але також необхідне місце в названій ієрархічній структурі посідають: а) невдоволені лідером чи його ставленика-

ми окремі індивіди-бунтівники або соціальні групи (*опозиція*); б) найбільш “соціально ущемлені” верстви населення (*маргінали й люмпени*); в) індивіди та групи, які відкрито або приховано переступають встановлені норми й правила соціальної поведінки (*злочинці*). Частково остання група може поповнюватися з перших двох груп.

Теорія держави *Платона* ґрунтується на функціонуванні в суспільстві основних цінностей (чеснот), кожна з яких апріорі властива певному стану. Ці основні цінності становлять основні сфери організації соціального життя. Панування в конкретному суспільстві певної цінності визначає панування певного стану, а відтак і домінування певної сфери соціуму. Ідеальною, на думку Платона, є держава, де правителями виступають творці духовних благ, які за допомогою “політичного” стану воїнів і чиновників управляють виробниками матеріальних благ (селянами й ремісниками). Втім, уже Платон вказував на існування *об’єктивного закону*, згідно з яким у суспільстві періодично змінюються основні цінності, що зумовлює зміну панівних станів і домінуючих соціальних сфер, які, на його думку, відповідають і сферам психічним.

Сима Цянь, як і Платон, ототожнював структуру психічного і соціального, виокремлюючи в першому відповідні сфери (емоційну, вольову, пізнавальну), а в другому — відповідні їм *природні принципи управління*. Історія, на переконання Сима Цяня, продемонструвала, що можна, спираючись на ці сфери людської природи, управляти людьми й сприяти суспільному розвитку. Однак кожна з людських властивостей має свою протилежність, тому всі принципи соціального управ-

ління призводять згодом до *суспільної кризи*: до дикості (моральної первісності), коли ми спираємося на емоційну сферу, до сліпого культу влади — на вольову і до схильності до зовнішнього, показного, наукоподібного — на пізнавальну сферу. Природно, що історія скасовувала послідовно кожний із цих принципів, замінюючи його іншим. Іншими словами, домінування в суспільстві певної сфери організації соціального життя з плином історичного часу і в міру реалізації всіх позитивних ресурсів цієї сфери змінювалося пануванням наступної сфери суспільного устрою.

Аристотель вирізняв три найкращі форми державного правління (монархію, аристократію і демократію) і три їх найгірші протилежності — тиранію, олігархію та охлократію. *Полібій, Н. Макіавеллі, Дж. Віко* та інші мислителі здебільшого дотримувалися цієї класифікації форм влади і розвивали платонівські ідеї об'єктивного циклічного переходу позитивних форм у негативні, а також їх періодичної зміни в різні історичні періоди, що відображалось в теорії кругообігу форм правління.

Отже, історичне “виснаження” інтуїтивно-духовного стану (жерців, духовенства, філософів, тобто духовної аристократії) призводить до заміни справді аристократичного (найкращого) правління монархічним (домінування в суспільному житті емоційно-вольового начала й стану воїнів, адміністраторів, дворянства, тобто світської аристократії), відтак — олігархічним і демократичним (домінування інтелектуально-прагматичного “третього стану”) і нарешті — охлократичним і тиранічним (домінування матеріально-сенсорного стану ремісників, селян, люмпен-пролетаріату і маргінальних верств), після цього можливий розвиток або в

напрямі тотальної анархії, хаосу і загибелі соціальної системи, або нового приходу духовної аристократії та відродження духовних цінностей на протигагу грубо-матеріальним.

Господарська сфера

Кожна історична епоха, як уже зазначалося, характеризується певним типом суспільства, домінуючим сектором економіки, типом матеріального виробництва і відповідним їм типом соціального характеру. *Соціальний характер*, за Д. Рісменом, — це частина характеру, що поділяється великими соціальними групами і є продуктом їх життєвого досвіду, тобто йдеться здебільшого про характер соціальних верств і націй.

Суспільства “високого потенціалу приросту населення” (наприклад, середньовічні та інші “традиційні”), що характеризуються дуже високими показниками народжуваності й смертності, а також розвитком “первинного” сектору економіки, формують соціальний характер, “орієнтований на традицію”. Суспільства “**перехідного зростання населення**” (наприклад, Ренесанс і Реформація, а також індустріальні країни), яким властиві “демографічний вибух” і розвиток “вторинного” сектору економіки, продукують характер, “орієнтований на себе”: підприємливий, ініціативний, ризиковий. Суспільства “**спаду населення, що починається**” (наприклад, сучасні розвинені країни), де показники смертності-народжуваності дуже низькі й переважає “третинний” сектор економіки, формують “орієнтований на інших”, тобто конформістський, характер (Д. Рісмен).

Масова урбанізація і розрив багатьох традиційних зв'язків сприяють появі нового типу соціального ха-

рактеру, який *Е. Фромм* назвав *авторитарним*. Найприйнятнішим у соціальному аспекті “середовищем проживання” авторитарної особистості є **тоталітаризм**, основна соціальна сила якого — *люмпенство* (люмпен-пролетаріат, люмпенізоване селянство, люмпен-інтелігенція), для якого характерні соціальна аморфність, дезорієнтованість, ненависть до інших суспільних верств через те, що вони мають стабільний життєвий устрій, визначені етичні принципи, власність та ін.

Якщо перші три типи соціальних характерів відповідають трьом основним сферам організації суспільства, трьом типам історичних часів, трьом секторам послідовного розвитку економіки і загалом трьом сферам людської свідомості, то останній, на наш погляд, більш характерний для кризових станів суспільства і несвідомо інстинктивних виявів людської психіки.

Людські суспільства, організовані в держави, розрізняють також за **джерелами** забезпечення матеріального життя. Вважається, що держава може існувати за допомогою [37]:

а) *паразитів* — забезпечення своєї життєдіяльності чужим коштом, але без воєнної агресії;

б) *прямої агресії* — насильного захоплення і привласнення чужих матеріальних і людських ресурсів (народи-завойовники);

в) *виробництва* — добування засобів існування власною працею і раціональним використанням ресурсів, що належать етносу, для розвитку основних секторів економіки. Класифікація етносів-виробників згідно зі стадією досягнутого ними економічного розвитку здійснюється на основі поділу економіки на “первинний”, “вторинний” і “третинний” сектори.

Якщо поглянути на *світову історію*, можна виявити зміну панування різних типів соціального характеру, що суворо відповідають певним типам суспільства, соціокультурним системам (згідно з П. Сорокіним) і способам виробництва матеріальних благ. Перехід від традиційних суспільств (аграрних цивілізацій) до сучасних індустріальних та майбутніх інформаційних супроводжується зміною домінуючих типів характеру і пов'язаних з цим демографічних, культурних, соціальних, політичних та інших стратегій людської життєдіяльності.

3.2. Основні цінності — підгрунття моделі соціального управління

З багатьох чинників ефективності управління етносом — склад населення та керівництва, структура ієрархії, зовнішня й внутрішня протидія, умови і середовище існування, історичний час та інші — *визначальним* є ставлення членів етносу до цілей і завдань, що стоять перед ним. У теорії управління етносом *рівень організації* (стан етносу) характеризується такими рисами [37]:

- 1) нерозуміння цілей і завдань етносу, неусвідомлення свого призначення і нездатність жити так, як наказує цей етнос;
- 2) нерозуміння цілей і завдань етносу, але відчуття належності до нього, здатність і бажання жити за встановленими нормами;
- 3) усвідомлення цілей і завдань етносу, його основних цінностей, але небажання жити за встановленими в цьому етносі нормами;

4) усвідомлення цілей і завдань етносу, розуміння і прийняття його основних цінностей, відчуття належності до нього і свідома діяльність, спрямована на вирішення завдань, що стоять перед ним.

Російський професор А. Зімічев, будуючи модель управління етносом, використовує ідеї, які фінський дослідник П. Херсі поклав в основу розробленої ним *моделі ситуативного управління*. У моделі, що пропонується (рис. 3), для характеристики різних стилів управління етносом обрано таку *систему координат*: регламентація свідомості — регламентація поведінки; сильна емоційна підтримка у процесі управління — слабка емоційна підтримка; високий — низький рівень організації етносу.

Наприклад, якщо етнос перебуває на низькому рівні організації, що відповідає *стану (1)*, то насамперед треба користуватися категорією *Достатку*, тобто регламентувати обсяг задоволення ірраціональних потреб, зобов'язавши членів етносу за допомогою законів, норм і приписів виконувати корисну для нього діяльність. Якщо етнос перебуває на більш високому рівні організації (2), доцільно використати категорію *Добра*, що регламентує поведінку членів етносу за допомогою не жорстких приписів, а активного застосування етичних норм. Якщо стан етносу відповідає наступному рівню організації (3), тобто його члени стоять досить високо за своїми здібностями, знаннями й розумінням своїх завдань, але не мають достатньої мотивації для їх виконання, то для подальшого існування етносу слід широко використати категорію *Краси*, мета якої — викликати у членів етносу гамму позитивних емоцій, високих почуттів, пов'язавши це з основними

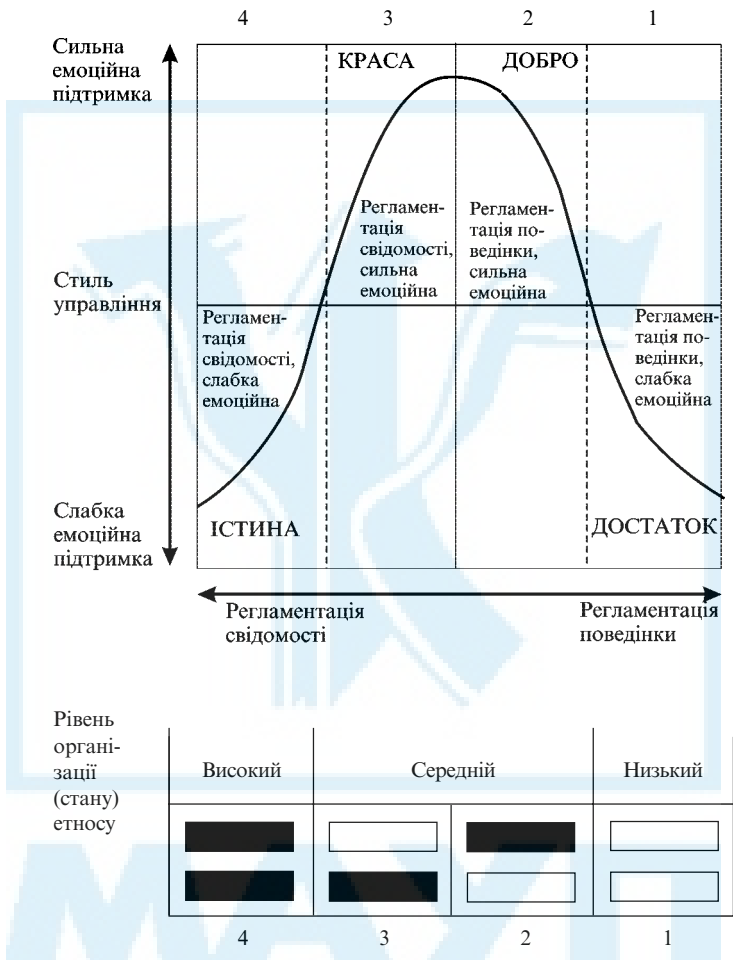

Рис. 3. Модель управління етносом [37]

цілями етносу, вираженими в художніх та інших емоційно забарвлених формах (література, мистецтво, засоби масової інформації, проведення свят, видовищних заходів та ін.). В етносі з високим рівнем організації (4) люди не лише розуміють його цілі та завдання, а й мають достатню мотивацію для ефективного виконання своїх функцій в етносі. У цьому разі єдине, що потрібно від політичного керівництва, — підтримання серед членів етносу віри у правильність обраного шляху, тобто зміцнення й запобігання ослабленню категорії *Істини* [37].

Важливе значення для розробки й реалізації ефективної моделі соціального управління має національна організаційна **культура**. Культура складається з багатьох елементів, які поділяють на *чотири основні групи*: символи, герої, ритуали, цінності. Загалом відмінності між національними культурами полягають у відмінностях між основними цінностями, які поділяють більшість членів певної культури, передусім національна еліта (*Г. Хофстеде*). Отже, *модель соціального управління*, прийнята для однієї країни, може виявитися неспроможною і недієвою для іншої внаслідок істотних відмінностей у національній культурі. Якщо, наприклад, в якійсь соціальній системі панує організаційна культура з “жіночим” началом, то стиль управління в ній має бути переважно *демократичним* і характеризуватися колегіальністю у прийнятті рішень. Відповідно до цього потрібно будувати таку організаційну структуру цієї системи, для якої будуть прийнятними штабний, матричний або інший аналогічний тип структури управління. А за організаційної культури з “чолові-

чим” началом стиль управління в системі має бути *авторитарним*, жорстким і відзначатися єдиноначальністю у прийнятті управлінських рішень, що позначається також на організаційній структурі, яка повинна бути лінійною, лінійно-функціональною тощо. *Організаційна культура* має проектуватися і впроваджуватися на основі відповідної моделі соціального управління й певних *принципів*, найважливішими з яких є: а) комплексність уявлень про призначення системи; б) визначення прийнятних і бажаних цінностей і філософії системи; в) історичність; г) заперечення силового впливу — усе залежить від конкретних умов ситуації управління [84; 96].

3.3. Стратифікація і мобільність — необхідні умови організації етносу

Щоб забезпечувати існування й розвиток архаїчних колективів, треба було виконувати *три основні функції*, порівнянні з трьома соціальними групами, які умовно можна визначити як “жерці-правителі”, “воїни” та “общинники-виробники”. Найпоєднаніше думка про *тричастинну структуру* стародавньої ідеології, що співвідноситься з уявленнями наших предків про людину, природу, космос, проводилася у працях *Ж. Дюмезіля*. Втім, і давньогрецькі автори (*Страбон, Платон, Плутарх*) наголошують на функціональному характері іонійських племен: жерці (або релігійні правителі), воїни (оборонці), орачі/ремісники. Ці різні типи життєдіяльності (способу життя) відображаються також у трьох класах ідеальної республіки Платона.

Названі соціальні верстви давніх суспільств повністю відповідають становій структурі Середньовіччя (духовенство, аристократія і “третій стан”)*.

Основи сучасного підходу до вивчення соціальної стратифікації були закладені *К. Марксом* і *М. Вебером*. Соціальну структуру суспільства вони розглядали як багатовимірну систему, в якій нарівні з класами й відносинами власності, що їх породжували, важливе місце належить статусу та владі. Найбільше розроблена функціоналістська концепція (*Г. Парсонс*, *Е. Шилз* та інші), згідно з якою стратифікаційна система суспільства є *диференціацією соціальних ролей* і об’єктивною потребою будь-якого суспільства. З одного боку, вона зумовлена поділом праці та соціальною диференціацією різних груп, а з іншого — є результатом дії панівної в суспільстві *системи цінностей* і культурних стандартів, що визначає значущість певної діяльності.

Соціальна стратифікація, за визначенням *П. Сорокіна*, — це диференціація населення на класи й верстви в ієрархічному порядку. Її основа й суть — в нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності та обов’язків, наявності певних соціальних цінностей, влади та впливу серед членів суспільства. Соціальна стратифікація, за *П. Сорокіним*, є *постійною характеристикою* будь-якої соціально організованої групи і

---

* Особливе місце в усіх тричленних соціальних структурах деяких стародавніх і середньовічних суспільств посідав стан, який відповідав потребам трьох інших станів і об’єднував неповноправних хліборобів, робітників, домашніх слуг. Поза класовою ієрархією були бродяги, жебраки, кримінальні елементи та інші декласовані верстви населення (люмпен-пролетаріат).

має якісний і кількісний аспекти. *Кількісний аспект* соціальної стратифікації визначає висоту і профіль “соціальної *піраміди*” (відстань від її основи до вершини, крутість і пологість її схилів). Предметом *якісного аналізу* є внутрішня структура соціального конуса, його цілісність і внутрішня організація.

У будь-якому суспільстві, яке переходить від первісного до більш розвиненого, посилюються економічна, політична та культурна *нерівність*, що виявляється у зміні висоти і профілю соціальної піраміди. При цьому в *нормальних* соціальних умовах “конус” розвиненого суспільства коливається в певних межах, які за *неординарних обставин* (наприклад, революція) можуть бути порушені, а профіль стратифікації може стати або дуже пласким, або дуже опуклим і високим. В обох випадках, за П. Сорокіним, таке становище *короткочасне*: якщо соціально “пласке” суспільство не гине, то “плоскість” швидко витісняється посиленням стратифікації; якщо ж нерівність стає дуже сильною, то верхівці суспільства судилося зруйнуватися або бути поваленою. Отже, у будь-якому суспільстві і за будь-яких часів відбувається **боротьба між силами стратифікації і силами “вирівнювання”**. *Перші* працюють постійно й неухильно, *другі* — стихійно, імпульсивно, використовуючи насильницькі методи. Іншими словами, існують *цикли*, в яких *посилення* соціальної нерівності змінюється його *ослабленням*. При цьому будь-яке посилення “вирівнюючих” чинників спричинює посилення протидії з боку протилежних сил. У такий спосіб соціальний організм повертається до стану рівноваги тоді, коли форма соціальної піраміди або дуже пласка, або дуже висока (П. Сорокін).

Прадавні вважали, що причиною поділу суспільства на соціальні верстви є необхідність функціонального поділу праці й нерівність людських здібностей. При цьому існує *кругообіг станів*, у процесі якого правлячий стан поступається своїм місцем наступному (Платон). Місце духовних правителів займають спочатку світські аристократи, потім торгівці, а згодом — і представники нижчого стану. Розпочавшись, кругообіг станів вже не може бути зупинений і досягає свого логічного завершення в тиранії, носіями якої є люмпенізовані й маргінальні верстви.

Платонова модель ідеального соціуму побудована на трійстому поділі “*душевних начал*”, що відповідають трьом сучасним психічним сферам: “золоте” (“розумне”), “срібне” (“мужнє”) і “мідно-залізне” (“жадане”) начала. Розумне начало завжди стоїть вище за мужнє, а воно — вище за жадане, що визначає *ієрархію соціальних верств*: духовний стан, світська аристократія, працівники торгової та виробничої сфер. Згодом *Ортега-і-Гассет* відкриває своєрідний соціальний закон: певні душевні начала не пов’язані беззастережно з певним станом, тому “золоте” або “срібне” дитя може народитись у батьків-ремісників або хліборобів, і навпаки. Платонівські ідеї кругообігу душевних начал і відповідних їм станів та історичних епох відображені у працях П. Сорокіна, К. Ясперса, М. Вебера і багатьох інших учених, а також почасти — у цивілізаційному (Д. Белл, О. Тоффлер) і формаційному (К. Маркс, Ф. Енгельс) підходах до суспільного розвитку [14; 45; 62; 64; 83; 103; 111].

3.4. Механізми мобільності та відбору — основа управління людськими ресурсами

У будь-якому суспільстві, вважає П. Сорокін, існує особливий механізм, що контролює процес *соціальної мобільності*, передусім вертикальної. Цей контроль полягає, *по-перше*, в соціальному тестуванні індивідів для встановлення адекватного виконання ними соціальних функцій; *по-друге*, у селекції (відборі) індивідів для певних соціальних позицій; *по-третє*, у відповідному розподілі членів суспільства за різними соціальними стратами. Іншими словами, всередині стратифікованого суспільства, постулює П. Сорокін, існують не лише канали вертикальної циркуляції (“ліфти”), а й своєрідне “сито”, яке “просіває” індивідів і визначає їм відповідне місце в суспільстві. Основна *мета* цього соціального контролю — розподілити членів соціуму відповідно до їх спроможності успішно виконувати соціальні функції.

Механізм селекції й розподілу індивідів у суспільстві охоплює відповідні *соціальні інститути й організації* (сім’я, армія, церква, школа, політичні та професійні організації). При цьому, на думку П. Сорокіна, такі соціальні інститути, як сім’я, церква, школа, є механізмами, що перевіряють *здебільшого загальні здібності* індивідів (необхідні для успішного виконання багатьох соціальних функцій), а інші інститути, так само, як політичні й професійні організації, є механізмами, що тестують *спеціальні здібності індивідів* (необхідні для успішного виконання спеціальних функцій у певній галузі людської діяльності).

Однак крім *якісного* аспекту цієї проблеми, за П. Сорокіним, є й *кількісний*: кількість людей, які проникли

завдяки згаданим інституціям у вищій верстві суспільства. Частка еліти у структурі всього населення — *найважливіший чинник* досягнення пропорційності всієї соціальної будівлі, сильне відхилення від якої згубне для соціуму. Тому потенційно існує можливість як *перевиробництва*, так і *недовиробництва* національної еліти, що в обох випадках призводить, на думку П. Сорокіна, до соціальної нестабільності, безпорядків і революційних переворотів.

Визначення **еліти** в сучасній соціології неоднозначне: це люди, які одержали найвищий індекс у сфері їхньої діяльності (*Парето*); найбільш політично активні особистості, орієнтовані на владу, організована меншість суспільства (*Моска*); ті, хто має в суспільстві найбільший престиж, статус, багатство, інтелектуальну або моральну перевагу над масою, найвище почуття відповідальності (*Ортега-і-Гассет*); люди, які займають позиції влади (*Етціоні*); творча меншість суспільства на противагу нетворчій більшості (*Тойнбі*); особистості, які володіють харизмою; особи, які займають провідне становище в політичному, економічному, культурному житті суспільства (теорія елітного плюралізму); найкваліфікованіші фахівці й вищі менеджери в системі бюрократичного управління (концепція технологічного детермінізму). Спільні риси різних варіантів: розгляд людської історії як сукупності *соціальних циклів*, що характеризуються пануванням певних типів еліт; визнання нерівності як основи соціального життя; критика ідеї народного суверенітету як утопічного міфу [45]. Загалом *теорія еліти* — одне з найважливіших (якщо не найважливіше) відкриттів соціології новітньо-

го часу, попередниками якого були *Платон, Т. Карлейль, Ф. Ніцше*.

Отже, *формування еліти* в основних сферах суспільства є найістотнішим чинником соціальних змін, де провідну роль відіграють соціальні механізми тестування, відбору й розподілу, “налаштовані” відповідно до *ціннісних змін*, що відбуваються. При цьому якості різних соціальних класів (особливо вищих) залежать передусім від організації **освітніх систем** і установ, оскільки школа, навіть найдемократичніша, якщо вона правильно виконує своє соціальне завдання, є, на переконання П. Сорокіна, *механізмом “аристократизації”* та стратифікації суспільства, де засоби соціального контролю поступово посилюються із просуванням індивідів від дошкільного виховання до початкових класів, від початкової школи до середньої, від середньої до коледжу, від коледжу до університету, від університету до докторантури. Тому будь-який соціальний реформатор мусить звернути особливу увагу на ці засоби не лише як на інститути освіти, а скоріш як на *тестуючі та селекціонуючі соціальні механізми*, оскільки від характеру цього “сита” значною мірою залежить характер верхніх і нижніх верств соціальної піраміди (П. Сорокін).

Освіта, вважає К. Ясперс, може вивести народ на шлях, що веде до аристократії духу. Фактично, постійний відбір може завершитися створенням *справжньої аристократії* без успадкованих прав і привілеїв. Світ досяг би вершини своєї історії, переконаний К. Ясперс, якби в самій масі здійснилося те, що раніше обмежувалося колом аристократії: виховання, дисципліна

життєвого укладу й мислення, здатність учитися, долучатися до духовного життя, критичне ставлення одне до одного і водночас солідарність людей. Тому основний шлях до демократії і подальшого формування “суспільства знання” на чолі з духовною елітою — це залучення всіх людей до знання у процесі постійного підвищення рівня освіти й культури населення, піднесення його на вищий духовно-освітній рівень, поступовий перехід від часткового знання до повного (тому що сказане *Ф. Бекон*ом, вважає *К. Ясперс*, підтвердилося — часткове знання веде до невіри, повне — до віри).

Отже, людське існування без влади й соціального управління неможливе, але внаслідок свого об’єктивного “*демонізму*” (*М. Вебер*) кожна влада потребує обмеження (наприклад, абсолютна монархія — у конституційній). На сучасному історичному етапі таким обмеженням може слугувати *демократія*, основними умовами якої мають бути ринкова економіка, всенародні вибори, постійна змінюваність керівництва, наявність опозиції, багатопартійність та ін. Проте демократія за певних умов може перетворюватися на *охлократію* — панування маси, що діє завжди в тандемі з *тиранами*, які маніпулюють нею (*К. Ясперс*). Протистояти цьому можна, сформувавши *аристократію* без успадкованих прав і привілеїв, еліту майбутнього “суспільства знання” за допомогою систематичного соціального тестування, відбору й розподілу, де провідним чинником є адекватно організована *система освіти*, різноманітні соціальні інститути передусім громадянського суспільства.

3.5. Сучасний розвиток культурно-цивілізаційних теорій

Сучасні дослідники відзначають тенденції “збільшення” цивілізаційних просторів, умовно поділяючи їх на бідний експлуатований *Південь* і багату експлуататорську *Північ*, а також на традиційно екстравертований, прагматичний *Захід* і такий же традиційно інтровертований, переважно інтуїтивний *Схід*. У такій орієнтованій за сторонами світу *планетарній цивілізації* деякі політологи вирізняють основні *цивілізаційні центри*, до яких відносять США, Росію, Європу, Китай, Японію, іноді Індію [19, 494]. Поширеною є також теорія розподілу сучасного людства за *цивілізаційно-релігійними ознаками*, згідно з якими виокремлюють християнську, мусульманську, буддійську, конфуціансько-даосистську та деякі інші типи цивілізацій.

Загалом більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що нині після структур *чотирьох епох історії* (давнього світу, античності, середньовіччя та нового часу) настає нова, *п'ята епоха*, яка характеризується:

- *великими катаклізмами XX ст.* (світові війни, соціальні революції, занепад традиційних цінностей) і *глобальною кризою суспільства*, ознаками якої є екологічна катастрофа, що насувається, вичерпання природних ресурсів, морально-інтелектуальний та соціально-економічний хаос;

- *наступним “великим перерозподілом”* (після завершення міжнародного перерозподілу *територій, капіталу* і сучасного перерозподілу *технологій* настає процес *інтелектуального* перерозподілу, в результаті якого країни-переможниці отримують великі економічні

й політичні переваги). *Перший* перерозподіл, згідно з цими поглядами, відбувся під час Першої світової війни, *другий* — під час Другої світової війни, *третій*, який триває і сьогодні, несе подібні соціальні потрясіння, “системні” війни різноманітного характеру, глобальне протистояння бідного Півдня і багатой Півночі, традиційно різноспрямованих Сходу і Заходу;

- “*психологічною революцією*”, яка зумовлена впливом на психіку людини космізації, комп’ютеризації, генної інженерії, психотропних та інших речовин і явищ. Згідно з цими поглядами людство після *науково-технічної та соціальної революцій* стоїть на порозі революції *психологічної*, яка започаткує становлення планетарної цивілізації, оскільки така глобальна цивілізація буде насамперед “*психоцивілізацією*”, тобто психосоціальним суперорганізмом, сформованим в умовах принципово нової *глобально-технологічної культури* [19, 481, 487, 496];

- наростаючим процесом *переоцінки цінностей*, кульмінаційним і водночас синкретичним пунктом якого буде інтелектуальна, *духовна еволюція*, яка готує (після примату політичних і економічних цінностей) прихід нового устрою суспільного буття, а в ширшому сенсі — світової цивілізації, де пануватимуть духовні пріоритети [19; 103].

Сучасна світова криза зумовила появу й інших версій про майбутнє людства: концепції кінця історії (Ф. Фукуяма), глобального безладу (З. Бжезінський), епохи нового середньовіччя (У. Еко), зіткнення цивілізацій (С. Хантінгтон) та ін. За Фукуямою, антагонізм полярних систем — ліберальної та комуністичної — перетворився на антагонізм всередині однієї системи,

тобто на зміну *біполярному* світу, який характеризувався протистоянням СРСР і США, прийшов *однополюсний* світ на чолі із США. При цьому, на думку багатьох дослідників, США продовжують існувати за рахунок решти людства і сподіваються на це в майбутньому завдяки фактичному пануванню американської цивілізації, де політичне, економічне та духовне керівництво давно зосереджено в руках *просіоністських кіл* [35; 65; 69; 77; 104 та ін.]. Так, експерти ЮНЕСКО підрахували, що на частку США припадає сьогодні понад 65 % потоку інформації, яка циркулює в каналах комунікацій усього світу. На думку фахівців, завдяки такому *“інформаційному імперіалізму”* США на чолі з просіоністськими лідерами намагаються встановити в умовах третього, *“технологічного”*, перерозподілу світове панування. Суттєву роль у цьому відіграє ідея про встановлення *глобального громадянського суспільства* на чолі із *світовим урядом* [19, 486].

Водночас багато дослідників констатують після зникнення біполярного світу (після розпаду СРСР) прихід на зміну йому *багатопольсного світу*, в якому США вже не відіграватимуть роль світового лідера. Така тенденція світового руху до багатопольсності, початок якої фіксують у 60-ті роки ХХ ст., нині привертає увагу дедалі більшої кількості фахівців [19, 481].

Загальний висновок різних сучасних концепцій майбутнього людства є таким: світ стоїть на порозі якісно нових соціальних змін, які можуть зумовити встановлення тоталітарного панування з одного центру або багатопольсню побудову світового устрою. Більшість дослідників переконані у *принциповій неможливості* встановлення довготривалої світової диктатури якоїсь

однієї великої держави, групи країн або однієї цивілізації [19, 487–496].

3.6. Геополітичні реалії

Слід зазначити, що раз обрана *стратегія* поведінки етносу щодо певних *джерел* свого існування (паразиткування, агресія або виробництво матеріальних чи духовних благ) супроводжує всю його етнічну історію незалежно від зміни історичних епох чи типу держави (життя етносу від його появи до цілковитого занепаду становить, за різними оцінками, від 1–1,5 до 3–4 тис. років).

Нинішні так звані найрозвиненіші країни світу зосереджені переважно в *американо-європейському регіоні*. Безумовним лідером серед них є США. Ці країни репрезентують держави, створені різними етносами, які належать до панівного сьогодні *романо-германського світу*. Основою цього світу стала загарбницька, агресивна за своєю суттю політика Римської імперії, що насаджувала вогнем і мечем свої цінності на величезних територіях земної кулі, насамперед Європи.

Початковий заряд агресії, що став необхідною базою для створення цієї античної імперії, не зник навіть після загибелі “вічного Риму” серед етносів, які його створили. Подальша історія Іспанії, Португалії, Франції, дрібніших *романських* держав — це історія переважно загарбницьких війн, багато з яких були спрямовані на привласнення колоній у різних частинах світу та експлуатацію народів, що їх населяли. Гегемонія держав *германського* світу (Англії, Німеччини, США та ін.), що настала пізніше, продовжила цю агресивну

політику насильницької експлуатації не належних їм ресурсів, у тому числі використання работоргівлі й рабської праці аж до XIX ст. Можна було б багато говорити про криваві пригоди іспанських і португальських конкістадорів у Центральній і Південній Америці, про винищення північноамериканських індіанців “отцями-колоністами” нинішніх США, про всесвітню і не менш драматичну експансію Англії, “любов” Німеччини до розв’язування світових війн і про багато інших, агресивних за своєю суттю прагнень країн романо-германського світу, що вважають себе сьогодні найцивілізованішою частиною сучасного людства. Висновок один: основу добробуту нинішніх найбагатших західноєвропейських країн створила *грабіжницька агресивна політика*, що ґрунтується на неприхованому, зухвалому використанні військової сили.

Таким був старт і такими були джерела матеріального добробуту Західної Європи і США. А сьогодні розрив у ВВП на душу населення між громадянами “високорозвинених” країн і рештою людства сягнув 15,4 тис. дол., тобто збільшився з 1960 р. майже втричі. Внаслідок цього найбагатша одна п’ята частина людства привласнює в 60 разів більше багатств, ніж його найбідніша одна п’ята; слід також брати до уваги, що відповідний показник для 1960 р. становив усього 30 разів [63]. І сьогодні в основу політики країн романо-германського світу покладено ту саму військову силу, організовану в блок НАТО і спрямовану на невпинне поглинання природних, фінансових і людських (насамперед інтелектуальних) ресурсів інших народів.

Проте історичний розвиток, як відомо, має *системно-циклічний характер*, що зумовлює поступову заміну

одних базових цінностей іншими, а також пов'язаних з ними релігійно-етичних систем та ідеологій, панівних етносів і соціальних верств. Наприклад, **християнство** — найбільша нині світова релігія — має *три відносно самостійні течії* — православ'я, католицизм і протестантизм. *Православ'я*, як найбільш ортодоксальне вчення християнства, відображає передусім духовну цінність Істини, носіями якої завжди були священики та інші духовно багаті особистості. *Католицизм* вже більшою мірою орієнтований на політичну діяльність (Римський Папа як глава всього католицького світу) та її основних носіїв — світську аристократію (монархів, дворян та їх оточення), а *протестантизм* спирався здебільшого на “третій” стан — торговців, ремісників, міщан. Слід зазначити, що основним районом поширення православ'я є Східна і Південно-Східна Європа (більша частина віруючих України, Росії, Білорусі, Болгарії, Румунії, Югославії та Греції), католицизму — переважно Західна і Південна Європа (більша частина Франції, Італії, Іспанії, Португалії, як, утім, і Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини і деяких інших країн), а опорою протестантизму є Північна й Центральна Європа (більш як половина жителів Німеччини, Нідерландів, Швейцарії, скандинавських країн, а також США). Іншими словами, основні носії православ'я — *слов'янські* народи, католицизму — *романські*, а протестантизму — *германські*.

Які ж цінності домінують сьогодні в панівному германському суперетносі й у його основній складовій — населенні США? Це передусім орієнтація людини на *споживацькі цінності*, а не на духовну досконалість, швидке поглиблення моральних пороків. Це також ко-

рупція (у якій Захід дуже полюбляє сьогодні звинувачувати східноєвропейські країни), руйнація релігійних підвалин, тотальна деідеологізація, посилення економічних методів управління суспільними процесами, що змушує багатьох учених і політиків (серед них і західних) сумніватись у провідній ролі Заходу в ХХІ ст.

Розвиток подій після закінчення “холодної війни” — це триумф не ліберальної демократії та соціалізму, а *націоналізму й етнізму*. Останні також є серйозною небезпекою для майбутнього США, які, як наголошує американський політолог С. Хантінгтон, “не зможуть пережити краху політичної ідеології, що зумовлювала їх спільність. Із занепадом ліберальної демократії Сполучені Штати приєднаються до Радянського Союзу на згарищі історії”. Ймовірність цього зростає завдяки повсюдному поширенню демократії, оскільки сутність США полягає в їх протиставленні чому-небудь (хай то будуть європейські монархії або європейський імперіалізм, фашизм чи комунізм), тобто американська спільність завжди формується завдяки існуванню образу ворога. Американці не знають, хто вони, якщо їм невідомий їх ворог, тому ефективність і життєздатність американської демократії залежать від зовнішніх чинників, одним з яких неодмінно є *образ ворога*, оскільки біла англо-протестантська культура США ввібрала в себе *іудео-старозавітні цінності* з їх уявленням про “ворога народу” (що, до речі, використовували і більшовики в СРСР) [19, 496–497].

Таким чином, сучасний західноєвропейський світ сповідує переважно *цінності матеріального виробництва і споживання*, які за подальшого їх культивування неминуче призведуть до глобальної катастрофи і до

можливої загибелі всього людства, тобто це шлях у нікуди, історичний глухий кут. Водночас криза євро-американської культури, яка спостерігається сьогодні, вселяє певний оптимізм щодо розв'язання глобальних суперечностей.

Сучасне співтовариство народів — це особлива організована *ієрархія*, де виокремлюються лідер, його найближче оточення, основна маса виробників (за рахунок яких існують лідер і його оточення) і аутсайде-ри — ізгої, яких часто навіть не розглядають як членів цієї спільноти, але які, однак, є його необхідною складовою. Країна-претендент на роль лідера, програвши цю боротьбу, перетворюється з високостатусного члена співтовариства на найзанедбанішого його члена, якого піддають загальній дискримінації.

У сучасному західному світі роль лідера (успішно чи невдало) виконують США, що спираються на своє найближче оточення з країн — членів НАТО, які намагаються використовувати у власних інтересах решту людства, де, у свою чергу, виокремлюють аутсайдерів і очевидних ізгоїв (наприклад, Іран, Ірак, Куба, Лівія та інші “нелюбі” нинішнім гегемонам країни). На роль найбезправнішого члена світового співтовариства США намагаються підштовхувати Росію як найнебезпечнішого в недавньому минулому конкурента.

Але так було не завжди. І напевно чи триватиме довго.

Логіка історичного розвитку свідчить про майбутню зміну і теперішньої доби — доби індустріальної, економічної, явно матеріальної. Отже, настане і зміна лідера та його оточення. *Перехідний період* між економічною і майбутньою духовною добою Знання пролягає через

панування люмпенізованих і маргінальних верств, розквіт атеїзму і людиноненависницьких ідеологій на кшталт фашизму, сіонізму чи більшовизму. Більшість країн Європи та інших регіонів світу, очевидно, уже завершують цей перехідний період і близькі до сприймання нових духовних цінностей майбутнього. З усіх розвинених країн “*добу люмпена*”, як уже зазначалося, пережили або “*доживають*” практично всі, за винятком двох — Англії та США, які багато в чому є продовженням одне одного. Це свідчить про можливість уже в найближчому майбутньому серйозних соціальних зрушень у цих країнах, що може мати далекосяжні наслідки для всього людства. Тому розумною для більшості держав світу є позиція постійного дотримання певної дистанції у відносинах з цими країнами.

У сучасній Європі компактно живуть *три основні суперетноси* — романський, германський, слов'янський. Останній є найчисельнішим і, найвірогідніше, наймолодшим, а отже, і *найперспективнішим* щодо історичного майбуття. Зміна панівних суперетносів у західній цивілізації за всю відому історію людства (приблизно за 5 тис. років) відбувалася приблизно в такий спосіб: панування *хаміто-семітського* світу (Месопотамія і Давній Єгипет) змінилося пануванням *семіто-грецького* (Фінікія та інші держави Ханаану, крито-мікенська культура і Давня Греція), який був зметений розквітом *греко-римського світу* (античність), а він поступився першістю *романо-германському світу*, занепад якого ми, очевидно, спостерігаємо в сучасну епоху. *Хто повинен і може прийти до майбутньої гегемонії в Європі?* Мабуть, це буде *слов'янський суперетнос*, який разом із германським суперетносом, що поволі сходить з

історичної арени, утворить єдиний *германо-слов'янський* світ (можливо, давнє проникнення в германське середовище західнослов'янських держав — Польщі, Чехії та Словаччини — свідчення успішного перебігу цього історичного процесу).

Проте такий розвиток подій може супроводжуватися смертельним *протистоянням* між романо-германським і євразійським (тобто слов'яно-азійським) світами, що може перерости з внутрішньоконтинентального суперкультурного конфлікту в міжконтинентальний, цивілізаційний. Перемога в такому конфлікті малоімовірна для будь-якої зі сторін. Водночас можливе й більш безконфліктне “перетікання” лідерства з романо-германського світу в германо-слов'янський, а відтак — у євразійський.

Гіпотеза про можливе домінування (найбільшу відповідність викликам історичного часу) *слов'янського суперетносу* в недалекому майбутньому може знайти підтвердження, якщо оцінити домінантні сфери діяльності всіх трьох європейських суперетносів. Виходячи з єдності соціального і психічного, можна припустити, що всі суперетноси, які становлять населення Європи і є, безумовно, єдиним цілим, несуть у собі (кожен свою) домінантну метапсихічну сферу: *романський* — передусім емоційну, *германський* — вольову, а *слов'янський* — пізнавальну (як свого часу грецький суперетнос). Оскільки майбутню добу ми визначили як добу духовних цінностей, епоху суспільства Знання, то й основним носієм її, найімовірніше, буде суперетнос, для якого провідною є саме пізнавальна сфера.

Отже, на рівні соціальних спільнот — народів, держав і належних їм соціальних інститутів — діють *істо-*

ричні цикли політичних форм правління, типів культур, способів виробництва, релігійних форм свідомості. **Сучасна епоха** характеризується переважанням раціоналізму Заходу і його “чуттєвої” (за висловом П. Сорокіна) культури, поширенням демократичних (тобто масових) форм правління і матеріальних цінностей життєдіяльності, пануванням романо-германського світу і його способу життя.

Можливими *шляхами* розвитку людства, зокрема його західної частини, можуть бути або подальша матеріалізація соціального життя в бік дедалі більшого техніцизму і грубосенсорного, ірраціонального за своєю суттю сприймання, зміна демократичних форм правління на охлократичні, а відтак тиранічні (що, мабуть, очікує Англію та США), поширення різноманітних магічно-культових форм псевдорелігій і атеїзму (усе це, безумовно, заведе людство в історичний глухий кут) або відродження духовних основ соціального життя, “прояснення” релігійної свідомості, протиставлення техноцентризму — теоцентризму, розвиток аристократичних (тобто найкращих) форм соціального управління.

*

*

*

Отже, кожному культурно-історичному типу властиве переважання однієї з основних сфер соціальної діяльності, в якій немовби відображено *основну функцію* певного етносу (закладену в особливостях його менталітету, національного характеру), виконавши яку, він гине або, втрачаючи провідні позиції у здійсненні цієї функції, трансформується в інші культурно-етнічні утворення. У сучасну епоху, очевидно, відбувається за-

непад романо-германського світу разом з відповідною йому економічною ерою, вихід на історичну арену слов'янського суперетносу як можливого носія цінностей майбутнього суспільства Знання.

При цьому, як уже йшлося, високорозвинені, так звані *світові цивілізації* “схрещуватися” і давати творчий синтез не можуть, можливий тільки синтез складових частин, окремих культур у межах однієї світової цивілізації. За просторового, тобто механічного, “накладання” цивілізацій завжди виникає боротьба між ними, що закінчується перемогою менш “розвиненої” цивілізації, на чому наголошували М. Данилевський, Л. Гумільов, Ф. Конечни. Тому синтез слов'янського і германського світів (за всієї перспективності слов'ян) навряд чи відбудеться безконфліктно, як це було з синтезом германського і романського світів, коли першому довелося вести тривалу, але переможну боротьбу з другим. Можливі також глибококризові ситуації у відносинах між православним і католико-протестантським світами, з одного боку, і християнською та ісламською цивілізаціями — з іншого. Показова щодо цього по суті провокаторська і багато в чому небезпечна політика *просіоністських США*, яка часто потурає сутичкам між православною частиною християнства і мусульманськими етносами.

Нові соціальні цикли зароджуються в надрах попередніх соціальних циклів, тому, знаючи закономірності зміни основних цінностей, що зумовлюють періодичність настання відповідних історичних епох, домінування соціальних верств і етносів, можна прогнозувати соціальний розвиток різних спільнот і людства загалом.

Іншими словами, кожен народ і кожна держава, пізнаючи закономірності історичного розвитку, повинні самі визначати своє місце в мінливому світі й будувати свою стратегію на основі власної культури, менталітету і традицій, а не захоплюватися політикою “ще трохи й наспіємо” щодо матеріально розвинених сьгодні країн, оскільки ця дорога може привести в нікуди.

Отже, можна констатувати:

- на наших очах, очевидно, завершується глобальний соціально-історичний цикл, який означає перехід до майбутнього примату духовних цінностей і провідної ролі духовно орієнтованих народів. У Європі закінчується епоха панування романо-германського світу, що потребує від слов'янського мегаетносу — найбільшої європейської етноспільноти — усвідомлення своєї майбутньої історичної ролі в європейському регіоні. США, Англія і деякі інші “розвинені” країни насправді відстають у проходженні всіх етапів цього соціального циклу, що може спричинити в цих країнах системні соціальні зрушення, можливо, вже в недалекому майбутньому;

- для уникнення глобального соціального катаклізму і можливого виродження людства, спричиненого суперечністю між сучасним споживацьким суспільством і природою людини, треба відмовитися від цінностей технократичної, споживацької західної цивілізації, орієнтованої лише на максимізацію прибутку, на тему речей та їх використання;

- природною основою антизахідної коаліції може стати згадуване зближення Росії і Китаю, а також Індії — найбільших представників євразійського світу. До такого геополітичного об'єднання інтересів цілком

логічним є приєднання більшості країн СНД. Природним є і приєднання до цього блоку країн, що розвиваються, у тому числі арабських. Така потужна коаліція могла б, з одного боку, покласти край будь-якій агресії, а з іншого — створити передумови для мирного співіснування народів, що сповідують різні релігії;

- слов'янський суперетнос перебуває переважно між германським і тюркським метаєтносами, що багато в чому зумовлює його історичну перспективу й *геополітичну стратегію*. На нашу думку, найприроднішою геополітичною лінією поведінки слов'янського суперетносу є, з одного боку, внутрішньослов'янська консолідація (наприклад, у рамках Конгресу слов'янських народів), а з іншого — орієнтація на тривалий історичний союз з тюркським суперетносом і підтримання добросусідських відносин з германським суперетносом. За такої схеми геополітична стратегія окремих слов'янських народів будується відповідно до *принципу національної компліментарності*, тобто кожний етнос однієї метаєтнічної спільності встановлює взаємовигідні зв'язки з найбільш “підходящим” для нього народом, що репрезентує інший суперетнос. Історичний союз слов'ян і народів Азії (євразійський світ) уможливить, на наш погляд, згладжування суперечностей між християнським та ісламським світами і посилить захист від експансії західного світу, яка може призвести до незворотної деформації слов'янської культурно-історичної спільності.

Розділ 4

ІДЕАЛИ СОЦІАЛЬНОГО УСТРОЮ

Ідеали соціального устрою, що відображаються в **основних ідейно-політичних течіях**, безперечно, віддзеркалюють переважання різноманітних базових цінностей, які властиві соціуму одночасно на всіх його історичних етапах. Сучасній політології відомо **чотири основні ідеологічні типи**, які мають такі узагальнюючі (і тому нерідко умовні) характеристики:

- **консерватизм** (від лат. *conservare* — зберігати, охороняти) — політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, яка орієнтується на збереження та підтримання *традиційних цінностей і морально-правових засад*, покладених в основу сім'ї, нації, релігії та власності. Попри різні форми, консерватизму притаманні спільні ідейні риси: орієнтація на загальний морально-релігійний порядок; переконання про нерівність здібностей людей; ставлення до конституції як до Богом даного порядку; впевненість у необхідності панування закону та законслухняності як форми індивідуальної свободи; переконання, що суспільство стоїть вище за окремого індивіда, а права людини впливають з її обов'язків; заперечення, особливо в останні часи (нео-консерватизм) державного втручання в економіку,

оскільки воно здатне гальмувати розвиток вільного ринку і конкуренції, та ін.;

- **лібералізм** (від лат. *liberalis* — вільний) — політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та індивідуальних свобод. Згідно з ліберальним ідеалом мета створення держави — збереження і захист природних прав людини. У суспільстві надається *пріоритет громадянським свободам* над політичними, юридичними і моральними нормами. Політичному стилю лібералізму властиві прагматизм, меркантилізм, раціоналізм. Для сучасного неолібералізму характерними є посилення державно-монополістичного регулювання економіки, інституціоналізація нових форм державного втручання в суспільне життя;

- **соціалізм** (від лат. *socialis* — суспільний) — учення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на *суспільній власності* в різноманітних формах, відсутності експлуатації, справедливому розподілі благ залежно від вкладеної праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості. *Марксистський підхід* розглядає соціалізм як першу, нижчу, незрілу фазу *комунізму*, який приходить на зміну *капіталізму* і характеризується революцією, ліквідацією приватної власності й “експлуаторських” класів, провідною роллю (диктатурою) пролетаріату, соціальною рівністю та ін. Із *соціал-демократичної* точки зору соціалізм розглядається як суспільний лад, що досягається не революційною ліквідацією капіталізму, а його реформуванням зі збереженням приватної власності, забезпеченням зростання “середнього класу”, досяг-

ненням вищого рівня соціальної рівності та справедливості. Однак у практично-політичному сенсі реалізація ідей соціалізму через масове насильство, заборону приватної власності, політичної і духовної опозиції тощо протиставила цей суспільний лад свободі і демократії;

- **анархізм** (від грецьк. *anarchiq* — безвладдя) — ідейно-теоретична й суспільно-політична течія, в основі якої — заперечення інституту державного управління суспільством. Спільним для ідеологів анархізму є критика капіталізму і проголошення його заміни шляхом революції іншим ладом. Анархізм вимагав негайної ліквідації держави, яку вважав другою (після церкви) основною помилкою влади. Проте безвладдя для анархізму нетотожне безладдю: він передбачає формування “знизу” системи професійних, виробничих, територіальних осередків, асоціацій за федералістичним принципом.

Масового характеру цей рух не набув, і тому його теоретичні настанови в жодній країні не були реалізовані [66, 19–20, 165, 184–185, 328–329].

Таким чином, кожний із наведених соціальних ідеалів відмінний від інших принципами організації суспільства в його основних сферах — політичній, економічній, духовній (табл. 4). Якщо “накласти” ці ідеологічні типи на розглянуті нами концепції соціального розвитку, то схема поступового ідеолого-історичного руху людства може бути такою: консерватизм → лібералізм → соціалізм → анархізм → тоталітаризм → перехід до суспільства, знову заснованого на консервативних засадах.

Основні характеристики ідеологічних типів

Соціальні ідеали	Соціальні сфери		
	Політична	Економічна	Духовна
1	2	3	4
<p>Консерватизм</p> <p><i>Основні принципи:</i> збереження традиційних цінностей і морально-релігійних засад</p> <p>Соціальна база: усі верстви населення (народна ідеологія) під проводом духовно орієнтованої еліти</p>	<p>конституційна демократія, верховенство закону, пріоритет прав суспільства, орієнтація на духовні цінності</p>	<p>розподіл власності, розвиток вільного ринку та конкуренції під законодавчо обмеженим державним контролем</p>	<p>релігійність, патріотизм, народна єдність (солідаризм), моральність</p>
<p>Лібералізм</p> <p><i>Основні принципи:</i> прагматизм, меркантилізм, раціоналізм</p> <p>Соціальна база: середній та вищий (олігархія) класи</p>	<p>парламентська демократія, верховенство громадянських свобод, пріоритет прав людини, орієнтація на цінності матеріального виробництва</p>	<p>приватна власність, промислово-фінансовий капіталізм із його крайньою формою у вигляді економічного монополізму</p>	<p>антиклерикалізм, індивідуалізм, імперський космополітизм, відсутність чітких моральних орієнтирів</p>

1	2	3	4
<p>Соціалізм</p> <p><i>Основні принципи:</i> диктатура влади, ліквідація власності, соціальна рівність</p> <p>Соціальна база: робітники і нижчі прошарки “середнього” класу</p>	<p>“демократичний централізм”, верховенство “революційної необхідності”, пріоритет прав номенклатури, орієнтація на цінності політичної діяльності</p>	<p>суспільна власність, “зрівнялівка”, крайній ступінь — економічне безправ’я</p>	<p>атеїзм, колективізм, інтернаціоналізм, підпорядкування моралі політичним цілям</p>
<p>Анархізм</p> <p><i>Основні принципи:</i> заперечення влади, порядку, дисципліни, авторитету, церкви</p> <p>Соціальна база: маргінальні та люмпенізовані прошарки, декласовані елементи</p>	<p>децентралізація влади до її цілковитої відсутності, верховенство “абсолютної свободи”, орієнтація на споживчі цінності</p>	<p>розподіл власності до її цілковитого заперечення</p>	<p>безвір’я, крайній індивідуалізм, заперечення національної належності, аморальність</p>

4.1. Лібералізм і соціалізм як соціальні утопії

Світова економічна криза, що почалася в 70-ті роки ХХ ст. і яку досі не вдалося подолати, породила критичну невпевненість у майбутньому, обіцяному **лібералізмом**. Внаслідок цього на Заході розпочався демонтаж “держави загального добробуту”, втрачено віру в можливість кейнсіанського регулювання економіки, посилюються сумніви в *лібералізмі* як певній цілісній ідеології, що може запропонувати людству остаточну раціональну форму суспільства, завдяки якій можна буде розв’язати наявні суперечності й задовольнити людські потреби. Це призводить до *дестабілізації світової системи*, і як наслідок — на Півночі та Заході на тлі затяжної економічної кризи посилюватиметься ксенофобія стосовно мігрантів з Півдня і Сходу, що породить хвилі *расизму* і *шовінізму*. **Нездійсненність лібералізму** може спричинити й інші негативні наслідки для західної цивілізації, оскільки вони означають цілковиту трансформацію лібералізму. Одним із цих наслідків є те, що ліберальні західні держави можуть стати *фашистськими* [19, 479–480].

Якщо взяти до уваги також тенденції у функціонуванні західних транснаціональних корпорацій (більшість із них належить просіоністським США), то можна зробити висновок, що планетарна цивілізація, яка зароджується у результаті реальної глобалізації, буде, по суті, “*неоробовласницькою*”. Сучасні глобальні проблеми такі складні, що демократичні методи їх розв’язання вже неефективні, тому не виключена вірогідність певного повернення в минуле, але вже на іншому рівні, де фізичний примус, характерний для давнього рабства,

може бути замінено (і це робиться вже тепер) застосуванням потужних *методів маніпулювання* людською психікою за допомогою засобів масової інформації та комунікацій, психотропної зброї тощо [19, 478–479].

Аналіз лібералізму засвідчує, що його *основні компоненти* — демократія, права людини, правова держава та ринкова економіка — несумісні, тобто причини породжених ним соціальних конфліктів нерозв'язні в принципі. Таким чином, лібералізм є справжньою **утопією**, подібною до *комуністичної ідеології* (Р. Лернер, С. Мічем, Е. Берне та інші)*. Тому, на думку, наприклад, японського філософа Т. Умехара, дуже вірогідно, що історія СРСР стане історією США, і тотальне руйнування *марксизму* є лише передвісником руйнування *західного лібералізму* — основної течії сучасності. Загалом розвиток подій після закінчення “холодної війни” демонструє, як уже зазначалося, тріумф не ліберальної демократії, а *націоналізму та етнізму*. Звідси впливає неадекватність *мондіалістської моделі* (світовий порядок на чолі із Заходом), яка абсолютизує тенденцію до уніфікації всього світу за стандартами західної цивілізації, а також принципову неможливість встановлення світового панування якоїсь однієї великої держави, групи держав або однієї цивілізації [19, 487–496].

Узагальнюючи, можна зробити такі *висновки* про сучасний стан світового розвитку:

1) світова довготривала криза породила критичну невпевненість у майбутньому, яке обіцяли комунізм та

---

* Сучасні дослідники появу марксизму і лібералізму пов'язують з одним джерелом — деструктивними сіоно-масонськими колами, які прагнуть до *всесвітнього панування*.

лібералізм, визнані сьогодні багатьма дослідниками звичайними утопіями. Тотальне руйнування марксизму є лише передвісником такого ж руйнування лібералізму. Це може призвести до трансформації ліберальних західних держав у фашистські (прикладом такої трансформації є сьогодні сіоністський Ізраїль і просіоністські Англія та США);

2) крах комунізму та лібералізму ставить світ на поріг якісно нових соціальних змін, які можуть зумовити або встановлення тоталітарного світового панування з одного центру, або побудову багатополісного і багатополісного світу в усьому його культурному розмаїтті, на що вказує тріумф націоналізму та етнізму, який спостерігається після закінчення “холодної війни”;

3) оскільки ідеологія комунізму (як і багато інших тоталітарних ідеологій) найбільше відповідала *політичній* сфері організації суспільства, а ліберальна — *економічній*, то майбутньою домінуючою сферою життєдіяльності людства стає *духовна*, в якій головними будуть високі духовні цінності, а також засновані на них релігія, культура, освіта;

4) перехід людства в майбутню духовну епоху, як показує аналіз сучасної ситуації в світі, буде пов’язаний із загрозами різних соціальних катаклізмів, передусім пов’язаних з агресивною політикою Ізраїлю, Англії та США, які намагаються встановити своє панування на базі цінностей економічної та політичної епох, що минають;

5) враховуючи духовну складову майбутньої ери, *основна боротьба* відбуватиметься в культурній та ідеологічній сферах, де час від часу з’являтимуться різні

теорії на кшталт концепції “зіткнення цивілізацій” *Хантінгтона*, практична реалізація якої об’єктивно вигідна лише сіоністам та просіоністським державам. Тому головним завданням науки і сучасних світових релігій — буддизму, ісламу, християнства — є розвінчування різних мізантропічних ідеологій, які намагаються використовувати релігію у своїх злочинних цілях.

Отже, криза, яку переживає сьогодні людство, попри певні регіональні відмінності, має **загальний характер**, пов’язаний насамперед з наближенням краху *західної цивілізації*.

4.2. Взаємозмінність форм державного управління

За Платоном, держава — це людина, тільки в багатому більшому масштабі. З соціальними організаціями ототожнювали народи і держави багато видатних мислителів давнини та їх не менш видатні послідовники з різних історичних епох, аж до сучасної. Іншими словами, відома теза *Протагора* “Людина — міра всіх речей” не втрачала своєї актуальності впродовж багатьох століть.

Визначення держави *Платоном* зводиться до того, що на ранніх етапах свого існування держава цілком збігається з суспільством, і лише подальший розпад суспільства зумовлює виникнення окремої державної форми організації соціального життя. В основі держави, на думку Платона, — *принцип поділу праці*, який з огляду на природну нерівність здібностей людей розшаровує суспільство на стани. Поділ праці і суспіль-

ства на певні соціальні верстви визначений функціонуванням у кожному соціумі *чотирьох основних цінностей* — Істини, Краси, Добра і Справедливості. В ідеальній державі Платона внаслідок природної нерівності людей існували стани, що відповідали ієрархії цінностей: *правителі-філософи*, які опікувалися законодавством, керували державою й організовували духовний розвиток суспільства; *стражі* (воїни та чиновники), які охороняли підвалини держави; *трудящі* (селяни й ремісники), які своєю працею забезпечували матеріальну основу суспільства. Як окремий стан могли поставати різні маргінальні та декласовані елементи.

Існує, однак, *соціальний кругообіг*, після завершення якого, на думку Платона, стан філософів (духовної аристократії) не утворюється, він фізично й розумово вироджується. Місце правителів-філософів посідають спочатку стражі (світська аристократія), а відтак представники нижчих станів. Процес розпаду попервах ідеальної держави, розпочавшись, уже не може бути зупинений і досягає свого логічного завершення в тиранії. Отже, як показано на рис. 4, *тимократія* (влада привілейованої більшості), *олігархія* (влада найбагатшої меншості), *демократія* (влада народу) і *тиранія* (одноособове деспотичне правління) є послідовними сходинками виродження попервах досконалої держави.

Крім *об'єктивної*, або космічної, причини такого соціального циклу, існує, на думку Платона, і *суб'єктивна*, що охоплює *чотири чинники*: збільшення кількості населення; розширене відтворення; новаторство в мистецтві й ремісництві; нововведення в системі освіти [64; 82].

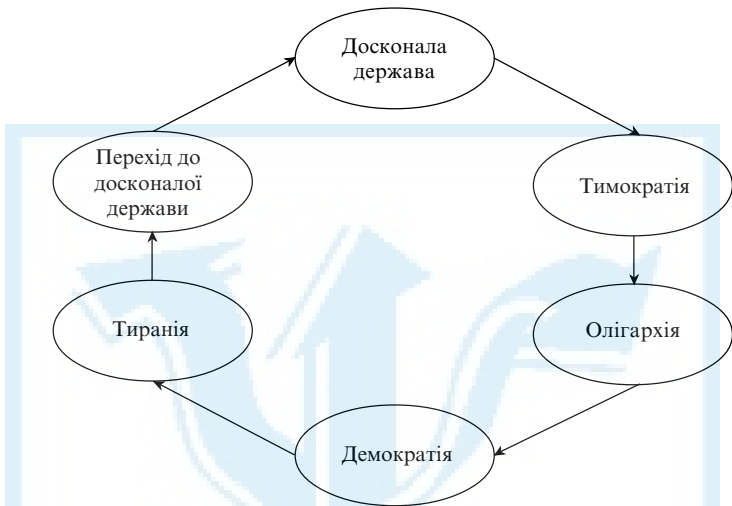

Рис. 4. Платонівський кругообіг державного устрою [37]

Таким чином, трьом психічним сферам (пізнавальній, вольовій та емоційній) відповідають у Платона три соціальні сфери (духовна, політична і матеріальна), а їм разом — три основні стани (духовна аристократія, світська аристократія, трудящі), поділ яких історично зумовлений виконанням різних соціальних функцій, що потребують різних здібностей і відповідають певним цінностям.

При цьому, як можна припустити, три названі психічні сфери охоплюють *свідому*, раціональну сферу людської життєдіяльності, яка як необхідну складову містить і *несвідоме*. Так, *пізнавальна* сфера містить раціональне мислення та ірраціональну інтуїцію, *вольова* —

свідому волю і несвідомі інстинкти, *емоційна* — почуття й відчуття. Іншими словами, кожна з трьох психічних сфер складається з пари протилежностей, які, перетікаючи одна в одну, становлять нерозривну єдність.

Учень Платона *Аристотель* у своїх політичних поглядах виходив з розуміння людини як “суспільної тварини”, до сфери життя якої належать сім’я, суспільство, держава. Державу Аристотель розглядав досить реалістично: державний діяч не може очікувати, поки настануть ідеальні політичні умови, а має, якщо це можливо, найкращим способом управляти людьми — такими, які вони є, і передусім опікуватися фізичним і моральним вихованням молоді. *Найкращі державні форми*, на думку Аристотеля, — монархія, аристократія, політія (помірна демократія), зворотним боком яких, тобто *найгіршими державними формами*, є тиранія, олігархія, охлократія (панування черні). Іншими словами, кожній соціальній верстві відповідає форма правління, яка має свою “норму” і свою “патологію” і апелює переважно або до раціональної, або до несвідомої природи своїх співгромадян [3; 103].

У “Загальній історії” *Полібій* також докладно проаналізував зміну *трьох основних форм державної влади*, які він назвав царством, аристократією і демократією. Він розрізняє їх передусім за *кількісною ознакою*: якщо влада в руках одного — це *царство* (єдиновладдя); якщо в кількох — це *аристократія* (влада небагатьох); якщо в багатьох, принципово в усіх — це *демократія* (народовладдя). Проте, на думку Полібія, не кожне *єдиновладдя* може бути без застережень назване царством, а лише таке, в якому керовані поступаються владою з доброї волі. Не кожне правління меншості на-

зивається *аристократією*, а лише таке, за якого керівниками стають наймудріші та найсправедливіші на вибір. Так само не можна назвати *демократією* державу, в якій уся народна маса може робити все що заманеться. Демократія — це влада народу як організованого цілого, життю й інтересам якого підпорядковані життя й інтереси кожного члена цього цілого.

Отже, характеристику трьох форм державної влади Полібій базує не тільки на кількісній, а й на *якісній ознаці*. Царство, аристократію і демократію він вважає категоріями безумовно *позитивними* — це те добре у сфері соціального устрою, що люди зуміли створити. Але є в Полібія й інші визначення: монархія, олігархія та охлократія. Це також позначення форм влади за кількісною та якісною ознаками: *монархія* — влада, здійснювана одним, який, проте, звик діяти не з доброї волі народу, а з власної волі, тобто влада узурпатора; *олігархія* — влада небагатьох, але не найкращих, обраних народом, а купки загарбників, які дбають про власні інтереси; *охлократія* — влада народу, але не як організованого цілого, а як стихійної маси, натовпу. Отже, трьом позитивним формам влади Полібій протиставляє три формально аналогічні, але *негативні*.

Негативні форми влади пов'язані з позитивними за *об'єктивним законом* природи: кожна позитивна форма переходить згодом у негативну: спотвореною формою царства є монархія, аристократії — олігархія, демократії — охлократія. Таке саме співвідношення виявляється не лише всередині кожної пари формально однорідних видів влади, а й між формально різнорідними видами. Коли царське правління переходить у відповідну йому спотворену форму, тобто *монархію*,

тоді, у свою чергу, на руїнах монархії виростає *аристократія*. Після виродження аристократії в *олігархію* з'являється *демократія*, яка, у свою чергу, перероджується в *охлократію*. Демократія руйнується й переходить у беззаконня та панування сили, поки цей період масового здичавіння й інстинктів натовпу не закінчується встановленням влади *самодержця*. Такий, на думку Полібія, *кругообіг державного устрою*, згідно з яким форми правління змінюються, переходять одна в одну і знову повертаються [24, 259–260].

Влада, якою її уявляв Сима Цянь — це управління людьми, тому правитель передусім повинен знати *природу людини* з усіма її властивостями. Знаючи її, можна обрати той бік природи людини, спираючись на який можна ефективно управляти соціумом. Сима Цянь вважав, що найважливішими з точки зору *соціального управління* є такі властивості людської натури, як щирість (*емоційна сфера*), інстинкт шанування (*вольова*) і прагнення до творчості (*пізнавальна сфера*). Історія, як її уявляв Сима Цянь, засвідчила, що можна, спираючись на ці властивості людської природи, управляти людьми й сприяти *суспільному розвитку*, але вона засвідчила також, що кожна з цих властивостей містить у собі й шкоду. Тому, зрештою, зазначені принципи соціального управління призводять з часом до *державної кризи*: до дикості (тобто моральної відсталості) — у першому випадку; до сліпого культу влади — у другому; до панування показного, наукоподібного — у третьому.

Природно, історія послідовно робила неважливим кожний із цих принципів, замінюючи його іншим. Тобто домінування в конкретному суспільстві певної сфери

організації соціального життя (матеріальної, політичної, духовної) з плином історичного часу і в міру реалізації всіх позитивних ресурсів цієї сфери змінювалося пануванням наступної сфери державного устрою [24, 260–261].

Таким чином, вже мислителі давнини вказували на існування *об'єктивного закону*, згідно з яким у державі й у суспільстві відбуваються періодична зміна основних цінностей і кругообіг форм державного управління, що зумовлює зміну панівних станів і провідних соціальних сфер, які, на думку цих мислителів, відповідають сферам психічним.

Основоположник філософії історії Нового часу *Дж. Віко* також прагнув збагнути постійний закон історичних змін. Він, як уже зазначалося, розрізняв *три типи* історичних часів: релігійні, героїчні та громадянські. Кожна доба має характер цілісної формації зі специфічними правовідносинами і формою правління, способом спілкування і мислення, способом життя та економічним укладом. *Дж. Віко* вбачає зв'язок між економікою, політикою і духовною сферою, а також вирішальне значення *боротьби станів* у динаміці політичних форм. У результаті *аристократія* змінюється *демократією*, яка з часом вироджується в *анархію*, і тоді нарешті з'являється *монархія* (одноособове правління) як єдиний засіб покласти край загальному розбрату. Проте недоліки одноособового правління призводять до розпаду всієї соціальної організації, і суспільство повертається до початкового пункту свого розвитку, розпочинає цикл заново. *Дж. Віко*, отже, головним своїм завданням вважав обґрунтування ідеї *єдності світової історії*, знаходячи в ній істотно спільне

й постійно повторюване в історії різних народів і держав [18].

В основу концепції циклічного розвитку державних форм *Н. Макіавеллі* також покладено кругообіг форм правління: демократія — олігархія — аристократія — монархія. *Монархія* легко стає *тиранією*, *аристократія* — *олігархією* та ін. На думку *Н. Макіавеллі* існують *три добрі*, або основні, форми правління (монархія, аристократія і народне правління) і *три погані*, або спотворені (тиранія, олігархія і анархія). Другі настільки схожі на перші, що легко переходять одна в одну. Тому засновник будь-якої з трьох добрих форм правління здатний встановити її лише на короткий історичний час, бо жодний засіб не втримає її від перетворення на протилежність через подібність. При цьому цикл зміни станових форм правління (монархія — аристократія — демократія) відбувається за колоподібним (чи, точніше, спіралеподібним) типом, а циклічна зміна внутрішньостанових форм (перетворення монархії на тиранію та ін.) — за маятниковим, або хвилеподібним, типом [53; 103].

4.3. Ідеали демократії і види влади

Сучасному етапу соціального розвитку найбільше відповідають **ідеали демократії**, тобто визнання народу джерелом влади, однак способи апеляції до цього джерела різні. Так, *консервативна демократія* намагається спиратися на професійні знання та інституції уряду, які забезпечують їй можливість бути компетентною у виконанні своїх функцій. Крім того, така демократія може з часом перетворитися на *меритократію* (за *М. Янгом*) —

владу істинних аристократів, які беруться виражати інтереси народу і апелюють до його духовної сфери. На відміну від консервативної *плебісцитарна (або ліберальна) демократія* звертається до народу через організацію плебісцитів, референдумів і мітингів, тобто до емоційного начала. Межі плебісцитарної демократії — перетворення на охлократію і некомпетентність правління. Вирізняють також *авторитарну демократію* як перехідну форму від тоталітарних режимів, що ґрунтується на пріоритеті вольової сфери. Тут, однак, існує небезпека сповзання до тиранії та олігархії, якщо влада аморальна і її не контролює суспільство.

Об'єднання всіх сил, інтереси яких інколи не збігаються або навіть протилежні, сьогодні можливе на основі визнання *демократичних* (і відповідних їм *християнських*) *цінностей*, досягнення яких уможливить перехід від авторитарного правління до правової держави і, отже, створення передумов для появи такої системи соціального регулювання, в межах якої стає можливим розв'язання соціальних суперечностей законодавчим шляхом із збереженням спадкоємності й легітимності політичного керівництва. Як ідеальну, демократія розглядає **змішану форму правління**, яка в Новий час з'являється у вигляді конституційної монархії або президентської республіки. У межах цієї концепції запропоновано модель співвідношення суспільного контролю за владою (парламентське начало) і сильної виконавчої влади (монарх або президент). В умовах соціальної модернізації така формула є, мабуть, єдино можливим *синтезом* демократичних прав і свобод населення та існування сильної держави, здатної здійснювати перетворення правовим шляхом [59].

Іншими словами, якщо людству вдасться уникнути сценарію соціального розвитку, описаного як “*парадокс Фермі*” (тенденція технічних цивілізацій до самознищення), воно, ймовірно, перейде від індустріалізму до постіндустріалізму (“інформаційного суспільства”, “суспільства знань”), “перехідним містком” між якими може стати саме меритократія, яка багато в чому апелює до пізнавальної сфери соціального цілого. Майже всі футурологи цього напрямку (*Д. Белл, О. Тоффлер* та ін.) стверджують, що однією з основних відмінностей постіндустріальної цивілізації від індустріальної буде переважання у складі населення *вчених і дипломованих фахівців*, тобто потенційних і справжніх носіїв основної цінності духовного часу — цінності Істини.

Отже, *найважливішим завданням соціальних наук* на сучасному етапі людського розвитку є наукове пізнання законів відтворення, функціонування і розвитку великих соціальних систем з метою своєчасного виявлення певних тенденцій в їх життєдіяльності та здійснення необхідних соціальних змін, якнайадекватніших зазначеним тенденціям. При цьому основним, визначальним чинником людської діяльності й суспільного розвитку загалом є домінування в суспільстві певних базових цінностей, що відображаються в ідеалах соціального устрою. Тому вивчення спрямованості змін **ціннісних орієнтацій** і соціально-психологічних реакцій та форм поведінки людей, зумовлених ними, дає підстави говорити про базове значення ціннісних змін, що відбуваються, характеризувати на їх основі певні *типи свідомості*, а також давати деякі характеристики соціальної належності їхніх носіїв. *Регулярне вивчення ціннісних орієнтацій* дає уявлення про групування

соціальних об'єктів за основними цінностями: ті, що орієнтуються на *духовні цінності*, ті що орієнтуються на *політичну діяльність*, і ті, що орієнтуються на *цінності виробництва*. Таке групування ціннісних орієнтацій дає змогу судити про переважання в суспільстві певної основної цінності, а отже, й про соціальну верству, яка їй відповідає [42].

Лонгітюдні дослідження зміни ціннісних орієнтацій важливі й з огляду на існуючі **види влади**, яких налічують не три (*Монтеस्क'є*), а п'ять (*Платон, Аристотель* та ін.):

1. Концептуальна (світоглядна) влада.
2. Ідеологічна влада.
3. Законодавча влада.
4. Виконавча влада.
5. Судова влада.

Український учений М. Сенченко, спираючись на “Державу” Платона та “Політику” Аристотеля, дає такі визначення цих п'яти головних складових державної влади та управління: *концептуальна влада* забезпечує формування світоглядної концепції соціального управління; *ідеологічна влада* “одягає” світоглядну концепцію в зрозумілі та привабливі для народних верств форми; *законодавча влада* “підводить” під концепцію та ідеологію суворі юридичні норми; *виконавча влада* втілює концептуально-ідеологічні засади в суспільне життя, спираючись на існуючі традиції та чинне законодавство; *судова влада* стежить за дотриманням в суспільстві прийнятих законів [77, 196–197].

Отже, визначальними складовими для будь-якого державного управління є *концептуальна* та *ідеологічна влада*, яка спирається і має своє логічне продовження у

владі законодавчій, виконавчій та судовій. Існування жодної влади без світоглядних та ідеологічних засад неможливе, і якщо ці види влади приховуються від суспільства (як, наприклад, у сучасній Україні), то йдеться про *латентне управління соціумом* за допомогою чужих для нього концептуально-ідеологічних постулатів. Зрозуміло, що таке становище є загрозливим для будь-якої держави.

4.4. Небезпека антикультури

Знаючи особливості та закономірності розвитку різних форм правління, можна більш-менш певно прогнозувати майбутнє політичних змін, з одного боку, і керувати цими змінами в природно-історичному напрямі — з іншого. Наприклад, властивий сьогодні більшості країн період розвитку демократичних форм правління може трансформуватися або в бік охлократичних тенденцій, за якими неминуче встановлення тиранії у формі фашизму чи більшовизму, або в бік посилення позицій духовної аристократії (філософів, учених, священнослужителів), що започатковує *духовно-кратичну епоху*.

Так, найгрубішою помилкою, на нашу думку, і лівих, і прозахідно налаштованих правих вітчизняних політиків є інерційно збережене з радянських часів переконання, ніби сучасний Захід (і передусім США) — це твердиня класичної ліберальної демократії, що втілила у собі цінності “третього стану” — і є протилежною соціалізму. Насправді сьогоднішні лідери західного світу — переважно **соціалісти різних мастей** (згадаймо, що сумнозвісний *більшовизм* виріс із Російської соціал-

демократичної робітничої партії (РСДРП), а ще кривавіший фашизм — з націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини). Певна подібність та можливість “перетікання” одна в одну ідеологій лібералізму та соціалізму, кінцевим станом якого є *тоталітаризм*, вказує, скоріше за все, на спільне світоглядне джерело названих ідеологічно-політичних течій. Таким джерелом чимало дослідників сучасності вважають *старозавітну*, тобто *юдейську, доктрину*.

Соціалізм, наприклад, на думку багатьох дослідників, є універсальною тенденцією сучасного світу. Соціалізмом, за *К. Ясперсом*, називають сьогодні всі переконання, тенденції та плани, що розглядають питання організації спільної роботи та спільного життя під кутом зору Справедливості та скасування привілеїв. Проте, вимагаючи панування всіх, справедливість непомітно призводить до *панування мас*, здійснюваного демагогами, які згодом стають деспотами. Соціалізм стає могутнім за рахунок поширення й удосконалення *техніки*, маргіналізації населення, що перетворюється на маси, впровадження атеїзму й нігілізму як панівного типу мислення, забуття основних релігійно-етичних цінностей і підміни їх різними ідеологічними побудовами. Таким чином, соціалістична демократія за певних умов може перетворюватися на специфічну форму охлократії, коли нерозважливі маси будуть взаємодіяти з тиранами, а тирани маніпулюватимуть масами [111].

Більшовизм і *фашизм*, як найхарактерніші політичні системи люмпенізованих соціальних верств, поширились у ХХ ст. практично на всі європейські країни слов'янського і романо-германського світів. Багато з цих країн, на наше переконання, перебувають сьогодні (чи

мали б перебувати) на стадії *соціального одужання*, яке супроводжується відходом від примату матеріальних цінностей і переходом до панування духовних, що характерно для суспільства Знання, яке народжується на наших очах. Англія, і особливо США, які сповідують суто матеріальні цінності людського існування і нав'язують їх іншим, духовно розвиненішим народам, перебувають, на нашу думку, лише на порозі майбутніх соціальних зрушень і *катастроф*, подібних на ті, яких зазнало чимало сучасних держав унаслідок випробування на них більшовицьких і фашистських схем “нової перебудови” світу.

Тут доречно згадати *О. Шпенглера* — автора праці “Занепад Європи”, яка мала великий розголос на початку ХХ ст. Він протиставляв *цивілізацію* (як штучне утворення, що характеризує спадний етап культурного життя народів) власне *культури* як природному розвитку етносів. Цивілізація, на його думку, означає загибель культури і провокує заколот, революцію, гуманітарну катастрофу. Епоха цивілізації, за *О. Шпенглером*, супроводжується процесами “змасовлення”, які охоплюють усі сфери людського життя. Процес “змасовлення”, що означає розвиток цивілізації на основі “кількісного” принципу, який замінив “якісний” принцип культури, доповнюється *глобалізацією* форм і засобів людського існування — політики, господарства, техніки. Розвиток такої *технічної цивілізації* має концентровано виявляється у світових війнах, мета яких — глобальне панування над світом держави-переможниці — є вищим сенсом існування “цивілізації” і *диктатора* (постаті, яка, за *О. Шпенглером*, неодмінно

з'являється в усіх культурах на стадії “цивілізації”), який її уособлює [100].

Доба люмпена, характерна для всього ХХ ст., продовжує специфічний **тип особи**, що розглядається як основа тоталітарних режимів і названий Е. Фроммом *авторитарним*. Прихильники цієї концепції пов'язали факт перемоги фашизму в Італії, Іспанії та Німеччині з появою певних соціально-психологічних рис, що сформувалися внаслідок розпаду багатьох традиційних зв'язків і масифікаторського впливу урбанізації. Цей так званий *фашизоїдний* тип особи, як і раніше, розглядається як масовий і після розгрому фашизму, що дає підстави розцінювати **ліберально-демократичні режими** повоєнного часу як “фашизоїдні”, тобто небезпечні з огляду на наявність у них постійної загрози фашизму [95]. Сьогоднішній повсюдний крен західних країн у бік такої “фашизації” підтверджує ці висновки і свідчить про можливість повернення тоталітаризму на самому початку ХХІ ст.

Тоталітаризм — найбільш соціально прийнятне політичне середовище існування авторитарної особи. Основною соціальною силою, на яку спирається тоталітаризм, є **люмпенство**, якому властиві соціальна аморфність, дезорієнтованість, ненависть до всіх інших суспільних верств і груп. Процес становлення й утвердження тоталітаризму супроводжується *мілітаризацією суспільства*. Така “організація” суспільного життя досягається застосуванням засобів прямого терору (у тому числі й проти інших країн, як у випадку з Югославією, Іраком та багатьма іншими). Цей терор завжди ініціюється зверху й активно підтримується люмпенованою частиною суспільства. Основною і панів-

ною формою соціальних відносин за тоталітаризму є *політика*, яка ґрунтується на прямому і беззастережному насильстві, що характеризує сьогодні деякі країни НАТО, а також *Ізраїль* на Близькому Сході.

Тоталітаризм має багато облич. Він може виявлятися, наприклад, у сїонізмі чи фундаменталізмі на кшталт ісламістського. **Сїонізм**, що виник наприкінці ХІХ ст., охоплює, як і багато інших *расово-етнічних ідеологій*, низку течій — від соціалістичних і ліберальних до шовіністичних та екстремістських, що є найнебезпечнішими для сучасного світу. Сьогодні сїоністські організації діють у більш як 60 країнах, провідна з них — Всесвітня сїоністська організація, створена ще в 1897 р. Як і для будь-якого *нацизму*, для сїонізму в його крайніх формах характерні презирство і ненависть до інших народів, до расово неповноцінних чужоплемінних “гоїв”. Залежно від обставин сїонізм захоплює використання військової сили та інтегрує в собі *традиційно-шовіністичні* ідеї “національної чистоти”, “життєвого простору”, “подвійного громадянства” (тобто відданості та служіння “історичній батьківщині” громадян інших держав). Після Другої світової війни США через неформальні сїоністські організації та безпосередньо від Конгресу надають Ізраїлю, з яким перебувають в “особливих відносинах”, багато мільярдні доларові дотації — як “непотоплюваному” бастиону скоординованої американо-ізраїльської політики на Близькому Сході. Не випадково, мабуть, зовнішньополітичне відомство США останніми роками очолюють представники саме єврейської діаспори, які поступово починають обіймати такі самі посади й у інших країнах НАТО.

Не менш небезпечним є *ісламістський фундаменталізм* з його непримиренною ненавистю до всіх “невірних”. Його поширення в Європі та в інших регіонах світу може мати щонайприкріші наслідки. Тут США також поведуться як *міжнародний провокатор*: з одного боку, постійно погрожують і організовують перманентні збройні акції проти Іраку, а з іншого — озброювали й усіляко підтримували ісламістських терористів з так званої “Армії визволення Косова”. Таким чином, США та їх спільники намагаються втягнути Європу в найстрашніший (поряд із расово-етнічним) *релігійний конфлікт* між християнським та ісламським світами — носіями двох найпоширеніших сьогодні релігій. Ескалація цієї всепланетарної кризи може бути спрямована після Балкан на Кіпр, Крим, Чечню, Карабах та інші ще не вихололі точки зіткнення двох великих релігійних культур. А сіоністські США тим часом сподіваються, як завжди, відсидітися за океаном, маючи зиск від розв’язаної ними Третьої світової війни. Проте з огляду на рівень розвитку сучасної зброї навряд чи комусь вдасться десь переховатися, що загалом ставить під сумнів існування всього людства.

Виходячи з аналізу сучасних політичних тенденцій, завданням посттоталітарних суспільств є формування і підготовка до соціального управління представників *духовної еліти* соціуму, справжньої аристократії духу, що може з’явитися тільки в умовах бурхливого розвитку й одухотвореності науки, культури, освіти, які є магістральними шляхами в майбутнє суспільство Знання.

Проблемам культурно-цивілізаційного розвитку людства присвятили свої праці найвидатніші мислителі Сходу і Заходу, багато з яких солідаризувалося у виз-

нанні об'єднавчої ролі **світових релігій** (буддизму, ісламу, християнства), які, на їх переконання, і є найвищими цінностями та *орієнтирами суспільно-історичного процесу*. Іншими словами, прагнення до вищих духовних цінностей, їх реалізація в повсякденному житті суспільства — *головна мета* справжньої культури, яка завжди і всюди протистоїть *антикультурним проявам* у формі більшовизму, фашизму, сіонізму, ісламістського екстремізму та іншим антигуманним породженням псевдокультурних, людиноненависницьких сил.

Це твердження впливає з самого визначення **культури** (від лат. *cultura* — виховання, освіта, вирощування), яка є специфічною ознакою людини і притаманна всьому людству з початку його існування. Культура постає як універсальний механізм адаптації суспільства до різноманітних умов природного та соціального середовища, де головне завдання взаємодії всіх підсистем культури (духовної, політичної, виробничої) — *забезпечення самовідновлення суспільства*. Ті культурні механізми, які за певних історичних умов працюють на окреслене вище головне завдання, можуть вважатися позитивними та прогресивними. І навпаки, явища культури, які протистоять його виконанню, розглядаються як **антикультура**, тобто культура з її негативним знаком (*С. Арутюнов*). Тому суперзавданням сьогоденнішніх дійсно культурних спільностей є колективне протистояння антикультурним проявам у всіх їх антигуманних формах расової та етнічної винятковості, мілітаризму та агресії, світової експансії зла та людиноненависництва, нав'язування народам псевдокультурних і чужих їм цінностей.

4.5. “Єресь утопізму” та її наслідки

Слово “утопія”, як відомо, — грецьке і в перекладі означає “місце, якого немає”. Більшість сучасних дослідників вважає утопізм універсальною властивістю свідомості. Однак існує й інша точка зору на нього — як на *хворобливу реакцію*, спричинену дуже глибоким розривом між потребами і засобами їх задоволення. Від політичної програми утопію відділяє віра у вічність встановлених принципів, а від футурології — відсутність конкретних часових розрахунків [10; 79; 91]. Водночас, як засвідчує історія *лібералізму* та *комунізму*, утопічні у своїй основі ідеї можуть “одягатись” у форму політичних та економічних програм. При цьому і ті, й ті своє надзавдання вбачають у встановленні світового панування за якимось уніфікованим зразком: або за *мондіалістською моделлю*, або за моделлю “*перманентної революції*” (Л. Троцький). Таке хворобливе устремління до *світового панування* у цих двох, здавалося б, протилежних ідеологіях, вказує, вочевидь, на *спільне джерело*, яким деякі дослідники вважають сучасний *сіонізм*, що базується на юдейській доктрині “обраності” єврейської нації і пов’язаній з нею ідеї расово-етнічної зверхності [16; 35; 65; 69 та ін.).

Оскільки юдаїзм у багатьох християнських, передусім європейських, країнах тривалий час перебував у несприятливих умовах, йому, на думку частини дослідників, для реалізації своїх ідей “обраності” доводилося використовувати різноманітні *таємні організації*, відомі сьогодні як **масонські**. Дослідники масонства стверджують, що *головними цілями* цих таємних організацій було повалення монархій і занепад христия-

янської віри, що ставало можливим лише внаслідок *соціальних революцій* під різними ліберальними та комуністичними гаслами. На думку англійської дослідниці *Н. Вебстер*, “організація таємних товариств була необхідна, щоб перетворити філософські теорії на особливий і доволі загрозливий механізм руйнування цивілізації” [16, 3]. Так, ще в 1185 р. виник таємний орден під назвою “Братство світу”, що ставив за мету виступи проти аристократії та духовенства, а повне завершення масонська формула “Свобода, Рівність, Братерство” знайшла в іншому таємному товаристві — мартиністів (або ілюмінатів), яке заснував у 1754 р. португальський єврей *Мартінес Пасхаліс* (Паскуалі) (16, 4–19]. *Ілюмінатами* називали себе члени таємної організації заколотників у Баварії в XVIII ст., яку очолював єврейський вихрест-єзуїт *Адам Вейсгаут* і яку деякі дослідники вважають попередницею кривавої Французької революції [16; 77].

Підрив основ християнської віри і наступні соціальні революції в Європі багато в чому були спричинені широким релігійно-розкольницьким рухом XVI ст., який з часом дістав назву протестантської *Реформації* і який очолив *М. Лютер*. Водночас, за повідомленням єврейського історика і громадського діяча *С. Дубнова*, незадовго до його появи главою так званої “гуманістичної” партії у Німеччині, яка підготувала підґрунтя для Реформації та подальших соціальних потрясінь, був *І. Рейхлін*. Він досконало знав давньоєврейську мову, яку вивчив під керівництвом учених євреїв, що зробило Рейхліна щирим другом і захисником євреїв [33, 506]. Незабаром почалася **Нідерландська революція** 1566–1609 рр. Вона відбулася під прапором *кальві-*

нізму (однієї з головних течій *протестантизму*), була спрямована на ліквідацію іспанського панування і закінчилася утворенням Республіки Об'єднаних Провінцій [10, 804]. Слід зазначити, що Голландія (Нідерланди) того часу була одним з найбільших світових центрів *юдейської діаспори*, який утворився після масового вигнання євреїв з Іспанії в 1490-х роках (саме проти Іспанії, а також проти монархії і християнської церкви і була спрямована перша соціальна революція Нового часу).

У XVII ст. відбулася **Англійська революція** — перша революція загальноєвропейського масштабу, ідеологічним прапором якої став *пуританізм* (ще один різновид протестантизму), а логічним закінченням — страта короля і проголошення республіки під керівництвом *О. Кромвелля* [10, 49]. За повідомленнями С. Дубнова, пуритани “ретельно читали старозавітні книги” (тобто юдейські), і “ця любов до Біблії наближала англійських реформаторів до єврейства”, чим одразу скористалася “група єврейських комерсантів в Амстердамі”, яка, по суті, і фінансувала революцію в Англії, маючи безпосередній контакт з пуританином Кромвелем — “гарячим прихильником та знавцем” юдейської Біблії [33, 504–505]. Іншими словами, участь *юдео-масонських* таємних товариств в організації та здійсненні Нідерландської і Англійської революцій виглядає, за нинішнього розвитку історичної науки, лише як позначена тенденція. Але вже так звана **Велика Французька революція** 1789–1794 рр. відбувалася під згаданими вище юдео-масонськими гаслами “свободи, рівності та братерства” і закінчилася, як і попередні революції Нового часу, насильницьким знищенням монархії та зну-

щаннями над християнською церквою, стратою короля і проголошенням республіки, заміненої згодом терористичною диктатурою якобінців.

Ідея встановлення диктатури шляхом насильницьких державних заколотів була з часом детально розроблена та “науково” обґрунтована німецьким євреєм *К. Марксом* (одним з учнів “предтечі” соціалізму та сіонізму *Мойсея Геса*) і реалізувалася згодом у серії найстрашніших масових злочинів проти людства, що дістали назву **соціалістичних революцій**. Так, у **Росії більшовицький режим**, очолюваний Леніним-Бланком і Троцьким-Бронштейном, захопивши владу, знищив кілька десятків мільйонів (!) людей. До речі, помітні діячі сіонізму не заперечували юдейського характеру революції в Росії. “Революція в Росії — єврейська революція, тому що вона є поворотним пунктом у єврейській історії, — стверджував відомий сіоніст *Якоб де Хаас*. — Крім того, революція в Росії є єврейською ще й тому, що євреї — найбільш активні революціонери...” (цит. за: 65, 303). Зрозуміло, що наслідком і цієї революції, крім тотального геноциду багатьох народів царської Росії, стало вбивство монарха та його родини і майже цілковите знищення християнської церкви, як і під час усіх попередніх революцій Нового часу, які англійський доктор історії *Неста Вебстер* вважає справжнім “заколотом проти цивілізації” [16].

Таким чином, химерна ідея “обраності” та расово-етнічної зверхності одного народу над усіма іншими, яка закладена в давньому юдаїзмі й існує в сучасному сіонізмі, могла, як вважають дослідники цього явища, пробивати собі шлях спочатку через таємні протиправні товариства на кшталт *міжнародної масонерії*,

згодом, із просуванням інспірованого нею такого ж протиправного *революційного руху*, через ліберальну та комуністичну утопії, поки нарешті легалізувалась у формі *міжнародного сіонізму*, плодом діяльності якого є сучасна расистська держава *Ізраїль* — постійне джерело агресії та загрози безпеці на Близькому Сході, а через керовані сіоністами *США* — і в усьому світі.

Прикметним у цьому зв'язку є висловлювання одного із засновників та вождів сіонізму *О. Гінцберга* (Ахад Хама) в його праці “Переоцінка цінностей”, якого французька дослідниця *Леслі Фрай* вважала автором скандально відомих “*Сіонських протоколів*”: “Ця нація пануватиме над іншими. І ця нація — *Ізраїль*, який серед інших народів є справді вищий тип людства... і має волю стати володарем Всесвіту, незважаючи на те, чого це може коштувати масам нижчих істот і нижчих народів... оскільки одна тільки надлюдина і одна тільки наднація є цвіт та мета людського роду; інші були створені тільки для того, щоб слугувати цій меті...” [цит. за: 65, 381–382].

4.6. Шляхи захоплення світового панування

Якими ж *засобами* досягається повалення законних урядів і традиційних релігій, що стоять на шляху встановлення світового панування та влади надуряду? Якщо підсумувати спостереження різних дослідників і висновки публікацій з різних країн, то **приблизна схема** є такою:

1) створення насамперед розгалуженої міжнародної *мережі темних товариств*, які координуються з одного центру і засновані на людиноненавистницьких прин-

ципах, “освячених” відповідними релігійно-історичними переказами, стрижнем яких є *доктрина* расово-етнічної “обраності” та маніакальна захопленість “надідеєю” світового панування;

2) зосередження у організаторів цих таємних товариств потужних *фінансових ресурсів* і створення на їх базі великих міжнародних фінансових структур, здатних кредитувати і ставити в економічну залежність країни та регіони світу, фінансувати (тобто підкупувати) потрібні політичні партії, громадські рухи, державних діячів;

3) управління *інформаційними потоками* внаслідок зосередження у їхніх руках засобів масової інформації (особливо інформагенцій), книговидавання та книгорозповсюдження, що дає змогу безперешкодно маніпулювати суспільною думкою;

4) поступове *захоплення* міністерських та інших керівних урядових посад (особливо глав президентських адміністрацій, зовнішньополітичних відомств та культурно-освітніх установ), а також посад у законодавчих, судових, податкових та інших правоохоронних органах, різноманітних комісіях та комітетах при главі держави, в об’єднаннях національних меншин тощо;

5) упровадження в суспільстві *ідей* політичного плюралізму, деідеологізації, космополітизму (інтернаціоналізму), атеїзму (антиклерикалізму), однобокого пацифізму, а також моральної (передусім сексуальної) *розпусти*, що тісно пов’язана з проституцією, гомосексуалізмом, наркоманією, алкоголізмом та іншими соціальними недугами, у поширенні яких суттєву роль відіграють відповідні ЗМІ, кінематограф, книжки і ест-

рада, які культивують біологічні потреби під гаслами так званої “культурної революції”;

6) “вкидання” в науково-освітнє середовище різноманітних “теорій” і “наукових” гіпотез на кшталт марксизму, фрейдизму, “зіткнення цивілізацій”, “толерантності” тощо; блокування появи в науковій, навчальній та іншій літературі небажаних, розвінчувальних повідомлень (з цією метою здійснюється поступове захоплення керівних посад у наукових академіях, університетах та на кафедрах, насамперед філософії, соціальних наук, історії та мови);

7) спотворення національної самосвідомості, знищення державних кордонів і валюти, вилучення з паспортів графі “національність” і запровадження так званих ідентифікаційних кодів, підготовка до створення супердержавних об’єднань на кшталт Об’єднаних Штатів Європи, ідея яких була проголошена масонами ще в 1867 р. і які розглядалися ними як перший ступінь утворення майбутнього світового уряду [65, 220] (Це словосполучення використовував у своїх працях і керівник єврейсько-більшовицького заклоту в Росії Ленін.);

8) організація різних видів терору проти людей і установ, які намагаються розвінчувати багатовікову мізантропічну діяльність послідовників ідеї расово-етнічної “обраності”: залякування, цькування, шантаж; судові, податкові, міліцейські й медичні переслідування; хуліганські дії, замахы на життя й цинічні вбивства;

9) роздроблення країн за етнічними та релігійними ознаками (як, наприклад, це сталося в Чехословаччині, Югославії, а сьогодні подібні процеси провокуються в Україні та інших пострадянських країнах);

пряма *воєнна агресія* проти суверенних держав (Югославія, Афганістан, Ірак та ін.).

Через юдейські, масонські та сіоністські організації, які об'єднані у *всесвітню мережу* і кількість яких продовжує зростати (лише в Україні діє близько тисячі таких структур), а також через державну політику Ізраїлю *для євреїв* упроваджуються зовсім інші цілі: замість ліберальної демократії і пацифізму — мілітаризм та агресія; замість інтернаціоналізму — расизм та шовінізм; замість асиміляції — шлюби тільки між євреями; замість “прозорості” державних кордонів — захоплення чужих територій; замість атеїзму та антиклерикалізму — ортодоксальний юдаїзм тощо.

Єврейська письменниця і громадський діяч *Е. Кайс*, яка виросла в ортодоксальній юдейській родині, свідчить, що “ознакою істинно правовірного хасида або ортодоксального єврея, як і багатьох інших євреїв, є безумовна ненависть до неєвреїв” [цит. за: 35, 139–140]. Про це пише й ізраїльський професор, доктор *І. Шахак* у своїй книзі “Єврейська історія, єврейська релігія: тягар трьох тисяч років” (1994), де зокрема, йдеться про публічне спалення в Єрусалимі під егідою міністерства у справах релігії Ізраїлю сотень видань Нового Заповіту, що нагадує подібні церемоніально-варварські акти *фашистів*. Іншими словами, спостерігається певне *протиставлення* офіційної (і багато в чому мізантропічної) політики Ізраїлю та просіоністських держав на чолі із США, з одного боку, і більшості людства — з іншого, що потребує, вочевидь, принципово *нових підходів* до розвитку міжнародних відносин та організації світу загалом.

4.7. Християнство і національний консерватизм як адекватні відповіді на виклики майбутнього

Сказане вище спонукає до пошуків найвідповідніших світоглядних і суспільних ідеалів (тобто *концептуально-ідеологічних засад*), які б орієнтували українське суспільство у просуванні до бажаного майбутнього з огляду на об'єктивно існуючі тенденції соціального розвитку.

Для України традиційною світоглядною концепцією є **християнська доктрина**, яка ґрунтується на Нагірній проповіді Ісуса Христа (Мф. 5–7). Саме в цій проповіді наведено головні чесноти та основні заповіді послідовників Живого Бога, який сказав про себе: “Я є шлях, і істина, і життя”:

- відсутність гордині, осуду і гніву та наявність щирого покаяння;
- душевне смирення й постійне прагнення до правди;
- милосивість і чистота серця;
- бажання миру, але тверде відстоювання істини;
- непохитність у своїй вірі та жертовність;
- постійне намагання творити добро, свідоме уникнення гріхів;
- спрямованість на вищі, “небесні”, цінності, а не на нижчі, “земні”; служіння Богові, а не мамоні (грошам);
- любов до Бога і до ближнього свого; уникнення впливу лжепророків.

Саме християнська (передусім православна) доктрина з огляду на історичне минуле України має стати *світоглядно-концептуальною основою* сучасної україн-

ської державної влади та управління. З неї повинна впливати й відповідна ідеологічна влада.

Єдиним *ідеологічним типом* сучасного суспільного розвитку, який найбільше відповідає його об'єктивним тенденціям та закономірностям, може бути, як ми бачили з наведеного, тільки *консерватизм*, заснований на православних цінностях і засадах патріотизму, традиційній християнській релігії, етнічній єдності, міцності шлюбно-сімейних відносин, верховенстві закону, свідомому виборі історичної долі. Властивий консерватизму *націоналізм* треба розуміти тільки в його позитивному сенсі — як *патріотизм*, що не має нічого спільного з нацизмом, шовінізмом, расизмом та іншими расово-етнічними збоченнями, які зазвичай мали або мають місце на тлі соціалістичних (націонал-соціалізм) або ліберальних (імперський космополітизм) течій. Для розвитку саме **українського консерватизму** дуже слушним, на нашу думку, було б вивчення і повернення в суспільно-політичне життя багатьох традицій та морально-правових норм *українського козацтва* з його інститутом *гетьманства*, яке є унікальним суспільно-історичним явищем не лише європейського, а й світового масштабу.

Втіленню конкретних ідеологічних типів у суспільне життя слугують різні **політичні партії**, які класифікують за різними ознаками (табл. 5) і які можуть бути об'єднані на одній із чотирьох відомих *ідеологічних платформ* — консервативній, ліберальній, соціалістичній, анархічній. Назва українських партій часто не відповідає їх ідеологічному та кадровому змісту, що, на наш погляд, потребує ретельного політологічного аналізу й оприлюднення класифікації дійсних, а не декларова-

Класифікація (типологія) політичних партій

Класифікаційні ознаки	Різновиди партій
за класовою належністю	буржуазні (буржуазно-поміщицькі), селянські, робітничі (комуністичні, соціал-демократичні), робітничо-селянські та ін.
за віросповіданням та етнічними ознаками	християнські, мусульманські, юдейські та ін.
за ідеологічною доктриною	консервативні, ліберальні, соціалістичні, анархічні, нетрадиційні
за змістовим спрямуванням	ідеологічні, бізнес-інтересів, правлячої еліти, регіональної еліти, галузевої еліти
за ставленням до влади	правлячі, опозиційні, нейтральні
за місцем у системі влади	парламентські і непарламентські, легальні і нелегальні
за організаційною структурою	кадрові, масові
за формами і методами управління	ліберальні, демократичні, авторитарні, диктаторські
за ставленням до суспільного прогресу	радикальні, консервативні, реформістські або ліві, центристські, праві

них ознак усіх численних вітчизняних партій. Це дасть змогу виявити основні політичні сили (за їх соціальними ідеалами), об'єднати всі патріотично-консервативні партії в одному потужному блоці, який у сучасних умовах є найпрогресивнішим, найбільш народним і найвідповіднішим як загальносвітовим, так і національним тенденціям історичного розвитку України.

Прихід до влади такого **консервативного блоку** міг би забезпечити:

- у *політичній сфері*: реалізацію ефективної в сучасних умовах моделі оптимального співвідношення суспільного контролю за владою (парламентське начало) і сильної виконавчої влади (президент або гетьман). Президент (гетьман) повинен бути *єдиним главою* виконавчої влади, повністю відповідальним за роботу уряду та всіх інших виконавчих структур, які діють на підставі верховенства закону, незаперечного пріоритету національних інтересів і духовно-моральних засад організації суспільства;

- в *економічній сфері*: розподіл власності за її різними формами (державною, колективною, індивідуальною) з орієнтацією на пріоритетність прав суспільства. Тобто не всі галузі народного господарства (наприклад, оборонні підприємства, енергетичні, водопостачальні тощо, діяльність яких може призвести до загрози національній безпеці) підлягають приватизації. Повинна також діяти неухильна заборона на приватизацію землі іноземними громадянами і постійна державна підтримка розвитку насамперед вітчизняного підприємництва;

- у *духовній сфері*: впровадження в суспільне життя морально-правових засад, що ґрунтуються на традиційно-культурних і релігійно-канонічних цінностях. Розвиток на цій основі шлюбно-сімейних відносин, патріотизму, збереження природи, відданості духовним ідеалам, а також визначення пріоритетності науки, культури та освіти. Поступове перетворення держави на експортера інтелектуальних послуг, *країну університетів*, якою управляє духовно орієнтована еліта;

- у зовнішньополітичній сфері: обстоювання національних інтересів, орієнтація на духовно орієнтованих партнерів, протистояння разом з ними різним проявам антикультури, відмова від входження до будь-яких об'єднань з наддержавним управлінням (СНД, Євросоюз, НАТО тощо).

Така народна ідеологія під проводом національної духовно орієнтованої еліти спроможна, на наш погляд, подолати сучасну кризову ситуацію в країні й вивести її на лідируючі позиції в європейському регіоні та у світі, який стоїть сьогодні на порозі глобальних змін, що можуть мати своїм наслідком або антикультурний тоталітаризм фашистського спрямування, або квітуче культурне розмаїття людства наступної духовної епохи.

Деякі узагальнюючі характеристики суспільства на різних етапах його розвитку наведено у табл. 6.

Таблиця 6

Деякі характеристики суспільства на різних етапах розвитку відповідно до ціннісних орієнтацій

Ціннісні орієнтації	Духовні цінності	Цінності політичної діяльності	Цінності виробництва	Споживацькі цінності
Соціальні верстви	духовно орієнтована інтелігенція	воєнно-політична страта	торгово-виробничий клас	маргінальні, люмпенізовані та декласовані елементи
Основні соціальні функції	накопичення, збереження та передання релігійно-етичних, філософських і наукових знань	державна служба	виробництво і торгівля	паразитизм

Закінчення табл. 6

Найбільш відповідні форми правління	духократія	монархія або тиранія	олігархія або демократія		охлократія або “бандократія”
Соціальні ідеали (ідеологічні типи)	консерватизм		лібералізм	соціалізм	анархізм
Шляхи до влади	Віра Знання	Заслуги Вміння	Гроші Навички		Сила Невігластво
Політичні партії	релігійні, народні, консервативні	монархічні, тоталітарні	буржуазні, ліберальні	демократичні, соціалістичні	анархічні, кримінальні
Типи суспільства	духовне	політичне	економічне		споживче
Типи соціального характеру	орієнтований на традицію, “релігійний”	орієнтований на себе, “героїчний”	орієнтований на інших, “конформістський”		орієнтований проти всіх, “авторитарно-агресивний”
Демографічні характеристики суспільства	високого потенціалу приросту населення	периодичного зростання населення	початку спаду населення		загрозливого зменшення кількості населення

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ГІПОТЕЗИ І ВИСНОВКИ

Усе викладене в тезисній формі дає підстави висунути деякі *гіпотези*, зробити найбільш загальні *висновки* і визначити коло *проблем*, що потребують розв'язання в процесі подальшої розробки **концепції управління суспільством**. Якщо окреслені нами тенденції в соціальному розвитку правильні (що потребує глибокого додаткового вивчення), то в основу сучасної суспільно-управлінської концепції можна покласти наступне:

1. “**Мікрокосм**” і “**макрокосм**” багато в чому тождні, тому, знаючи особливості функціонування основних механізмів психіки людини, можна ґрунтовніше вивчати й використовувати в соціальному управлінні тождні їм конструкти в людських спільнотах різного таксономічного рівня. Виходячи з цього, історію людства можна розглядати як історію різних людських спільнот (великих рас, субрас, метаєтносів, етносів, субетносів), де вирішальне значення мають їх етнопсихологічні характеристики, що відповідають певному історичному часу. Отже, *історичні народи* — це народи, етнопсихологічні характеристики яких, переломлюючись через провідні сфери соціальної діяльності, найбільшою мірою відповідали домінуючій основній цінності людства. Знаючи закономірності зміни основних

цінностей та етнопсихологічні характеристики і відповідні їм види соціальної діяльності, можна визначити особливості сучасної і наступної епох, а також місце свого й інших етносів у світі, що змінюється. Велике значення при цьому має історичний вік етносу та особливості його культури, що ґрунтуються на національному менталітеті, характері й способі життя загалом.

2. **Процес** всесвітнього суспільно-історичного розвитку *схематично* можна подати у такий спосіб: закінчення однієї історичної доби і початок іншої характеризуються глобальною зміною *базових цінностей* (Істини, Краси, Добра, Справедливості), що зумовлює появу нової *релігійно-етичної системи* або панівної ідеології; носіями цих цінностей є певні культурно-етнічні *спільноти* (а всередині них — відповідні соціальні *верстви*), які найбільшою мірою відповідають характеру змін, що відбуваються на конкретному історичному етапі; панівною верствою суспільства, домінуючою соціальною та психічною сферою стає та, яка найбільше відповідає змінам базових цінностей і нових релігійно-етичних систем, що зумовлює появу певного *типу соціального характеру* та зміну *ціннісних орієнтацій* більшості суспільства.

3. **Сучасний етап** глобального суспільного розвитку характеризується домінуванням цінностей споживання, проявами антикультури, пануванням люмпено-маргінальних верств, крайнім техніцизмом, занепадом загальнолюдської моралі, антирелігійністю, тоталітаризмом сіно-американського типу та завершенням історичної доби романо-германського світу. Іншими словами, сучасний світ переживає *глобальну кризу*, пов'язану з епохальною зміною базових цінностей. Цей

етап суспільно-історичного розвитку, вочевидь, найбільш наближений до “нижньої точки” глобального соціального циклу, після проходження якої очікується поступове повернення примату *духовних цінностей* та відповідних їм носіїв.

4. На нашу думку, **сучасний слов'янський суперетнос** є наймолодшим, а тому найперспективнішим із трьох основних європейських суперетносів. Провідною в його життєдіяльності (знов-таки гіпотетично) є *пізнавальна сфера*, яка найбільше відповідає соціальним змінам, що відбуваються в сучасну епоху, в напрямі суспільства нового типу — інформаційного суспільства, або *суспільства знань*. Кругообіг домінування трьох основних сфер організації соціального життя на європейському континенті завершується, по суті, на наших очах, коли домінування *грецького* суперетносу (духовна сфера), а згодом *романського* (переважання політичної сфери) змінилося сьогодні пануванням *германського* суперетносу з провідною економічною сферою життєдіяльності, відтак, за нашим припущенням, на передній план знову виходить духовна сфера (або рівність усіх трьох сфер), основним носієм якої в Європі міг би стати слов'янський суперетнос.

5. **Суперетноси**, будучи соціальним цілим, розвиваються (як і все в людському світі) згідно з принципом *єдності і боротьби протилежностей*, тому ідея слов'янської всеєдності навряд чи колись може бути повністю втілена в історичну реальність. Однак стосовно інших суперетносів кожний конкретний суперетнос постає як *цілісність*. Проте ця цілісність не є самодостатньою (це підтверджується постійною і нерідко непримирною боротьбою між складовими суперетносів),

тому успішний “виступ” суперетносів на історичній арені відбувається зазвичай “парами” (романо-германський світ, наприклад). Слов’янський суперетнос перебуває здебільшого між германським і тюркським суперетносами, і це багато в чому визначає його історичну перспективу та *геополітичну стратегію*. При цьому західні слов’яни щонайтісніше взаємодіють з германським суперетносом, південні — з тюркським, а східні — з обома. Отже, найприроднішою геополітичною лінією поведінки слов’янського суперетносу є, з одного боку, внутрішньослов’янська консолідація на рівні взаємодії всіх сфер організації соціального життя (духовного, політичного, економічного), а з іншого — орієнтація на тривалий історичний союз з тюркським суперетносом та підтримання добросусідських відносин з германським. За такої схеми геополітична лінія поведінки окремих слов’янських етносів будується згідно з принципом *національної компліментарності* (Л. Гумільов), тобто кожний народ однієї суперетнічної спільності встановлює дружні зв’язки з народом іншого суперетносу, який найбільше йому “підходить”. Історичні зв’язки слов’янського, германського і тюркського суперетносів дають змогу, на наш погляд, згладити суперечності між християнським та ісламським світами (що, на думку багатьох провідних політологів, буде визначальним чинником глобальних конфліктів у XXI ст.) й протистояти експансії сіно-американського світу, що може призвести до незворотної деформації слов’янської культурно-історичної спільності. Схема етногеографічного та історико-культурного розвитку (спадкоємність) на євразійському континенті може мати й такий вигляд: греко-римський

світ → романо-германський → германо-слов'янський
→ євразійський.

6. Визначальними орієнтирами *євразійського* світу, що формується, мають стати, згідно з окресленими кон-турами соціального розвитку, **духовні цінності**, носія-ми яких є духовно орієнтовані соціальні верстви (пред-ставники релігії, науки, сфери освіти та культури), що потребує постійного вивчення *ціннісних установок*, які панують у суспільстві, і розробки програми формуван-ня *національної еліти*, яка відповідає тим ціннісним змінам, що відбуваються. Магістральним напрямом тут має стати робота щодо налагодження *соціальних ме-ханізмів* тестування, відбору й розподілу членів соціуму відповідно до історичних цілей життєдіяльності етносів. Працюючи на історичну перспективу, слід враховува-ти нинішній стан соціального життя в *суспільстві пере-хідного періоду*, який характеризується перманентною нестійкістю, що може призвести або до соціального ха-осу, або до “плавного” виходу із соціальної кризи. Голо-вний шлях такого виходу, на наш погляд, — здійс-нення політичного керівництва на основі *змішаної форми* правління з наступним переходом до “мерито-кратичного” устрою соціуму як “проміжної” фази між індустріальним і духовнократичним суспільством. У цьому випадку модель управління етносом ґрун-тується на послідовній зміні *стилів політичного керів-ництва*, що відображають особливості використання категорій Справедливості → Добра → Краси → Істини в усіх сферах організації соціального життя. Обов'язко-вою умовою перехідного періоду від тоталітаризму через авторитарне керівництво до справжнього народо-владдя має стати формування різних *структур грома-*

дянського суспільства — основи постіндустріального розвитку. Це забезпечується: а) прилученням усіх людей до знань і духовності у процесі постійного підвищення культурно-освітнього рівня націй; б) практичним самовихованням народу завдяки участі більшості у вирішенні конкретних історичних завдань; в) організацією виборчої системи, що забезпечує справді всенародні вибори (К. Ясперс).

7. Основним чинником організації суспільства будь-якого типу на кожному конкретному історичному етапі соціального розвитку є **кадрова політика**, яка визначає головний зміст усіх видів і форм *соціального управління*, оскільки, як відомо, не можна здійснювати політику, не виражаючи її в призначенні тих чи інших людей. Правильне функціонування й оптимальний розвиток *соціальних механізмів* тестування, відбору й розподілу членів соціуму можливі лише за науково обґрунтованої розробки та реалізації кадрової політики, яка є розрахованою на тривалий період стратегією *розвитку людських ресурсів*, визначеною перспективою економічного, політичного й духовного зростання соціуму. Кадрова політика, отже, є тим дієвим “важелем” соціального управління, за допомогою якого змінюється весь процес суспільного розвитку.

Іншими словами, організуючою основою всебічного розвитку суспільства в сучасних умовах має стати саме **управління людськими ресурсами**, що ґрунтується на пізнанні й використанні закономірностей соціальної динаміки і служить інтересам держави і громадянського суспільства. Сучасна кадрова політика покликана відрегулювати функціонування *соціальних механізмів*, що діють у суспільстві і спрямовані на формування

організаторської, господарської та культурної *еліти*, яка найбільше відповідає умовам і цілям соціального розвитку, що склалися. **Основними пріоритетами** кадрової політики в умовах посттоталітарного розвитку суспільства є:

- створення *системи соціального управління*, яка відповідає рівню організації та розвитку етносу в історичній ситуації;

- формування консервативних *цінностей демократії*, найбільш адекватних цілям історичного періоду, який ми переживаємо (в духовній, світоглядній сфері — це патріотизм і традиціоналізм, християнські ідеали та цінності; у політичній — розподіл влади (змішана форма правління), визнання прав людини, соціальна відповідальність кожного громадянина, формування меритократії (М. Янг); в економічній — розумне зменшення регламентацій з боку держави та підвищення громадянської ініціативи, послідовний розвиток секторів економіки відповідно до типу суспільства, що змінюється, і типу соціального характеру (Д. Пісмен));

- максимальне використання в соціальному управлінні етнопсихологічних і національно-культурних особливостей, оскільки внаслідок дії *етнокультурного чинника* моделі управління, ефективні для однієї країни, можуть виявитися непридатними і навіть шкідливими для іншої. З огляду на це *кадрова політика завжди національна*;

- забезпечення переважаючого розвитку на даному історичному етапі *економічної сфери*, що найбільше відповідає сьгоднішнім потребам і основній цінності провідних соціальних верств, за одночасного формування в соціумі ціннісних орієнтацій наступного істо-

ричного періоду. Відбір, розвиток і виховання певних потреб, приведення їх у відповідність з основними цінностями теперішнього і майбутнього історичного періоду є одним із *визначальних завдань* кадрової політики;

- всебічний розвиток і зміцнення різних структур *громадянського суспільства*, основне завдання яких — постійне обмеження претензій державної влади на абсолютизм, впровадження й закріплення демократичних процедур в усіх сферах організації суспільства, недопущення переростання демократії в охлократію і тиранію.

Отже, **кадрова політика**, що ґрунтується на пізнаних закономірностях суспільного розвитку й використовує *закони соціального управління*, має бути спрямована передусім на оптимальне формування та ефективне функціонування *соціальних механізмів* відбору, виховання й розподілу індивідів у соціальній структурі. Такими механізмами є сім'я, школа, релігійні, політичні та професійні організації, тому кадрова політика є *організаційною основою* багатьох інших “політик” — у царині народонаселення, виховання й освіти, професійної орієнтації й підготовки, зайнятості й мотивації праці, соціального забезпечення й соціального розвитку загалом.

Закони і закономірності суспільного розвитку

Нині вже зрозуміло, що світ стоїть на порозі якісно *нових глобальних змін*, які відбуваються під впливом певних закономірностей, пізнання й використання яких у практиці соціального управління може або оптимізувати, або загальмувати його поступальний роз-

виток. Слід зазначити, що категорія “закономірність” належить до тієї ж групи категорій, що й *закон*, а *принципи* суспільного співіснування відображають результат узагальнення людьми об’єктивних законів і закономірностей. Тому вкрай важливо при розгляді процесу соціального розвитку сформулювати такі виявлені **закономірності**:

1) сучасний світ є *складноорганізованою соціальною системою*, яка об’єднує якісно відмінні за своєю природою і властивостями *соціальні елементи* (світові та етнічні релігії, цивілізації і культури, держави і народи з різними організаційно-управлінськими та ціннісно-нормативними орієнтаціями), але вони мають і певну цілісність, що зумовлено культурними, політичними та економічними умовами загальнопланетарного соціального розвитку. При цьому кожна соціальна система передбачає *ієрархічність*, тобто багаторівневість своєї структури, що виявляється в існуванні різноманітних національних, регіональних і всесвітніх державних об’єднань за етнічними, конфесійними, політичними, соціально-економічними та іншими ознаками. До того ж кожна соціальна система, що розвивається за об’єктивними соціальними законами, є *самокерованою*, оскільки закони, хоч і є об’єктивними, виявляються тільки в людській діяльності, яка, як засвідчує історія, може бути і свідомо деструктивною. Таким чином, у **світі все системне, завжди ієрархічне й водночас самокероване**, що впливає з головної суперечності суспільного розвитку: між зовнішньою заданістю діяльності людини і свободою її волі;

2) соціальна система охоплює всі сфери організації суспільства, в якій *економіка* виконує функції адаптації,

політика — ціледосягнення, а *культура* — підтримання зразку взаємодій (Т. Парсонс). Первісне соціальне злиття змінюється висуненням на передній план політичної сфери, згодом — економічної, а відтак — духовної (Н. Луман та ін.). Таке циклічне домінування основних сфер організації суспільного буття зумовлено взаємодією на макрорівні соціальної системи *двох великих підсистем* — організаційно-управлінської і ціннісно-нормативної, розбіжність між якими полягає у *конфлікті* між культурно приписаними устремліннями і соціально структурованими засобами їх реалізації (Р. Мертон). Напруження, яке при цьому виникає, порушує існуючий соціальний порядок, що призводить до **заміни базових цінностей** і визначає пріоритет наступної сфери організації суспільного життя;

3) складноорганізованим системам об'єктивно притаманна *дезорганізація*, що супроводжується такими явищами, як диспропорція, нестабільність, нерівномірність і перервність розвитку. Рівність у соціальній системі організуючої та дезорганізуючої складових нейтралізує їхні дії, а взаємодіючи, ці складові стихійно організують світ (А. Богданов). *Дві протилежні тенденції* соціальної системи — розвитку і намагання зберегти стабільність — зумовлюють можливість *кризових форм* її стану, що може мати *два варіанти*: регенерацію або розпад соціальної системи. Якщо *дезорганізуючий* вплив перевищує силу *організаційних зв'язків* на макрорівні соціальної системи, то це призводить до загального **руйнування** організаційної форми соціального цілого;

4) оптимальним режимом функціонування соціальної системи є **динамічна рівновага** її організуючої і

дезорганізуючої складових, коли кожна зміна в той же час врівноважується іншою, їй протилежною (А. Богданов). Наприклад, взаємодія *держави і громадянського суспільства* забезпечує в національних умовах розвитку стан динамічної рівноваги та сприяє вияву процесів *самоорганізації* на “стику” організуючої та дезорганізуючої складових. Самоорганізація зароджується у результаті діяльності окремих людей і, відображаючи їхні потреби, впливає на організаційно-управлінську структуру соціальної системи, в тому числі й у глобальному масштабі. При цьому, згідно з основними положеннями *синергетики*, в особливих станах хисткості соціальної системи, її тимчасової невірноваженості (як, наприклад, сучасний період), дії кожного окремого індивіда можуть суттєво впливати навіть на макросоціальні процеси, що покладає на кожного з нас величезну *відповідальність* за долю всієї сучасної соціальної системи;

5) складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи їх розвитку, треба зрозуміти, як сприяти їх **власним тенденціям** поступу. Проблема керованого соціального розвитку набуває, таким чином, форми *проблеми самокерованого процесу*. При цьому, хоча шляхів соціальної еволюції існує кілька, з вибором одного з них виявляється певна заданість, передвизначеність розгортання соціальних процесів. Тому сучасний стан соціальної системи визначається не лише її *минулим*, її історією, а й будується, формується з *майбутнього* згідно з наступним соціальним порядком (І. Пригожин);

б) складноорганізовані соціальні системи мають **тенденцію до розпаду** після досягнення розвиненого стану,

що неодноразово підтверджувала історія різних імперій. Те саме стосується й глобальної соціальної системи, якщо вона буде побудована за *моноцивілізаційним* зразком (на кшталт мондіалістської моделі) і матиме один організаційно-управлінський центр (*світовий уряд*), який не в змозі забезпечити на більш-менш тривалий час безконфліктний розвиток різноманітних культурних устремлінь (ціннісно-нормативної системи) в умовах формування централізованого соціального управління. Таке спотворене управління можливе (на дуже короткий історичний час) лише в умовах встановлення *всесвітньої диктатури* (на кшталт описаної в “Сіонських протоколах”);

7) *цивілізації*, як великі соціальні системи з різною сукупністю історичних, географічних, соціокультурних та інших особливостей, **не можуть “схрещуватися”** і давати творчий синтез (можливий лише синтез культур у межах однієї цивілізації). За просторового “накладання” різних цивілізацій між ними починається *боротьба*, в якій зазвичай перемагає “нижча” цивілізація (та, що перебуває на порівняно нижчому ступені соціального розвитку). Тому “вища” цивілізація може зберегти себе лише за умови жорсткої ізоляції від носіїв “нижчої” цивілізації (Ф. Конечни), оскільки кожний народ, який сприймає начала чужого культурно-історичного типу, із “самостійного історичного діяча перетворюється на етнографічний матеріал” (М. Данилевський);

8) спільним для всіх культурно-історичних типів (цивілізацій) є усвідомлення ними єдності своєї долі та проходження низки *фаз* — від зародження і розквіту цивілізацій до занепаду й загибелі. При цьому в різних

культурно-історичних типах переважає певний *вид соціальної діяльності*. Звідси — поділ етносів на духовні, економічні та політичні, що відповідає трьом сферам організації соціального буття, трьом типам історичних часів (Дж. Віко), трьом психічним сферам тощо (Платон, Сима-Цянь, Ортега-і-Гассет та ін.). Іншими словами, кожному типу історичних часів найбільше відповідає певна сфера соціального життя, якій, у свою чергу, найбільшою мірою відповідає певний *етнос*. Із зміною історичного періоду змінюється й роль **історичного народу**, який поступається своїми лідерськими позиціями іншому етносу — тому, який більшою мірою відповідає духу цього історичного часу;

9) орієнтирами історичного поступу і *вищими цінностями людства* є **світові релігії** (буддизм, християнство, іслам), які пропонують різні підходи до розуміння буття (містично-споглядальний, інтелектуально-догматичний, аскетично-діяльний), але всі разом ведуть до морального самовдосконалення людей, до встановлення духовно насичених правил соціального співіснування (М. Вебер, А. Тойнбі та ін.). Оскільки сучасний період суспільного розвитку починається з висування на передній план *духовної сфери*, слід очікувати на світовій арені як найбільш визнаних регіональних лідерів передусім *духовно орієнтовані народи* з числа послідовників названих релігійно-етичних систем. При цьому майбутній примат духовних цінностей буде “рекретувати” як провідну соціальну верству духовно орієнтовану інтелігенцію.

Глобальні тенденції і нові принципи організації світу

Використання наведених вище закономірностей суспільного розвитку у практиці міжнародного соціального самоврядування, спрямованого на безконфліктне сучасне і майбутнє всього людства, можливе насамперед за умови мобілізації колективних зусиль представників різних держав і цивілізацій, основою якої може бути постійний *діалог* про шляхи оптимізації сучасної глобальної системи. При цьому треба враховувати **основні тенденції** глобального розвитку:

1) *світова криза*, що розпочалася в 70-ті роки ХХ ст., породила критичну невпевненість у майбутньому, яке обіцяли *лібералізм* і *комунізм*. Тотальна поразка марксизму є, вочевидь, передвісником такої ж нищівної поразки і західного лібералізму. Водночас визнана сьогодні нездійсненність лібералізму може призвести до катастрофічних наслідків, оскільки західні ліберальні держави можуть перетворитися на *фашистські* (прикладом такої трансформації нині є сіоністський Ізраїль та просіоністські Англія і США);

2) крах комунізму і лібералізму поставив світ на поріг *якісно нових змін*, які можуть мати наслідком або встановлення тоталітарного світового панування, або розбудову багатополюсного світу в усьому його культурному розмаїтті. Водночас тріумф *патріотизму* та *етнізму*, що спостерігається сьогодні, свідчить про неадекватність мондіалістської та подібних до неї моделей, звідси — *принципова неможливість* встановлення світового панування якоїсь однієї великої держави, кількох держав або однієї цивілізації;

3) оскільки ідеологія комунізму (як і багато інших тоталітарних ідеологій) найбільше відповідала в новітні часи *політичній* сфері організації суспільства, а ліберальна — *економічній*, наступною домінуючою сферою життєдіяльності людства стає *духовна*. Основними центрами нового багатополюсного світу духовної ери будуть, скоріш за все, провідні народи слов'яно-християнської, арабо-мусульманської та буддійсько-конфуціанської *цивілізацій*, які за своїми світоглядами здатні жити в мирі та злагоді одне з одним;

4) перехід людства в наступну *духовну епоху* несе в собі, як засвідчує аналіз сучасної ситуації у світі, різноманітні соціальні *катаклізми*, пов'язані передусім із агресивною політикою Ізраїлю та США, спрямованою на встановлення *світового панування* під егідою цінностей економічної епохи, що минає. Тому життєво необхідним є об'єднання зусиль всіх духовно орієнтованих культур і цивілізацій на *міждержавному рівні* з метою протистояння сьгоднішнім агресорам;

5) з огляду на духовну складову наступної епохи *головна боротьба* відбуватиметься в культурній та ідеологічній сферах, де час від часу з'являтимуться різноманітні “теорії” на кшталт концепції “зіткнення цивілізацій”, практична реалізація яких об'єктивно вигідна лише сіоністам і державам, які їх підтримують. Тому *основним завданням* представників світових релігій — християнства, ісламу, буддизму — є постійне розвінчання сіонізму та інших мізантропічних ідеологій, що намагаються використовувати релігію у своїх злочинних цілях.

З наведеного вище можна виокремити *головне* — недопустимість встановлення в сучасному і майбутньому

світового панування з єдиного центру й під проводом расистсько-шовіністичної ідеології. Це потребує колективної розробки і впровадження **нових принципів організації** світу, зокрема:

- цілеспрямоване проведення сучасними державами національно орієнтованої внутрішньої та зовнішньої політики, відродження національної культури і традиційної релігії, відстоювання етнічної самобутності та національних традицій, збереження державно-національних кордонів, валюти, самоврядування й усіх інших атрибутів державно-етнічної самостійності без ущемлення законних прав інших держав і народів;

- об'єднання етнічно споріднених держав і народів (наприклад, слов'янських, арабських тощо) в дієві міжнародні організації, в організації за конфесійними ознаками (православно-християнські, мусульманські тощо) або за спільністю історичної долі та регіонів співіснування;

- об'єднання на цій основі в континентальні та всесвітні організації з метою постійного широкого протистояння окремій країні або кільком державам, які намагаються насильницькими методами нав'язати свою волю світовому співтовариству;

- розвиток регіонально-континентального і всесвітнього співробітництва, яке виключає будь-яке втручання у внутрішні справи суверенних держав.

Впровадження в державну і міжнародну практику названих принципів сприяло б, на наш погляд, забезпеченню *оптимального балансу* між природними державно-національними інтересами, які спрямовані на етнічне самозбереження і розвиток, з одного боку, і міжнаціональним взаємовигідним співробітництвом,

яке не допускає будь-якого паразитування однієї або кількох держав за рахунок решти людства — з іншого. Звісно, такий світопорядок можливий лише за умови взаємозацікавленого *діалогу* та колективного прийняття відповідного способу дій більшістю сучасних держав, які стоять на порозі майбутньої духовної епохи.

Висновки для України

Істотну роль у новому, що тільки народжується, суспільстві Знання, постсучасній цивілізації відіграватиме й **Україна** — одна з найбільших європейських держав, яка має багатотисячлітній духовний спадок, країна, що не заплямувала свою історію несправедливими загарбницькими війнами. Сьогодні Україна переживає період духовного відродження, прозріння від більшовицького засліплення, відновлення знищених атеїстами та іновірцями храмів, піднесення освіти та культури. Період цей нелегкий і відповідальний. Він супроводжується економічними, політичними й соціальними зрушеннями, різним розумінням поточних подій і пошуком шляхів подальшого національного розвитку. Однак слід пам'ятати, що **етнос і суспільство, усвідомивши незворотність змін та їх головний зміст, уже тільки через це стають лідерами глобального руху планетарної цивілізації до нового світопорядку.** З огляду на це необхідно проводити систематичні дослідження *ціннісних орієнтацій* населення, своєчасно відстежувати та формувати відповідний вектор їх зміни на базі пізнання й використання об'єктивних соціальних законів.

Вивчення тенденції змін **ціннісних орієнтацій** дає змогу говорити про базове значення зафіксованих цін-

нісних змін і характеризувати на їх основі певні *типи суспільної свідомості*, а також давати певні характеристики щодо соціальної належності їх носіїв. Регулярне вивчення ціннісних орієнтацій дає також уявлення про групування соціальних суб'єктів за базовими цінностями, а це, у свою чергу, — зробити висновок про переважання в суспільстві певної базової цінності. Знання панівних суспільних цінностей і об'єктивних закономірностей конкретного етапу історичного розвитку уможливує здійснення **соціального управління** в напрямі, який найбільшою мірою узгоджується з інтересами та прагненнями українського суспільства.

Важливо зрозуміти, що теперішній історичний момент у житті України є, напевно, *найнижчою точкою* вичерпуваного соціального циклу й характеризується найгострішими суперечностями, а деколи й асоціальною, часто *криміналізованою елітою*. Застосовувані сьогодні доречно й недоречно авторитарні методи політичного управління треба скерувати на недопущення, з одного боку, *охлократії* з її незмінною трансформацією в *тиранію*, а з іншого — на соціальне “витіснення” кримінально забарвленої *олігархії* з політичної авансцени і її заміну духовно орієнтованою інтелігенцією. Такі умови можуть забезпечити поступовий прихід до соціального управління *української меритократії*, найпридатнішої з огляду на історичну перспективу. Тому найсприятливішою, на наш погляд, є змішана форма правління, що відома в політології під назвою “*конституційна демократія*” й поєднує в собі найпривабливіші риси інших демократичних форм. Це — ефективна політична модель співвідношення суспільного контролю за державою і сильної влади, всі

види якої побудовані на світоглядних підвалинах християнської доктрини.

Що є визначальним в організації різних сфер соціального життя для оптимального торування шляхів у дедалі ближче, цілком “пізнаване” майбутнє?

Насамперед — розвиток усіх складових **духовної сфери** організації соціального життя на основі загальної, доступної та якісної освіти всього населення. Саме *освіта* є магістральним шляхом, здатним пов'язати пост-тоталітарне суспільство з новим суспільством Знання. Однак на цьому шляху безліч завалів і бар'єрів, що нагадують про тоталітарну спадщину. **Першочерговими завданнями** у цій галузі є:

- створення в суспільстві атмосфери *значущості знання*, його винятково високого престижу завдяки пріоритетності в соціальному розвитку передусім освітньої сфери. Для цього потрібен кардинальний перегляд державної політики і стратегічного планування, де чільне місце необхідно відвести освіті та її здобуттю широкими верствами населення;

- прагнення охопити все населення культурно-освітніми послугами потребує постійного пошуку і виявлення *найобдарованішої частини молоді* з усіх соціальних верств. Щорічно в результаті кількеступеневої системи відбору до вищих навчальних закладів мають вступати на повне державне забезпечення (з виплатою належних стипендій) *найобдарованіші випускники шкіл*, а переважна більшість випускників шкіл має отримувати пільгові кредити для навчання в обраних ними вищих навчальних закладах;

- охоплення не менш як 25 % працездатного населення підготовкою (перепідготовкою) в системі вищої

школи відповідно до нових соціально-економічних умов робить перебіг реформ *незворотним*. Тому актуальним є питання подальшого розвитку мережі вищих навчальних закладів різних форм власності, оскільки ВНЗ у суспільстві перехідного і безпрецедентного в соціальной історії періоду багато не буває;

- центр ваги у реформуванні освітньої сфери слід змістити у *довузівську* (дошкільну і середню) *освіту*, тому що саме тут сьогодні формується прообраз можливого майбутнього — або справді духовного, або тоталітарно-кримінального. У зв'язку з цим необхідно змінити роль Міністерства освіти і науки, яке має трансформуватися в потужний науково-методичний центр координації реформаторських зусиль держави у визначальній для всіх сфері;

- *демонтаж* таких атавізмів тоталітарного минулого, як бюджетні наукові академії та вищі атестаційні комісії, що перетворилися на закостенілі чиновницькі структури і є соціальним гальмом освітніх реформ. Потрібна справжня автономія ВНЗ як у сфері наукових розробок (де має відбуватися реальне змагання наукових колективів за отримання державних замовлень), так і у сфері підготовки фахівців і науковців;

- державне втручання і принципова правова оцінка ситуації хабарництва в системі освіти, оскільки крім суто матеріальної шкоди, якої завдає державі хабарництво, — це непоправна моральна втрата для молодих поколінь, тому що вища школа за своєю суттю покликана виховувати молодь у дусі високих моральних ідеалів і принципів.

Вирішення цих та інших нагальних завдань у сфері освіти, хоч би які фінансові й моральні труднощі дове-

лося долати, є *життєво необхідною умовою* руху українського суспільства шляхом соціальних перетворень. Результатом цього руху стане домінування в суспільстві духовних цінностей, поява духовно орієнтованих лідерів і національної еліти, відповідні зміни політичної та економічної систем, що загалом означатиме соціальний прорив у якісно нове майбутнє.

В економічній сфері при переході до нового типу суспільства часто спостерігається дія поворотного механізму, який у сучасних умовах виявляє себе в певній “доіндустріалізації”, що може бути використано Україною для відродження традиційно потужного в минулому *аграрного сектору*. Згідно з експертними оцінками за раціональної структури землекористування й відповідного ресурсного забезпечення Україна спроможна виробляти продуктів харчування на 140–145 млн осіб, що відкриває найпривабливіші перспективи для експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції. За *природно-ресурсним потенціалом* Україна належить до найбагатших країн світу.

З галузей сфери послуг, яка в постеконічному суспільстві превалюватиме над іншими галузями економіки, заслуговує на увагу, з огляду на особливості національного менталітету, який характеризується переважаючим розвитком пізнавальної сфери, нарощування **експорту освітніх послуг**. Саме ця продукція духовного виробництва найбільшою мірою відповідатиме майбутнім історичним змінам і забезпечуватиме провідні позиції країни в міжнародному співтоваристві. В Україні є всі передумови для того, щоб вона стала країною — експортером освітніх послуг не лише для євразійського, а й для значно віддаленіших регіонів, що,

безумовно, сприятиме зростанню її міжнародного авторитету й забезпечуватиме подальший розвиток традиційних для України галузей з використанням високих технологій (зокрема, *космонавтики*).

Продовженням внутрішньої політики держави є її **зовнішньополітична стратегія**, де багато важать геополітичні проблеми. Сьогодні у світі, за оцінками політологів, діють шість основних “*центрів сили*”, до яких відносять США, Європу, Китай, Японію, Росію та Індію (*Г. Кіссінджер*). Перебуваючи географічно в Європі, Україна водночас, з огляду на історичні обставини, розвивалася на межі Сходу і Заходу, що, безумовно, не могло не позначитися на формуванні національного менталітету, який через це інколи характеризується як євразійський, тобто такий, що органічно поєднує різні культурологічні компоненти. Традиційно Україна ближча до Росії та уособлюваного нею євразійського світу, однак системна криза, що охопила сьогодні Росію, штовхає Україну в напрямку благополучної Західної Європи, гегемоном якої здавна є просіоністські США.

Питання стоїть так: чого ми хочемо? Перебувати в орбіті західноєвропейських інтересів, “пасти задніх” і виконувати роль периферійного буфера між НАТО, що просувається на Схід, і новою Росією (за якою, можливо, постануть Китай та Індія) чи відігравати одну з провідних ролей у міжнародному співтоваристві, що народжується? До того ж, якщо вірити теоретичним викладкам С. Хантінгтона про “зіткнення цивілізацій”, майбутній конфлікт на європейському субконтиненті можливий між католицько-протестантською Західною Європою і слов’янсько-православним світом,

з одного боку, і між християнською та ісламською цивілізаціями — з іншого. Не випадково, мабуть, США і НАТО активно розігрували “ісламську карту” на Балканах проти Югославії — згодом такі підходи можуть бути застосовані в Автономній Республіці Крим та в інших регіонах України .

Усе це може мати далекосяжні наслідки, оскільки після успішного розчленування держави південних слов'ян натовські стратеги, можливо, спробують учинити те саме зі східнослов'янськими країнами, серед яких Україна є найбільшою європейською державою. Не хочеться перебільшувати, проте аналіз зовнішньополітичних дій НАТО і США залишає дуже мало підстав для оптимізму. Тому, знаючи в загальних рисах закономірності майбутнього соціального розвитку, який об'єктивно веде США в обійми тоталітаризму і подальших соціальних потрясінь, логічніше вибудовувати свою зовнішньополітичну стратегію за традиційними орієнтирами, не виключаючи при цьому і придбання нових партнерів, передусім зі східно- і центральноєвропейського регіонів, що забезпечить Україні дієву протитягу поширенню російського впливу.

Іншими словами, шлях до Європи Україні бажано прокладати разом зі своїм традиційним геополітичним оточенням, але з огляду лише на власні національні інтереси. Виходячи з цього, політичному керівництву України не бажано (в ідеалі) орієнтуватися переважно на Америку, Росію або Європу, а треба зосередитися тільки на Україні, її народі, його минулому та майбутньому. Зміцнивши свою Українську Державу, український народ стане привабливим партнером для багатьох країн світу. Таке незалежне, самостійне і водночас

лідерське становище України в європейському регіоні може бути забезпечене насамперед збереженням її *позаблокового статусу*.

Отже, підіб'ємо підсумки. Як показує аналіз тенденцій соціального розвитку, людство і народи, що його утворюють, перебувають на перехідному етапі до **нового типу суспільства**, в якому провідна роль належатиме цінностям духовного виробництва, духовно орієнтованим етносам і таким самим соціальним верствам, що визначає характер кардинальних змін у соціальній та економічній сферах організації суспільного життя. Магістральним шляхом до нового етапу соціальної історії є розвиток науки, культури й освіти, *гуманізація* всього соціального прогресу під знаком справжнього відродження духовності та істинної релігійності, оскільки сказане колись *Ф. Беконом* підтвердилося: “Часткове знання призводить до невіри, цілковите веде до Віри”. Утвердження людини й загальнолюдських цінностей поза Богом і без Бога спрямовує гуманізм і соціальний прогрес проти людства, тому що “безбожний гуманізм — нелюдяний” (*М. Бердяєв*). З огляду на це Україна має пройти довгий і складний шлях до відродження в усіх верствах населення істинних основ християнської віри під духовним проводом *Української Церкви*, вільної від політиканства і заснованої на соборності українського народу та канонічних принципах.

Покладення в основу всіх існуючих видів державного управління *християнської доктрини* та тісно пов'язаної з нею *ідеології українського консерватизму* є з огляду на об'єктивні глобальні зміни найбільш оптимальною відповіддю суспільства на виклики соціального май-

бутнього. Вибір ідеології українського консерватизму передбачає відновлення унікальних традицій *українського козацтва* з властивим йому *інститутом гетьманства*, а також принципів здорової *етнократії*, за якої абсолютну більшість національної еліти становлять представники титульного етносу, тобто автохтони-українці. Побудова майбутньої української влади на названих базових засадах та відповідна їй організація всіх сфер суспільного буття є найбільш прямим шляхом у наступну духовнократичну епоху розвитку людства.

Чи зможе Україна використати свій черговий історичний шанс і посісти гідне, а можливо, й провідне місце в новому світопорядку, який народжується, засвідчать час і здатність **національної еліти**, кожного з нас адекватно реагувати на складні й часом суперечливі виклики сучасної історії, оскільки основа будь-якого майбутнього закладається тільки в сучасному.

Список використаної та рекомендованої літератури

---

1. *Алтухов В.* Философия многомерного мира // *Общественные науки и современность.* — 1992. — № 1.
2. *Амелина Е.* Понятие “цивилизация” вчера и сегодня // *Общественные науки и современность.* — 1993. — № 3.
3. *Аристотель.* Сочинения: В 4 т.: Пер. с древнегреч. / Под общ. ред. А. И. Доватура. — М., 1983.
4. *Ахиезер А., Гольц Г.* Критические пороги социальных систем // *Обществен. науки и современность.* — 1992. — № 1. — С. 45–56.
5. *Бердяев Н. А.* О назначении человека. — М., 1993.
6. *Бердяев Н. А.* Истоки и смысл русского коммунизма. — М., 1990.
7. *Библер В. С.* От наукоучения — к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. — М., 1990.
8. *Богданов А.* Всеобщая организационная наука. — М., 1989.
9. *Бокль Г. Т.* История цивилизации в Англии. — СПб., 1895.

10. *Большой энциклопедический словарь*. — М., 1997.
11. *Брейзич К.* Законы мировой истории // В. Зомбарт. Социология. — Л., б/д.
12. *Булгаков С. Н.* Философия хозяйства. — М., 1990.
13. *Вазюлин В. А.* О социальной философии истории // Социол. исслед. — 1992. — № 12.
14. *Вебер М.* Избранные произведения: Пер. с нем / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова. — М., 1990.
15. *Веблен Т.* Теория праздного класса: Пер. с англ. / Под общ. ред. В. В. Мотылева. — М., 1984.
16. *Вебстер Н. Х.* Всемирная революция. Заговор против цивилизации. — К., 2001.
17. *Вернадский В. И.* Труды по всеобщей истории науки. — М., 1988.
18. *Вико Дж.* Основания новой науки об общей природе наций: Пер. с итал. — М.; К., 1994.
19. *Волков Ю. Г., Поликарпов В. С.* Человек: Энцикл. словарь. — М., 1999.
20. *Гаджиев К. С.* Размышления о конце евроцентристского мира и новой конфигурации геополитических сил // Социол. исслед. — 1993. — № 6.
21. *Гегель Ф. В.* Философия истории: Пер. с нем. / Под ред. и предисл. Ф. А. Горохова. — М.; Л., 1935.
22. *Гердер И. Г.* Идеи к философии истории человечества / Пер. и прим. А. В. Михайлова. — М., 1997.
23. *Гоббс Т.* Философские основания учения о гражданине. — М., 1974.
24. *Гончаров В. В.* Руководство для высшего управленческого персонала. — М., 1993.
25. *Гумплович Л.* Социология и политика. — М., 1895.

26. *Гурне Б.* Державне управління: Пер. з фр. — К., 1990.
27. *Гэлбрейт Дж.* Новое индустриальное общество. — М., 1969.
28. *Данилевский Н. Я.* Россия и Европа / Сост., послесл., коммент. С. А. Вайгачева. — М., 1991.
29. *Декарт Р.* Сочинения: В 2 т.: Пер. с лат. и фр. — М., 1989.
30. *Деревянко Б. В.* Неизбежность аристократического духа: учение Хосе Ортеги-и-Гассета об общественном идеале // Социол. исслед. — 1992. — № 6. — С. 104–113.
31. *Дидро Д.* Сочинения: В 2 т.: Пер. с фр. — М., 1991.
32. *Долгов К. М.* От Киркьегора до Камю: Очерки европейской философско-эстетической мысли XX века. — М., 1990.
33. *Дубнов С. М.* Краткая история евреев. — Ростов н/Д, 1997.
34. *Дьяконова Н. А., Юртайкин В. В.* Авторитарная личность в России и США: ценностные ориентации и локус контроля // Вопр. психологии. — 2000. — № 4.
35. *Дюк Д.* Еврейский вопрос глазами американца. — М., 2001.
36. *Захаров А.* Еще раз о теории формаций // Общественные науки и современность. — 1992. — № 2.
37. *Зимичев А. М.* Психология политической борьбы. — К., 1992.
38. *Ефимов А.* Элитные группы, их возникновение и эволюция // Знание — сила. — 1988. — № 1. — С. 56–64.
39. *История китайской философии:* Пер. с кит. — М., 1989.

40. *Карлейль Т.* Теперь и прежде. — М., 1994.
41. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Синергетика как новое мировоззрение: диалог с И. Пригожиным // *Вопр. философии.* — 1992. — № 12.
42. *Козлова Н., Рылеева С., Степанов Е., Федорова В.* Ценностные ориентации — предпосылка программ переустройства общества // *Общественные науки и современность.* — 1992. — № 1.
43. *Конфуций.* Изречения / Пер., предисл. и коммент. И. И. Семеняко. — М., 1994.
44. *Красников Б. И.* Пути развития общества. — К., 1994.
45. *Краткий словарь по социологии /* Под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Ланина; Сост. З. М. Коржева, Н. Ф. Наумова. — М., 1988.
46. *Кузнецова М.* Дезорганизация и организация как свойства социальных систем // *Проблемы теории и практики управления.* — 1994. — № 6.
47. *Кузьменко В.* Цикличность социально-политико-экономических процессов и их прогнозирование // *Посредник.* — 1994. — № 66–67.
48. *Кузьмин М.* Самоорганизация и социозволюция // *Философ. и социолог. мысль.* — 1994. — № 9–10. — С. 99–135.
49. *Курабцев В.* Тайна человека // *Обществен. науки и современность.* — 1992. — № 3. — С. 152–155.
50. *Лебон Г.* Эволюция цивилизации. — Одесса, 1895.
51. *Локк Дж.* Избранные философские произведения: В 2 т. — М., 1980.
52. *Лукин В. М.* Модели индустриальной и постиндустриальной цивилизации в западной футу-

- рологии // Вестн. Санкт-Петербург. ун-та. — Сер. 6. — 1993. — Вып. 1 (№ 6).
53. *Макиавелли Н.* Государь: Пер. с итал. — М., 1990.
54. *Мальтус Т. Р.* Опыт о законе народонаселения. — СПб., 1868.
55. *Манхейм К.* Диагноз нашего времени: Пер. с нем. и англ. — М., 1994.
56. *Маркарян Э. С.* Теория культуры и современная наука. — М., 1983.
57. *Маркс К.* Экономическо-философские рукописи 1844 года // К. Маркс, Ф. Энгельс. Из ранних произведений. — М., 1956.
58. *Морган Л. Г.* Древнее общество, или Исследование линий человеческого прогресса через варварство к цивилизации. — СПб., 1887.
59. *Медушевский А. Н.* Демократия и тирания в новое и новейшее время // Вопр. философии. — 1993. — № 10. — С. 3–24.
60. *Монтескье Ш.* Избранные произведения: Пер. с фр. — М., 1955.
61. *Ницше Ф.* Так говорил Заратустра: Пер. с нем. — М., 1990.
62. *Ортега-и-Гассет.* Восстание масс // Вопр. философии. — 1989. — № 3, 4.
63. *Отчет о мировом развитии: 1997.* Государство в меняющемся мире. Выборочные показатели мирового развития: Пер. с англ. // Агентство экон. информ. “Прайм-ТАСС” — Междунар. банк реконструкции и развития / Всемирный банк, 1997.
64. *Платон.* Собр. соч.: В 4 т.: Пер. с древнегреч. / Под общ. Ред. А. Ф. Лосева и др. — М., 1990.
65. *Платонов О.* Загадка сионских протоколов. — М., 1999.

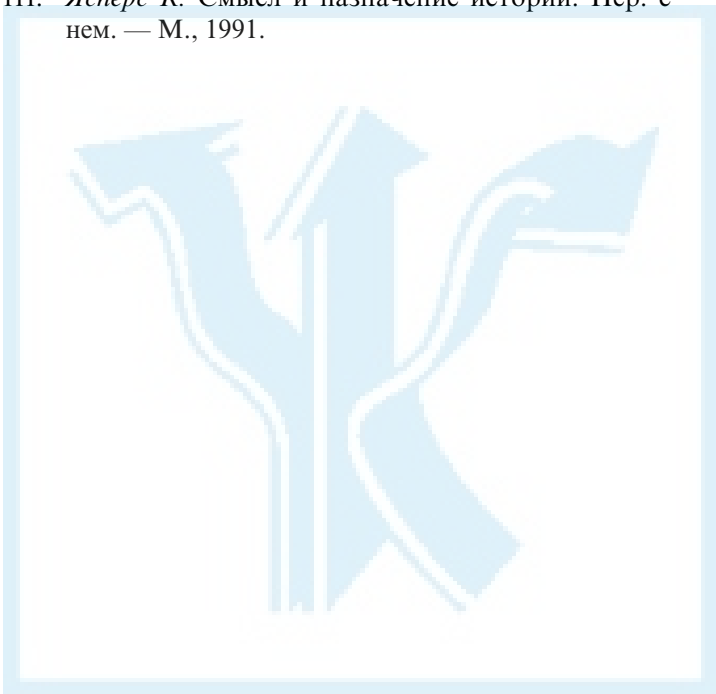
66. *Політологічний енциклопедичний словник*: Навч. посіб. — К., 1997.
67. *Поппер К. Р.* Открытое общество и его враги: В 2 т.: Пер. с англ. — М., 1992.
68. *Пригожин И., Стингерс И.* Порядок из хаоса. — М., 1986.
69. *Рид Дуг.* Спор о Сионе. — М., 2000.
70. *Религии мира*: Пер. с англ. — 2-е изд., перераб. — М., 1994.
71. *Риккерт Г.* Философия науки. — СПб., 1908.
72. *Римашевская Н.* Человеческий потенциал и угрозы национальной безопасности // *Власть*. — 2000. — № 10.
73. *Рисмен Д.* Некоторые типы характера и общество // *Социол. исслед.* — 1993. — № 3.
74. *Самосознание европейской культуры XX века*: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. — М., 1991.
75. *Самохвалова В.* Контурсы постдействительности // *Альма-матер: Вестн. высш. шк.* — 1999. — № 9.
76. *Сен-Симон А.* Избранные соч. — М.; Л., 1948.
77. *Сенченко М. І.* “Культурна революція” в Україні, або Управління деградацією. — К., 2004.
78. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. — М., 1962.
79. *Современная западная социология*: Словарь. — М., 1990.
80. *Соков Ю.* Модель устойчивого развития цивилизации // *Власть*. — 2000. — № 10.
81. *Солонин Ю. Н.* Цивилизации и понимание истории (К оценке “Науки о цивилизации” Феликса Конечны) // *Вестн. Санкт-Петербург. ун-та.* — Сер. 6. — 1993. — Вып. 1 (№ 6).

82. *Сомов В. В.* Социологическое знание в социальной утопии Платона // Социол. исслед. — 1993. — № 9.
83. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество: Пер. с англ. / Под общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонова. — М., 1992.
84. *Тамилов В.* Формирование организационной культуры экономических систем // Пробл. теории и практики управления. — 1995. — № 1. — С. 69–73.
85. *Тайлор А. Б.* Доисторический путь человечества и начало цивилизации. — М., 1868.
86. *Тацит.* Сочинения: В 2 т. — СПб.; М., 1993.
87. *Тойнбі А.* Дослідження історії: Пер. з англ.: У 2 т. — К., 1995.
88. *Трансформации* в современной цивилизации: постиндустриальное и постэкономическое общество (материалы “круглого стола”) // Вопр. философии. — 2000. — № 1.
89. *Тэрнер Дж.* Структура социологической теории. — М., 1984.
90. *Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи:* Кол. моногр. / Г. В. Щокін, М. В. Попович, М. С. Кармазіна та ін.; За заг. ред. Г. В. Щокіна, М. Ф. Головатого; Авт. передм. Л. М. Кравчук. — К., 2000.
91. *Утопия* и утопическое мышление: антология зарубеж. литературы. — М., 1991.
92. *Февр Л.* Бои за историю: Пер. с фр. — М., 1991.
93. *Философский энциклопедический словарь.* — М., 1999.
94. *Франк С. Л.* Ересь утопизма // Социол. исслед. — 1994. — № 1. — С. 126–135.

95. *Фромм Э.* Анатомия человеческой деструктивности / Пер., вступ. ст. П. С. Гуревича. — М., 1994.
96. *Хофстеде Г.* Культура бизнесу // Кур'єр ЮНЕСКО. — 1994. — Черв. — С. 12–16.
97. *Цикличность* в социальных системах (“круглый стол” // Социол. исслед. — 1992. — № 6.
98. *Чижевский А. П.* Земное эхо солнечных бурь. — М., 1976.
99. *Шахак Из.* Єврейська історія, єврейська релігія: тягар трьох тисяч років // Персонал. — 2004. — № 7–12.
100. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: В 2 т. — М., 1998.
101. *Щёкин Г. В.* Агрессия НАТО на Балканах: уроки истории и ее перспективы // Персонал. — 2000. — № 2.
102. *Щёкин Г. В.* Социальная история как смена религиозно-этических парадигм // Персонал. — 1998. — № 4.
103. *Щёкин Г. В.* Социальная теория и кадровая политика: Моногр. — К., 2000.
104. *Щёкин Г. В.* Диалог цивилизаций: новые принципы организации мира. — К., 2002.
105. *Щокін Г. В.* Стан і перспективи розвитку України і світу // Проблеми та перспективи української реформації: Кол. моногр. — К., 2001.
106. *Щокін Г. В.* У пошуках ідеології для нашої України // Персонал. — 2002. — № 11.
107. *Эволюция* восточных обществ: синтез традиционного и современного. — М., 1984.
108. *Эрхард Л.* Благосостояние для всех: Пер. с нем. — М., 1991.

109. *Юнг К. Г.* Психологические типы. — М., 1924.
110. *Янов А.* Монтеские против Маркса // *Общественные науки и современность.* — 1992. — № 1.
111. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории: Пер. с нем. — М., 1991.

МАУП

Зміст

Передмова	3
ВСТУП. ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ	5
Розділ 1. КОНТУРИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	9
1.1. Криза як глобальне явище сучасного світу	10
1.2. Основні підходи до розуміння соціальної історії	13
1.3. Базові цінності — найвищі регулятори людської діяльності	15
1.4. Соціальна історія як зміна релігійно-етичних парадигм	19
1.5. Закономірності розквіту і занепаду цивілізацій	30
1.6. Ситуація в сучасному світі	38
Розділ 2. ЛЮДИНА І СОЦІУМ	47
2.1. Людина — міра всіх речей	47
2.2. Суспільство як біосоціальний феномен	52
2.3. Цілі життєдіяльності — рушійні сили розвитку	55
2.4. Динаміка як властивість соціальних систем	59
2.5. Дезорганізація і організація — дві фундаментальні тенденції	62
2.6. Етноси як соціальні організми та культурно-історичні утворення	65

Розділ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕТНОСУ І МОДЕЛІ	
СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ	71
3.1. Основні складові організації етносу	71
3.2. Основні цінності — підґрунтя моделі соціального управління	80
3.3. Стратифікація і мобільність — необхідні умови організації етносу	84
3.4. Механізми мобільності та відбору — основа управління людськими ресурсами	88
3.5. Сучасний розвиток культурно-цивілізаційних теорій	92
3.6. Геополітичні реалії	95
Розділ 4. ІДЕАЛИ СОЦІАЛЬНОГО УСТРОЮ	106
4.1. Лібералізм і соціалізм як соціальні утопії	111
4.2. Взаємозмінність форм державного управління	114
4.3. Ідеали демократії і види влади	121
4.4. Небезпека антикультури	125
4.5. “Єресь утопізму” та її наслідки	132
4.6. Шляхи захоплення світового панування	136
4.7. Християнство і національний консерватизм як адекватні відповіді на виклики майбутнього	140
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ГІПОТЕЗИ	
І ВИСНОВКИ	146
Закони і закономірності суспільного розвитку	153
Глобальні тенденції і нові принципи організації світу	159
Висновки для України	162
Список використаної	
та рекомендованої літератури	171

The book is based on a global analysis and native tendencies of socially historical advancement. The author makes an attempt to express original conceptions of management of social development in modern conditions. The book is made on the base of many previous works of the author.

This book is intended for a global audience.

Наукове видання
Щокін Георгій Васильович

**УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ:
ЗАГАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ**

Science edition

Shchokin, Georgiy V.
**MANAGEMENT OF SOCIAL DEVELOPMENT
GENERAL CONCEPTION**

Відповідальний редактор *В. Д. Бондар*
Редактор *Л. М. Воронович*
Коректор *А. А. Карпова*
Комп'ютерне верстання *Т. Г. Замура*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 14.03.05. Формат 70×90/₃₂. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 6,73. Обл.-вид. арк. 7,29.
Тираж 1500 пр. Зам. № 5-103

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

ВАТ “Білоцерківська книжкова фабрика”
09117 Біла Церква-17, вул. Леся Курбаса, 4